

T.C
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI Şİİ HİLALİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan: **Sefer HUMAR**

İstanbul, 2013

T.C
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI Şİİ HİLALİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan
Sefer HUMAR

Öğrenci No:
110771003

Danışman:
Yrd. Doç.Dr. İlyas Sözen

İstanbul, 2013

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “ ***İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI Şİİ HİLALİ*** ” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 14/ 11/ 2013

Aday : Sefer HUMAR

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

15.11.2013

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim dalı *Uluslararası İlişkiler* Programı yüksek lisans öğrencilerinden 110771003 numaralı *Sefer HUMAR*'ın "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "*İran İslam Devrimi Sonrası Şii Hilali*" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 03.09.2013 tarih ve 2013/27 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (4.1) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında ~~oyçokluğu/oybirliği~~ ile ~~Kabul/Red veya Düzeltme~~ kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
YRD.DOÇ.DR.İLYAS SÖZEN

ÜYE
PROF.DR.ŞENOL DURGUN

ÜYE
YRD. DOÇ. DR. VOLKAN ÖNGEL

Adı ve Soyadı : Sefer HUMAR
Danışmanı : Yrd. Doç.Dr. İlyas Sözen
Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans,2013
Alanı : Uluslararası İlişkiler
Anahtar Kelimeler : Şiilik, Devrim, Mezhep, Ortadoğu

ÖZ

DEVİRİM SONRASI OLUŞAN Şİİ HİLALİ

Bu tezde, 1979 yılında Ayetullah Humeyni'nin gerçekleştirdiği İran İslam Devrimi'nden sonra bir hilal biçiminde oluşan Şii odaklı, mezhepsel birliğin, Sünni odaklı İslam ülkelerine ve ABD –İsrail işbirliğine karşı kendini koruma çalışmaları anlatılmaktadır.

Çalışmanın içinde Şii Hilali diye adlandırılmak istenen olgunun, aslında oluşmadığı detaylı açıklamalar ile anlatılmaktadır. İran'da Şii Hilali olarak adlandırılan olgunun, aslında etnik, kültürel, milli ve sosyo-politik farklılıklar dikkate alınmadan, mezhep temeli üzerinde oluşturulmuş bir ittifak olduğu gözlemlenmiştir. Bu yapının kendi öz kimlikleriyle mevcut politik yapılar içinde yer almak istedikleri belirtilmiştir. Mezhepsel çatışmaların Ortadoğu'nun geleceğini yönlendireceği hatta belirleyeceği iddiası, bölgede bulunan ülkelerin siyasi ve ekonomik sorunlarını görmezden gelmektedir. Ayrıca bu yaklaşım, Şiiliği tamamen duru, monolitik bir tarzda ele almaktadır. Bu nedenle İran İslam Devrimi sonrası oluşan Şii Hilalini incelerken, Şii Hilalinin olmadığını detayları ile açıklayıp, Hizbullah ve Irak Şiileri, Körfez ülkelerindeki Şiileri de kendi öz kimlikleriyle mevcut politik yapılar içinde inceleyerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Name and Surname : Sefer HUMAR
Supervisor : Assist . Prof. Dr. İlyas Sözen
Degree and Date : Master, 2013
Major : International Relations
Key Words : Shi'ism, Revolution, Sectarian, Middle East

ABSTRACT

SHIA CRESCENT AFTER ISLAMIC REVOLUTION IN IRAN

In this thesis, a view of the 1979 Iranian Islamic Revolution that was materialized by Ayatollah Humeyni and his believers, what came prior the revolution in the Middle East while as a result a union in İslamic religious sects were formed can be followed. The document also tries to note other Sunni countries, and how they thrive to become a strong nation by protecting themselves against The United States and Israel like a Shi'ite crescent.

In the study named as Shi'ite crescent, the fact that this phenomenon has not yet formed and described in the detailed explanations. Shi'ite Crescent in Iran, in fact, it observed an alliance that created on the basis of sectarian that regardless of ethnic, cultural, national, and socio-political differences. This structure wanted to be take part with their self-identities in current political structures. Claiming that the inner tensions between sects will drive, even 'form' the future of the Middle East is an easy way to avoid the political and economic problems of the region countries. Additionally this claim looks at Schism under a lucid, monolith approach. This is the reason while going over the post Iranian Islamic Revolution Shi'ite crescent, Hezbollah, Iraq Shi'ite, and Gulf countries Shi'ite has been commented under their own core identities and existing political structures.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ

ABSTRACT

ŞEKİLLER LİSTESİ.....iii

KISALTMALAR.....iv

GİRİŞ.....1

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN, DEVLET YAPISI ve DIŞ POLİTİKASI

1.1. İran'ın Genel Görünümü.....	5
1.1.1. İran'ın Etnik ve Dini Yapısı.....	7
1.1.2. İran Ekonomisi ve Doğal Kaynakları.....	16
1.2. İran Devlet Yapısı.....	18
1.3. İran Siyasal Sistemi.....	21
1.4. İran Dış Politikası.....	31
1.4.1. İran'ın Dış Politikasının Tarihsel Evrimi.....	34
1.4.2. İslam Devrimi Dönemi İran Dış Politikası.....	35
1.4.3. Humeyni Sonrası İran Dış Politikasında Yeniden Yapılanma.....	39
1.4.4. Hatemi Dönemi İran Dış Politikası	42

İKİNCİ BÖLÜM

DEVİRİM ÖNCESİ İRAN, BAŞLAMA SÜRECİ, HUMEYİNİ PORTRESİ, DEVİRİM NEDENLERİ ve DEVİRİMİN SÜRECİ

2.1. Devrim Öncesi İran.....	47
2.2. Devrimin Başlama Süreci.....	49
2.3. Humeyni Portresi.....	52
2.3.1. Şahlık Kurumuna Karşı Dinsel Kurumun Kullanımı.....	53
2.3.2. Şah'ı Destekleyen Gruplar.....	56

2.4. İran Devriminin Nedenleri.....	57
2.4.1. Ekonomik Nedenler.....	58
2.4.2. Sosyal ve Kültürel Nedenler.....	59
2.4.3. Dini Nedenler.....	60
2.4.4. Siyasi Nedenler.....	61
2.5. Devrimin Süreci.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞİİLİK OLUŞUMUNUN SÜRECİ ve SİYASALLAŞMASI

3.1. Hz. Ali ve Muaviye Çatışması.....	65
3.2. Şiiliğin Nasıl Ortaya Çıktığına Yönelik Farklı Görüşler.....	70
3.2.1. Şiilerin Görüşleri.....	70
3.2.2. Şii Olmayanların Görüşleri.....	71
3.3. Şiilik Kavramı ve Kolları.....	71
3.4. İmamlar Dönemi.....	74
3.4.1. On İki İmam'ın Ortaya Çıkışı.....	79
3.4.2. Pasif Siyasi Şiilik.....	80

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'IN ORTADOĞU Şİİ HİLALİ POLİTİKASI

4.1. İran Jeopolitiği.....	86
4.2. Şii Hilali.....	88
4.3. Şii Uyanışı.....	90
4.4. Şii Hilali'nin Çelişkileri.....	92
4.5. İran'ın Ortadoğu Şii Politikası.....	93
4.5.1. Lübnan Şiileri.....	94
4.5.2. Suriye Şiileri.....	96
4.5.3. Irak Şiileri.....	97
4.5.4. Körfez Ülkelerindeki Şiiler.....	99

SONUÇ.....	101
-------------------	------------

KAYNAKÇA.....	104
----------------------	------------

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: İran Haritası	6
Şekil 2: İran'ın Etnik Yapısı	14
Şekil 3: İran'ın Politik Kurumlarının İşleyişi	23

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Merkezi Anlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization)
EIO	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
MENA	: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri
SAVAK	: İran İstihbarat Teşkilatı (Sazeman-e Ettelaat Va Amniat-e Keshvar)

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun 20. yüzyılın başlarında dağılmasıyla birlikte Ortadoğu'da meydana gelen en önemli olaylardan birisi de 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'dir. Gerçekten de, bu devrim, bağımsız Arap devletlerinin ortaya çıkışı, Petrol'ün keşfi ve İsrail Devleti'nin kurulması üçgeninde bölgede gelişen tarihinin en son önemli noktasıdır.

Bu çalışmada, İran İslam Devrimini ve sonrası Şii Hilali dediğimiz olguyu incelerken öncelikle siyasi tarihe genel hatlarıyla bakıldı. Genel anlamda, İran İslam Devrimi, devrim öncesi olayların seyriyle; devrimden sonra oluşturulan kültürel ve siyasi-ekonomik yapılarıyla ve şii karakterinden ziyade evrensel mesajlarıyla, bölgenin dünya politikasına yaptığı etkileriyle; Fransız, Çin, Bolşevik Devrimleriyle karşılaştırılabilecek bir konumdadır. Nüanslardaki fark ve anlayışlardaki farklılıklara rağmen 20. yy.daki tüm liberal ve sosyalist devrimlerin ortak ve tek sloganı haline gelen “özgürlük, eşitlik, adalet, bağımsızlık” gibi kavramlar, İrandaki devrimcilerinin de önce çıkan ilkeleridir. Benzer şekilde, “ezen-ezilen,” “sömüren-sömürülen,” “burjuva-proleterya,” “efendi-köle” çelişkileri, İran Devrimi'nde “ezen-ezilen” ayırımına dönüşmüş; ABD-İsrail-Sovyetler Birliği-Batı Avrupa ile İslam dünyasının yöneticileri sömüren kişiler olarak, İran ile birlikte Müslüman olup olmamasına bakılmaksızın fakir ülkelerin halkları ise mustazaf saflarında konumlandırılmıştır. Buna benzer sınıflandırmalar aslında kendilerini ezilenlerin koruyucusu ilan eden tüm devrimciler tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada, İran'daki devrime Şii Hilali diye konumlandırırken, İslam tarihinde ayrı bir kırılma noktası olarak açıklamaya çalışıldı. 661 yılından 1258 tarihine kadar (kısa bir süre hariç), genel olarak Sünni devletler (Emeviler, Abbasiler, Selçuklular) tarafından yönetilen İran toprakları, 1200'lü yılların başından itibaren Moğol kontrolüne girmiştir. 650 yılından sonra İran topraklarının İslam hakimiyetine girmesi birinci dönüm noktası, ikincisi ise Moğol istilasıdır. Bu tarihten 1500'lü yılların başına kadar İran, irili ufaklı Moğol, Türk, Arap ve Fars hanedanlarının hakimiyetine girmiş, çatışmaların arasında istikrarsız bir dönem yaşamıştır. Bu açıdan baktığımızda bugüne kadar gelen İslam medeniyetinin iki ana kolu bu tarihlerde şekillenmeye başlamıştır. Batıya

baktığımızda Türkler (Osmanlı İmparatorluğu – Sünni), doğu tarafına baktığımızda İranlılar (Safevi Devleti – Şii) bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılması batıdaki kolu Sünni dünyanın liderliği kapsamında sonlandırmıştır. Anadolu’da hızlıca örgütlenen Kurtuluş Savaşı genel olarak ülkedeki işgalci güçlere karşı yürütülmüş, sonuçta geçmişin İslami iddiaları terk edilerek modern Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmuştur.

Doğu kanadının hikayesi ise 1502 tarihinde kurulan Safevi İmparatorluğu ile önemli bir aşama kaydetmiştir. Safevi Hanedanı, İran’ı sistemli bir şekilde Şiileştirmiş ve diğer devletlerle doğrudan olmasa bile mezhep temeli üzerinden rekabete girişmiştir. Günümüze baktığımızda tüm çevre ülkelerde önemli oranda Şii nüfusun varlığında Safeviler siyasetinin katkısı yüksektir. 19. yy’ın son çeyreğine baktığımızda “Tütün İsyanı” ile 20. yy’ın başlarında “Anayasa Hareketleri”ni İran’ın tarihsel geçmişi açısından kayda değer gelişmeler olarak ortaya sıralayabiliriz. Bu iki olay, İran’da yaşayan halkın yönetime katılma çabalarının ve ileride ortaya çıkacak devrimci hareketlerin nedenlerinin anlaşılması bakımından önemlidir.

Çalışma içeriğinde İran’da izlenen politikanın son iki yüzyıl boyunca devamlı yabancı baskı ve müdahale altında kaldığından bahsedildi. 1850’li yıllardan itibaren devletin karar süreçleri birden fazla kez fiilen işgal edilerek felç edilmiştir. Saraydaki yönetim dış güçlerin müdahaleleri neticesinde aslında 20. yy başlarında aktif bir çöküşü göstermektedir. Bu çöküşün resmen ilan edilebilmesi 1924 yılında iktidarı ele geçiren Pehlevi Hanedanı’nın becerileri ile 1979 yılına kadar ertelenebilmiştir. Bu resme dışardan baktığımızda, İran İslam Devrimi, İslam’ın Şii kolunun yeniden dirilmesi olarak görülebilir. Bu Devrim, genel anlamı ile İran’daki yabancı nüfuzuna, yabancıların İran’ın işlerine karışmasına, Pehlevi ile ABD’nin yakınlaşmasına, kötü ekonomik koşullara, İran’ın batılılaştırılması ve modernleştirilmesi çabalarına tepki olarak ortaya çıkmış olsa da, bütün bu söylevlerin gerisinde, etkileri çok kuvvetli Şii tarihinin sembolik olayları derin bir biçimde yer almıştır. Şehid Hüseyin, Kerbela, Hz. Ali, Ehli Beyt, Yezid, Hz. Fatıma gibi Şiilerin önemli isim ve olayları her vesile ile gündeme getirilmiştir.

1979 Devrimine baktığımızda Şii Hilali içerisinde detaylı girmek için İslam ve İran tarihindeki ilklerden bahsedilmelidir. Birincisi, İslam tarihi içerisinde ilk defa bir yönetim çok geniş katılımlı halk hareketi neticesinde el değiştirmiştir. Halkın yönetime bu anlamda geniş bir biçimde katılması, Türkiye’deki demokratik süreçleri bir derece dışarıda bırakırsak, İslam dünyası açısından muazzam önem arz eder. Bu süreçte üretim sektörünün devreye girmesi (sendikal hareket ve genel grevlerle) Pehlevi idaresi adeta felç olmuş, akabinde, farklı meslek kesimlerinin de muhalefet saflarına geçmesi , Şah yönetiminin “yönetemezlik krizini” derinleştirilmiştir.

Devrimin ikinci ve hatta belkide en ilginç özelliği ise, din adamlarının (ulema) önderliğinde bir hareketin mevcut siyasi rejimi devirmesi ve hemen ardından iktidarı ele geçirmesidir. Ulemanın güncel politika dahil, toplumsal konuların çoğunda müdahil olduğu, fikir belirttiği, halkı yönlendirdiği, varolan rejimi suçlayarak buna tavır aldığı ve hepsinden de öte farklı yeni bir yönetim modeli (Velayet-i Fakih) ortaya çıkararak, iktidar alternatifi olduğuna halkı ikna ettiği, sonunda başarıya ulaşarak bu modeli hayata geçirdiği bir örnek ya da benzeri örnek İslam dünyasında görülmemektedir. Velayeti Fakih modelinin temel yaklaşımı, “siyasi yönetimin meşruiyet temelini” hem halka, hem de İslam inancına dayandırmasıdır. Daha önce din adamları, politik önderler olarak ortaya çıksa da, bu hep sınırlı kalmış, ulema ülkenin başına hiç bir zaman geçmemiştir. Bu model, klasik “İmamet” ve “Beklenen Mehdi” inancına dayanan Şii siyasi düşüncesinden ve bin dört yüz yıllık Şii siyasi pratiğinden farklıdır. Daha önce iktidarların yaptığı baskılara ve zulümlere ve hatta zalimce uygulamalarındaki artışın, Mehdi’nin dünyaya gelmesi için gerekli olduğunu öncülleyen Şii siyasi düşünce, en azından Ayetullah Humeyni nazarında terkedilerek yerini, İmamın yokluğunda ulemanın yönetiminin meşru kabul edilebilir olduğu inancına bırakmıştır. Ayetullah Humeyni’nin bakış açısına göre, İmam’ın yokluğunda adaletsizliğin artması ve sonuç olarak İmam’ın beklenmesi gerekmemektedir. Bunun yerine İmam’ın gelişini kolaylaştıracak ve kısmen de olsa adaleti tesis edecek ulema önderliğinde bir yönetimin mümkün olabilecektir. İran’daki Şii olan dindar insanların kitlesel halde

devrim sürecine katılmalarının gerisinde yatan neden budur. Bu alan aynı zamanda birbirinden farklı ulema gruplarının birbirleriyle kıyasıya çatışmaya düştüğü alandır. İran'da devrin önde gelen alimlerinden Ayetullah Seriatmedari'nin devrime karşı çıkışının gerisinde bu reformcu düşünceye başkaldırı yatmaktadır. İran İslam Devrimi Sonrası Şii Hilali ile ilgili literatür çalışmasında konu ile ilgili yapılan akademik çalışmaların yok denecek kadar az olduğunu görebiliyoruz. Yapılan çalışmaların da objektif ve rasyonellik açısından uzak diyebileceğimiz genelde siyasal anlamda özellikle Arap Baharı sonrasında ortaya çıkan görüşleri irrasyonel olarak açıklamaktadır. Konu ile ilgili Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ekonomi ve Politika Araştırma Merkezi ve ADAM Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi gibi düşünce kuruluşlarının, bu konuda yapılan konferansların ve konu ile ilgili gazetelerde çıkan köşe yazılarının hepsi detaylı olarak incelenmiş konu ile ilgili yerli-yabancı tüm kitaplar okunmuş ve incelenmiş ancak bu çalışmaların birçoğunun genel anlamda fikirleri yönlendirici ve özendirici ve objektiflikten uzak genel anlamda belli bir mentaliteye yönlendirmeye yönelik çalışmalardır. Bu nedenle hazırlanan Şii Hilali çalışması tamamen objektif Şii Hilali kavramının gerçek anlamda olup olmadığını araştırmaya yönelik ve sonucunda rasyonel ve objektif bir sonuca ulaşmaya yönelik yapılmıştır.

İran İslam Devrimi, bahsedilen bir çok özellikleri ve devrim sonrası gelişen politikaları nedeniyle, entelektüel, siyasi, ekonomik ve kültürel çevrelerde muazzam bir ilgiye mazhar olmuştur. Tez çalışmasında, İran İslam Devrimi ve politikaları, devrimde gelişen olaylar, Şiiliğin ortaya çıkışı konu edilmiş ve araştırılmıştır.Şii Hilali diye bahsedilen olgunun bu çalışma sonucu olmadığını görebileceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN, DEVLET YAPISI ve DIŞ POLİTİKASI

1.1. İran'ın Genel Görünümü

İran İslam Cumhuriyeti'nin başkenti Tahran olup resmi dili Farsçadır. Yönetim şekli Teokratik Cumhuriyet şeklindedir. Şeriata dayalı hukuk sistemi mevcuttur. 31 tane eyalet şehri vardır. Dini Şii İslamiyet'tir. Ülkenin para birimi Riyal'dir. Ülkenin yüzölçümü 1.648.000 km² dir.¹ İran Orta Asya ve Ortadoğu coğrafyalarının kesişim noktasında konumlanmış bölgenin en eski ülkelerinden birisidir. Kuzeydoğuda Türkmenistan, kuzeybatıda Azerbaycan ve Ermenistan, batıda Türkiye ve Irak, doğuda Pakistan ve Afganistan, güneyde ise Basra Körfezi ile sınırlara sahiptir.² 1.648.000 km²lik yüzölçümü ile Türkiye'nin komşular arasında yüzölçümü Türkiye'den büyük olan tek komşu ülke, aynı zamanda yüzölçümü açısından Libya'dan sonra ve Moğalistan'dan önce gelen dünyanın 18. büyük ülkesidir.³ 1.531.595 km² kara 116.600 km² deniz yüzölçümü mevcuttur. 5.440 km kara sınırı olup bunun; 936 km 'si Afganistan, 35 km'si Ermenistan, 432 km'si, Azerbaycan, 179 km'si Nahçıvan, 1.458 km'si Irak, 909 km'si Pakistan, 499 km'si Türkiye ve 992 km'si Türkmenistan ile komşudur. Mart 2013 verilerine göre nüfusu 79.853.900 kişidir.⁴

¹ Murat Eliçalışkan, *Devletler-İran*, <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/iran.htm>, 12/03/2013

² Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 375

³ World Statistic, *Iran*, 2008, worldstatistic.org, 12 /03/ 2013

⁴ CIA, Word Factbook, 2013, www.cia.gov, 02/ 03/2013

Şekil1: İran Haritası

Kaynak: The University of Texas, Perry Castaneda Library Map Collection,
<http://www.lib.utexas.edu>, 2013

İran coğrafyası yüksek ovalar ve geniş çöllerden oluşur. Ülkenin yüksek bir ovidan meydana gelen bölümü kuzeyde Elbruz Dağları, güneybatıda ise Zagros Dağları ile sınırlıdır.

Bu ovanın merkezi iki büyük çölle kaplıdır. Deşt-i Kebir (Tuz çölü) ve Deşt-i Lut (Kum çölü) tam bir çöldür. Yağışlı mevsimlerde dağlardan gelen seller tuzları getirerek Dest-i Kebir'e bırakırlar, mevsim kuraklaşınca çölün yüzeyinde bir tuz tabakası meydana gelir.

İran topraklarının büyük bir kısmı deniz seviyesinden 1000 m'den daha yüksektir. Kuzeyde 3000 m'yi geçen Kuzey İran Sıradağları bulunur. İran'ın bu bölümünde Hazar Denizini İran'ın iç bölgesindeki yaylalardan ayıran Elbruz Dağları 4000 m yüksekliğe kadar ulaşır. Doğuya doğru bu dağlık alan alçalır ve daralır. Elbruz Sıradağlarının batısında ise içinde, Rezaiye Gölü ve havzasının bulunduğu Azerbaycan dağlık bölgesi uzanır. Rezaiye Gölünün hemen doğusunda Tebriz Ovası yer alır. Rezaiye Gölünün en derin yeri 14 m, yüzölçümü ise 5000 km²'dir. İran'ın güneyini çevreleyen sıradağlar, Güney İran Dağları adı altında toplanır. İran'da ayrıca birçok volkanik dağlar vardır. Büyük Kevir, yeryüzünün dibi en düz olan en geniş çöllerinden biridir. Kuzistan Ovası, Mezopotamya'nın bir uzantısıdır. İran, büyük ırmakları bulunmayan bir ülkedir. Az olan akarsularından Karun, Akçay ve Karaçay başlıcalarıdır.⁵

İran, Hazar Denizi kıyısında subtropik iklime, diğer bölgelerinde çoğunlukla kurak ve yarı kurak iklime sahiptir.⁶ İran birbirinden farklı coğrafi yapıya sahip olduğundan ülkenin bölgeleri arasında farklı iklim koşulları mevcuttur. Hazar Denizi kıyıları bol yağış alır ve nemlidir. İç kısımlar doğru yani güneye indikçe daha ılıman bir havası vardır fakat dağlık bölgelerde karasal ikliminin özellikleri olan yazları çok sıcak, kışları çok soğuktur.

1.1.1.İran'ın Etnik ve Dini Yapısı

Mezopotamya bölgesi İ.Ö.3000 yılında, değişik kavim, topluluk ve uygarlıkları kendi içinde barındırmıştır. Bu topraklarda yazı icat edilmiş, bir çok din ortaya çıkmış ve de mimari şaheserler yapılmıştır.⁷ İ.Ö.IX. yy'a dek Mezopotamya bölgesinin uygarlığı, Sargon ve Hamurabi uygarlıkları ile sınırlı idi. Ancak bu dönemden sonra Anadolu, Hitit ve İran gibi başka uygarlıklar ortaya çıktı.

⁵ Murat Eliçalışkan, *Devletler-İran*, 2007- 2011, <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/iran.htm>, 12/ 03/ 2013

⁶ CIA, *World Factbook*, 2013, www.cia.gov, 15/ 03/ 2013

⁷ Amir Ahmad Fekri, "*Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi*", Mızrak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 36

Bunlar daha sonra İran, Irak ve Mısır'ın bazı bölgelerini kapsayan Asur İmparatorluğu'na dönüştü. Hakimiyetleri İ.Ö. 612 yılına dek devam etti. Med'ler bu uygarlığı ele geçirdi ve daha sonra Akamenisler Ortadoğu'nun en büyük uygarlığını kurdu (İ.Ö.550-331). Akamenis uygarlığı, bölgede yaşayan tüm yerleşik kavimleri - Nil'in sahilleri, Çanakkale (Dardanel), Belh/Ceyhun (Amuderya) arasında kalan topraklara dağılan kavimleri- bünyesinde barındırıyordu. Bu uygarlık, Makedonyalı İskender tarafından, Akamenisliler'in son şahı III. Daryus zamanında (İ.Ö.330) fethedildi ve bu tarihten sonra Ortadoğu, İran ve Irak olmak üzere ikiye bölündü. İran İmparatorluğu, Part/Askanilere miras kalarak, İ.S. 224 yılına dek devam etti. Sasaniler İmparatorluğu (M.226-639), Partlılar İmparatorluğu'nun doğusunda kurulmasıyla, Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Daha sonra Bizans İmparatorluğu'nun kurulmasıyla, bu İmparatorluk Sasaniler'in ana rakibi konumuna gelmiştir. Bizans İmparatorluğu Avrupa'nın güneyi, Balkanlar, Anadolu, Suriye'nin kuzeyi, Mezopotamya'nın bir bölümü, Mısır ve Kuzey Afrika gibi çok geniş bir bölgeden oluşuyordu. ⁸

Bu topraklar dinsel yapıları açısından birbirlerinden ayrılırlardı. Ortadoğu'da yerleşik kavimlerinin ailesel, kabilesel, köysel ve kentsel Tanrılar daha sonra evrensel Tanrılara dönüşerek, İmparatorlukların Tanrılarını meydana getirdi. Bu gelişme Tektanricılık fenomeninin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Tektanrılı dinlerin Tanrısı, tüm insanlığın Tanrısı kabul edilirdi. Böylesi bir dine ulaşan ilk kavim Beni İsrail; Yahud dininin temelini atan kavim olmuştur. Yahud dini animizmin (ebedi yaşanmışlık/ruha inanma) evrilmiş biçimi olmakla birlikte, Tektanrılı ve Tektapanlı bir din olduğu halde bir Kavim dini olma özelliğini korumuştur. Yahudilerin ardından İranlılar, Zerdüş'tün zuhuruyla Tektapanlılığa inandılar. ⁹

İranlılar, Sasani döneminin sonuna doğru, düşünsel ve dinsel bir kargaşa ortamı içinde yaşıyorlardı. İran'ın neredeyse İ.Ö. 7'nci yüzyıla kadar dayanan özgün

⁸ Aygün Attar (Haşimzade), *İran'ın Etnik Yapısı*, Divan Yayıncılık, Ankara, 2006, s.32

⁹ Fekri, a.g.e. , s. 40- 41

devlet yapısı, siyaset, inanç, kültür ve yerleşik yaşam tarzı, kısaca İran uygarlığı kurumsallaşmışlığın ağırlığı altında yozlaşma belirtileri gösteriyordu. Sasani şahları kendilerini “Mog” veya “Tanrı” olarak nitelendirir, “İzedan” ile ilişkilendirirlerdi. Bu din-devlet özdeşliğinin olumsuz yansımaları hayatın her alanında kendisini göstermekteydi. Siyasal rejimin yozlaşmışlığı, toplumun her alanına yansımakta ve kast sistemine benzer toplumsal düzen, kan soyluluğu, meslek ayrıcalığına benzer ayrıcalıklar, yatay ve dikey hareketliliği engellemekteydi. Her ne kadar, Sasaniler döneminde İran'ın görece ileri bir bilimsel ve kültürel düzeye ulaştığı inkar edilemezse de, bu dönemin yaygın olumsuzlukları, yani, toplumsal kitleler arasındaki dinsel-kültürel aşırı ölçüde belirginleşmesi ve de hükümet aygıtının azınlık seçkinli eğilimi sonucunda, halkın isteklerine karşı genel bir duyarsızlık ortamı egemen idi. Nitekim, bu iki unsur, Sasanilerin yıkılış koşullarını hazırlamıştır.¹⁰

Siyasal ve ahlaki bozukluğun kurumsallaşmasında, Zerdüşt din adamlarının müdahalesi ve etkinliği işlev görmüştü. Yöneticiler görünüşte adalet bekçileri olduğu halde, uygulamaları zulüm ve şiddet içeriyor; güvenlik ve istikrarı sağlayamıyorlardı. Şehzadeler ve ordu komutanların kendi çıkarlarını ülke ve halkın çıkarları üstünde gözetmeleri, yabancı güçlerle işbirliğine girmelerini de beraberinde getiriyordu. İç karışıklıklarla ayaklanmalar, ülkeyi perişan etmiş, halkın hayat koşullarının kötüleşmesiyle sonuçlanmıştır.

Kurumsallaşmış Zerdüşt dininin ruhani liderleri ise, ülkenin tüm işlerine egemen olup halkla olumsuz ilişkiler kurma konusunda, ordu komutanları ve yöneticilerden hiç geri kalmamışlardı. Reşit Yasemi'ye göre:“ Ruhanilerin nüfuzu yalnızca doğum ve evlenme işleri, vaftiz ve adak gelenekleri uygulama konularıyla sınırlı değildi, ayrıca dini cezalar, ondalık vergileri (öşr), arsa, emlak ve bağışlardan toplanan gelir kaynaklarına da müdahale ediyorlardı ve buna ek olarak öylesine bir özerkliğe sahiptiler ki, devlet içinde bir devlet oluşturmuşlardı.”

¹⁰ Attar, a.g.e. , s. 37

Halkın arasında kurumsallaşmış dinsel yapıya karşı gelişen Mezdek ve Mani mezhepleri, Zedüş din adamlarının (Mobed-e Mobedan, Mobed, Mog) daha sert ve katı tavır sergilemelerine neden teşkil ediyordu. Mubed'lerin bu ve benzeri tavırları halkın inanç birliğini zayıflatmaktaydı.¹¹

Bu ortamda, Doğu'dan Budizm ve Batı'dan Hristiyanlık, meydana gelmiş olan inanç boşluğunu doldurmaya yönelik olarak iki koldan ülkeye girmişti. Halk kararsız ve belirsizlik içinde toplumda kendisine eşitlik, adalet ve insani fazileti sağlamakla, sınıfsal düzenin yapay ayrıcalıklarını ortadan kaldıracı olacak güçlü ve ruhani bir din arayışındaydı.¹² Bu koşullar karşısında İslam öğretileri, İran halklarının istek ve beklentilerini gidermeyi vaat ediyordu. Dolayısıyla İran halkları, İslam'ı benimsemeye yöneldi. İslam'a direnen kesimse, İslam'ın gelişmesiyle sınıfsal ayrıcalık ve çıkarlarını tehlikede gören üst sınıflardı. Ancak en sonunda halifeye teslim oldular ve Nihavend yenilgisiyle M.S. 642'de İslam, İran'a girmeyi başardı.¹³

İranlılar, Nihavend yenilgisini, zulme karşı iman ve adaletin zaferi olarak kabul ederek, İslam'ın gelişmesi ve yayılması için çaba sarf etmişlerdir.¹⁴ Fakat Emeviler'in iktidarı, İran'ın hür halkıyla seçkinleri için tahammül edilemez olmuştur. Zira bu iktidar, İranlıların (Acem ve Mevali olarak nitelendirerek) küçümsenmeleriyle Araplar'ın yüceltilmesi politika ve tutumu temelinde gerçekleştiriliyordu. Her ne kadar bu tutum doğrudan seçkin grup ve tabakaları yönelik idiyse de, alt sınıflar da Emevi iktidarını kabul etme noktasında gönüllülük göstermiyordu. Çünkü halk kesimi, yeni teokratik düzenden beklediği refahı göremediği gibi, eski dinsel bağlılıklarını da yitirmemişlerdi. Doğal olarak, nerede Emevilere karşı bir kargaşa varsa İranlılar ona müdahil idiler. Arap'ın mağlublara karşı kasvetli ve sert tavır ve tutumu sınırsızdı.

¹¹ Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2012, s.128

¹² Karadeniz, a.g.e., s. 101

¹³ Karadeniz, a.g.e. , s. 114

¹⁴ Fekri, a.g.e. , s. 68- 69

Beni Ümeyye, Arap asabiyesini unutmuyarak hükümetini "Arap siyaseti" üzerinde kurdu. Diğer Müslümanlar'ı mevali veya kendi kulları olarak adlandırdı. Bu lakabın içerdiği hakaret ve küfür, İranlılar'ın sürekli olarak Araplar'a karşı kin tutmaları ve kötümser olmaları için yeterliydi.¹⁵

Bu çerçevede, İslam dininin İran'a yayılmasından hemen sonra, İranlılar kültürlerinin ve geçmişlerinin Arap Müslümanlar tarafından hırpalanmasına karşın, Araplar'a yönelik besledikleri kin ve nefreti, öncelikle "Nihavend yenilgisinden iki yıl sonra, II. Halife Ömer İbn Hattab'ın İranlı Firuz Abu Lo'lo Nihavendi eliyle (hançerleyerek) öldürülmesiyle" ve daha sonra da tepkilerini genel anlamda Halife'ye karşı düzenlenen tüm eylem ve hareketlere katılmakla açıkça göstermişlerdir.¹⁶

İranlılar'ın Emeviler'e karşı ilk etkili ayaklanmaları, H.642 yılında Muhtar'ın başlattığı harekete katılmalarıyla başlamıştır. Muhtar'ın ayaklanmasında İranlılar Tev'vaban-Ubeydullah Bin Ziyad tarafından bastırılıp dağıtıldılar. Arap ve İranlılar'a karşı kalkışma fırsat bulan Muhtar İbn-i Ebu Ubeyde Sahafi, Ümeyye ile büyük düşmanlıkları olan Ali'nin taraftarlarına, İranlıları ve Tevvabi hareketinin bastırılmasından geriye kalan grupları Küfe'de kendi etrafında toplayarak, Muhammed Ebu Hanife'yi Hüseyin'in öcünü almaya davet etti. Muhtar, Hüseyin'in ölümünden sorumlu olan Ömer İbn-i Sa'ad İbn-i Abi Vakkas ve etrafındakileri ortadan kaldırdı. Musul'a dek her tarafı ele geçirdi ve burada Ubeydullah İbn Ziyad'ı da yenilgiye uğratıp öldürdü.¹⁷

Muhtar, Küfe'de sayıca çok ve yoğun yaşayan Mevali'yi haklı bularak, Emeviler döneminde maruz kaldıkları baskı ve hakareti önemsiyor ve kınıyordu. "Mevali'nin ata binmelerine izin verdi.

¹⁵ Afshin Bakhtair- Ali Akbar Abdolrashidi, *Iran- Man, Nature, Life*, Gooya House of Culture&Art, Tahrân-İran, 2010, s. 23

¹⁶ Fekri, a.g.e. , s. 74

¹⁷ Attar, a.g.e. , s.51

O zamana dek mevaliler, savaşlara katıldıklarında ata binemezlerdi ve yürümek zorundaydılar. Ayrıca Mevali'ye savaş ganimetlerinden pay verdi. Buna karşılık mevali, Muhtar'ı destekledi. Muhtar'ın ordusunda Mevali sayısı, Araplar'ın bir kaç katı olmuştur." Abu Halife Dinveri, Muhtar'ın ordusunun İranlılar'la dolduğunu ve Arapça'nın konuşulduğuna rastlanamadığını yazmaktadır.¹⁸

Muhtar Ayaklanması, bir dizi ayaklanma ve kitle hareketliliklerinin başlangıcı niteliğine sahiptir. Bu ve takip eden hareketlerin odağında yerleşen ortak anlayış ve tutunum düşüncesi, Ali'nin Hilafeti, davası ve çocuklarının Emeviler tarafından katlediliş ve mazlumiyetleri, İranlılar'ın Emeviler'le olan Arap-Acem, Mevla-Mevali, Araplık- İranlılık milliyet (Su'ubilik) ve medeniyet (Cahiliye-Medeni) çekişmelerinde ifade bulur. Sonuç olarak, muhalif geleneğin beslendiği ana dinamik, Emeviler'ce uygulanan sertlik, baskı ve zulümdür. Ayrıca İranlılar, her iki tarafın ortak bir kaderi paylaştıkları varsayımı noktasından yola çıkarak, bu ortak kaderin yarattığı yakınlık ve aidiyet duygusu üzerinden, ideolojik bir biçimlenme ve kurgulamaya yönelmişlerdir.

Muhtar'ın ayaklanması, Şiiler ve İranlılar arasında –her ne kadar imam Seccad (IV. İmam), Muhtar'ın davetini kabul etmemiş ise de- desteklendi. Kendisine, Hüseyin'in öcünü almış ve İranlılar'ın haklarını savunmuş bir kişi olarak muamele edildi. Muhtar ayaklanması, İranlılar'ın ilk kez Muhtar'ın etrafında toplanmaları ve onu desteklemeleri bağlamında bir dönüm noktası olma özelliğine sahiptir. Bu çerçevede, bir İran Milli Hareketi niteliğine sahiptir ve sonraki ayaklanmalar için bir temel oluşturmuştur. Nitekim, İranlılar'ın Arap ve özellikle Arap ırkının üstünlüğü ülküsünü savunan Emeviler'e yönelik çıkışları sonucunda biçimlenen muhalif tutunum düşüncesi, Muhtar'ın ayaklanması ile gelişen sosyo-politik ve sosyo-kültürel gelişmelerle bağlantılıdır. Zaman içinde heterodox İslam Şii kültür geleneğinin itici gücünü oluşturmuştur¹⁹

¹⁸ Fekri, a.g.e. , s. 74- 75

¹⁹ Fekri, a.g.e. , ss. 78- 81

İran'ın feth edilişi –Arapların Nihavend zaferi- ile başlayan söz konusu direniş hareketleri, Araplar'ın tutumu ve İslam'ın vaatleri, Arapçılık ve Arap kavimselciliğinin ötesine geçememesi gerçeğine karşılık, güçlü bir anti-Arap düşüncesine ve eylemliliğine dönüşmüştür. Bu karşıt duruş, ister istemez İslam'a karşıt bir duruş niteliği taşımaktaydı, ve İslam'ın belirlediği kurallar gereği "şirk", "kafirlik", "gavurluk", "zındıklık" gibi ithamlarla İranlılar işkence, öldürme, zoralık ve türlü vahşet cezalarına maruz bırakılmışlardır. İslam'ın kurtarıcı mesaj ve vaatlerinin kurumsallaşmayı –hükümetleşme devletleşmeye- hedeflemesine karşın, İran'daki anti-Arap düşüncesi ve eylemleri kültürel düşünsel bir anlayış yapısına dönüşerek kurumsallaşmaya ideolojileşmeye yüz tutmuştur. Bu düşünsel kurumsallaşmanın geliştirdiği özgün İslami irdeleme ve çözümlemeler, İslam içinde özgün bir "İslam" anlayışı geliştirmiştir.²⁰

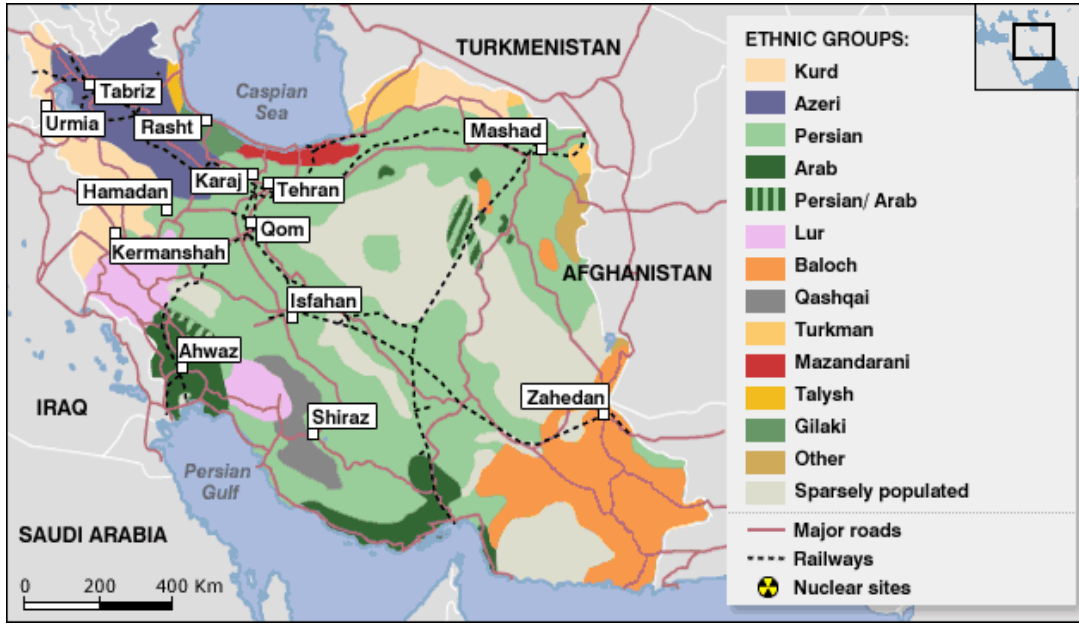
Anlaşıldığı gibi İranlılar, Arap karşıtı -veya Arap/İslam Karşıtı- düşünce, inanış, istek ve eğilimlerini, karşıt ayaklanma hareketleri niteliğinde, İslam'ın diliyle konuşup İslam'ın içinden dillendirmişlerdir. Suubilik, Şia/Şiilik, Alevilik gibi kavramlar ışığında muhalefetlerini başlatmışlardır. Daha doğrusu, İslam'ın inançsal yapısından kaynaklanan "İslam"ı (özgün irdeleme ve çözümlemeler) kullanarak, Arap-İslam kurumsallaşmasına karşı, mücadil/ heterodox İslam'ı tercih etmişlerdir. Bu mücadele çerçevesinde, İran tarihinde, günümüze dek "İslam" kaynaklı ama Arap/Hilafet/Sünni/Osmanlı/ Safavi/Pehlevi/Khomeyni İslam'ına karşı mücadelelerle karşılaşmaktayız. Gelenekselleşen bu muhalefet ve karşıt mücadele (mezhebe karşı mezhep veya İslam'ı protesto eden İslam/Protestan İslam), inanç ve kültürel yapının içkin bir parçasına dönüşmüştür.²¹

İran'ın etnik yapısı bulunduğu bölgenin genel yapısına paralel olarak tam bir “mozaik” görünümü sergilemektedir. Geçmişinde pek çok medeniyetlere ev sahipliği yapmış toprakların üzerine kurulu İran devleti, Fars kökenli bir toplum olma özelliğinin yanında pek çok etnik gurubu bünyesinde birleştiren bir yapı teşkil

²⁰ Fekri, a.g.e. , ss. 71- 72

²¹ Fekri, a.g.e. , ss. 76- 77

etmektedir. İran, farklı etnik gurupları toprakları üzerinde barındırması bakımından “sınırları cetvel ile çizilmiş” tipik bir Ortadoğu devleti görünümünün yanında, merkezi yönetimin etnik guruplar üzerinde “Şiilik” söylemiyle kurduğu hakimiyet ve devletin isminde yer alan “Cumhuriyeti” tanımlaması ile bölgedeki diğer devletlerden ayrılmaktadır.²²

Şekil 2: İran’ın Etnik Yapısı

Kaynak: BBC, Iran In Maps, bbc.co.uk, 2009

İran nüfusunun %61’ini Farslar, %16’sını Azeriler, %10’unu Kürtler, %6’sını Lurlar, %2’sini Beluciler, %2’sini Araplar, %2’sini Türkmen ve Türk boyları ve kan %1’ini diğer toplumlar oluşturmaktadır. Resmi dil Farsça olup halkın %53’ü Farsça, %18’i Azeri Türk ve Türk lehçeleri, %10’u Kürtçe, %7’si Gilaki ve Mazandarani, %6’sı Lurice, %2’si Belucice, %2’si Arapça ve kalan %2’si diğer dilleri kullanmaktadırlar.²³

²² Gonca Oğuz Gök, “İran’ın Bölgesel Politikaları Ve Türk-İran İlişkileri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, 2005, s. 9 – 10

²³ CIA, World Factbook, 2013, www.cia.gov, 15/ 03/ 2013

İran Dışişleri Bakanı Ali ekber Salahi'nin Ocak 2012 tarihinde verdiği demece göre İran nüfusunun %40'ı Türkçe konuşmaktadır.²⁴ İran'da bulunan Türk kökenli halk genel itibariyle, İran yaylasında kurulan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun tarihiyle başlayan göçlerle oluşmuştur. İran'daki Türk nüfusun çoğu Azerbaycan, Gilan, Türkmen Yayla, Kirman, Şiraz, İsfahan, Hanedan, Hamse'nin ve Saveh'in güneyi ile Tahran'da yaşamaktadır.

İran'da Fars nüfus daha çok orta ve doğu bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Fars nüfusun yoğun olarak yaşadığı şehirler genel itibariyle Tahran, İsfahan, Meşhed, Şiraz, Arak, Kazan, Kirman, Kom ve Yezd'dir. Beluciler ise daha çok Pakistan sınırına yakın olan bölgelerde yer almaktadır. Batı Azerbaycan, Kürdistan, İslam ve Kirmansah bölgeleri Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır ve bunların yaklaşık %75'i Sünni'dir. Irak'tan gelen Kürt mültecilerin çoğu da bu bölgeye yerleşmiştir. İran'da Kürtlerin yaşadığı bölgeler genel itibariyle az gelişmiş ve işsizlik oranının fazla olduğu bölgelerdir. 1999'daki İran'da "Human Development Report"a göre bu bölgeler bölgesel değerlendirmede en alt seviyelerde yer almıştır. Dolayısıyla İran farklı etnik grupların bir arada yaşadığı çeşitli eyaletlerden oluşan bir devlet görünümündedir.²⁵

Her ne kadar İran etnik yapısı incelendiğinde "azınlıklar"ın çok büyük bir orana sahip olduğu görülse de, İran gerek devrim öncesi gerekse devrim sonrasındaki merkeziyetçi yönetimi ile bu guruplar arasındaki farklılıkların ve ayrımcılığın devlet bütünlüğüne zarar vermesini engellemeye yönelik siyaset izlemiştir. Ülkenin yarısına yakın bir kısmının Fars kökenli olmayışı İran'ı her dönemde "bölünme" korkusuyla karşı karşıya bırakmıştır. Burada da devletin resmi ideolojisi olarak "Şiiliği" birleştirici bir unsur olarak kullanmıştır.

²⁴ Vikipedi, *İran*, 2013, tr.wikipedia.org/wiki/İran, 20/ 03/ 2013

²⁵ İzetullah İzzeti; *İran Ve Bölge Jeopolitiği*, Küre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 53

Dini anlamda Şiiliğin temel oluşturduğu İran'da, Şiilerin oranı %89, Sünnilerin %10 olmakla birlikte diğer dinlere sahip olanların oranı %1 civarındadır.²⁶

1.1.2. İran Ekonomisi ve Doğal Kaynakları

Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölge açısından Suudi Arabistan'dan sonra 2012 GSYİH 484 milyar dolar ve nüfus olarak Mısır'dan sonra gelen ikinci büyük ekonomiye sahip ülkedir. Kişi başına düşen GSYİH 12.300 dolardır. Devletin varlığında büyük bir hidrokarbon sektörü, küçük ölçekli tarım ve hizmetler, gözle görülür bir üretim ve finans sektörü mevcuttur. 2012 yılında hizmet sektörü üretimde % 22, tarımda % 14, petrol ve gaz üretiminde %9 GSYİH' YE toplamda % 55 katkıda bulunmuştur. İran'ın doğalgaz rezervleri dünyada 2. sırada ve petrol rezervleri 3. sırada yer alıyor. OPEC'in 2. büyük petrol üreticisidir, üretimi son yıllarda ortalama 4 milyon varildir. 2011/2012 yılında devlet gelirlerinin % 60'ını petrol ve gaz ihracatı oluşturuyor. Dolayısıyla döviz İran'ın baş kaynağıdır. İranlı yetkilileri hükümetin 20 yıllık vizyon ve İran'ın Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP, 2011–15) olarak yansıtılan piyasaya dayalı reformlar öngören kapsamlı bir strateji benimsemiştir. İran Devleti genel itibariyle petrol ve doğalgaza dayalı bir ekonomiye sahiptir. Ancak üretim ve ticaret sektörlerinde halen kısmen büyük kamu ve yarı-kamu devlet işletmeleri hakim. Hükümetin 2010-15 beş yıllık büyüme planlarında her yıl kamu iktisadi teşebbüslerinin % 20'sini özelleştirilmesini öngören büyük bir özelleştirme programı hazırlanmıştır.²⁷

İran'da ekonomik faaliyetlerde temel amaç, ülke halkının ihtiyaç duyduğu her türlü nihai ürünün ülke içinde üretilmesi olmuştur. İran, 3. ve 4. Kalkınma Programları çerçevesinde ekonomisini petrole bağımlılıktan kurtarmayı ve ihracatını geliştirmeyi öncelikli hedefi saymıştır. Bu kapsamda petrolden elde edilen gelirlerin bir kısmını petrokimya sanayi gibi diğer birtakım alanlara aktarmaktadır.

²⁶ İzzeti, a.g.e. , s. 63

²⁷ Worldbank, *Iran Overview*, 2013, www.worldbank.org, 20/ 03/ 2013

Ancak, üretim teknolojilerinin, makine ve ekipmanların eski oluşu, firmalarda doğrudan veya dolaylı olarak devlet mülkiyeti bulunması ve iç rekabetin düşük olması üretim kalitesini düşürmektedir.

İran'ın uluslararası alanda yaşadığı sıkıntılar ve uygulanan ambargolar sebebi ile daha çok dışa bağlı sanayi makineleri sektörü zorluklar ile karşılaşmıştır. Petrol dışında başlıca sanayi dalları; gıda işleme, makine, demir-çelik, tekstil, otomotiv, kimya, halıcılık ve mücevherat sektörleridir. İran sanayisinin lokomotif sektörü ise, ortalama yıllık 1,5 milyon adetlik üretim ile otomotiv sektörü olup, halihazırda Ortadoğu'daki en büyük otomotiv üreticisi konumundadır. İran otomotiv sektörü üretim hacmi bakımından dünyada 14. sırada yer almaktadır.²⁸

İran 23,6 milyon hektarı bulan ekilebilir alanları ile dünyada tarım üretimi çeşitliliği (çiftlik ve bahçe üretimi dâhil) açısından dördüncü sırada yer almaktadır. İran'da nüfusun büyük bir kısmı tarımla uğraşmaktadır. Mevcut verilere göre hâlihazırda 4 milyon 300 bin kişi tarım sektöründe istihdam edilmekte olup, tarım %30 ile ülkede en yüksek istihdamın söz konusu olduğu sektördür.²⁹ İran'ın yetiştirdiği en önemli tarım ürünleri buğday, pamuk, şekerpancarı, arpa, pirinç, hurma, çiçek, tütün, şam fıstığı, keten tohumu ve çaydır. Bu ürünlerden hurma, çiçek ve fıstık ihracata yöneliktir. Ayrıca, Hazar Denizi'nden elde edilen havyar dünya pazarında önemli bir yer almaktadır. Diğer taraftan buğday, arpa, mısır, şeker, pirinç, çay, et ve tarım makineleri ithalatta önemli yer tutan kalemler arasında yer almaktadır.

Zanaatkârlık tarih boyunca İran için önemli olmuştur. Hayvancılık ve ipek üretimine bağlı olarak gelişen halıcılık, ülkenin geleneksel sanatları sayılabilecek süslemecilik ve tezhip gibi sanatlara bağlı olarak gelişen bakır işlemeciliği, çanak

²⁸Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, *İran'ın Ekonomisi*, <http://www.mfa.gov.tr/iran-ekonomisi.tr.mfa>, 01/ 03/ 2013

²⁹ Hamid Algar, *Religion and State in Iran*, University of California Press, California, 1969, s.84

çömlek yapımı gibi el sanatları İran'ın dünyada tanınmasına neden olmuş faaliyetlerdendir. Ayrıca küçük ticaret, esnafılık, bir sonraki konularda göreceğimiz gibi, ülkenin sosyo-politik yapısına etki edecek derecede önemli olagelmıştır.³⁰

1.2. İran Devlet Yapısı

İran devlet anlayışı ve siyasal sisteminin oluşumunda genel olarak İran tarihinin fakat özelde İran'ın idari ve siyasi tarihinin önemli bir yeri vardır. En eski medeniyet merkezlerinden biri olan İran coğrafyasında, klasik anlamda çok eski bir devlet geleneği vardır. İslamiyet öncesi ve İslamiyet döneminin izlerini 21. yüzyılda İran'ın siyaset ve kültür hayatında görebiliyoruz. 800 yıllık Arap hâkimiyetinden sonra Safeviler iki güçlü şahı olan Şah İsmail ve Büyük Şah Abbas vasıtasıyla güçlü bir merkezi hükümet kurarak ilk kez devlet kelimesini hanedanlık yerine kullanmaya başlamıştır. Şiiliğin resmi devlet dini olarak kabul edilmesiyle bu durum ideolojik bir çerçeveye oturtularak İranlılık kimliğiyle birleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmelere paralel olarak İran'da da Meşrutiyet (1905–1909) ilan edilmiş ve ülke ilk anayasasına kavuşmuştur.³¹ İlk Anayasa Kaçar Hanedanı döneminde 1906 yılında yapılmıştır.³² Bu anayasanın kabulü ile Şahların mutlak otoritesi zayıflamış ve batı hukukunun temel kavramları İran hukuk sistemine girmeye başlamıştır. Şahların mutlak otoritesine karşı muhalefetler başlamıştır. Muhalefetlerin başlamasının başlıca sebeplerinden biri zengin ve yoksul halk arasında uçurum artmıştır, eşit gelir dağılım yoktur.³³

³⁰ Abbas Bahtiyar, *Ahmadinejad's Achilles Heel: The Iranian Economy*, 2007, www.payvand.com/news/07/jan/1295.html, 23/ 05/ 2012

³¹ Mahmut Bozan, *Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi İran, Bartın Üniversitesi*, Bartın, 2013

³² Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği, *İran Tarihi*, 2013, www.tahrab.be.mfa.gov.tr, 15/ 06/ 2013

³³ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi (Çev. Fethi Aytuna)*, İnkılâp Kitabevi, 2012, s. 73- 86

İran'ın bölgesel olarak önem kazanması petrol fiyatlarını arttırmıştır. Dolayısıyla gelirinin artması gerekirken artan gelir halkla paylaşılmamıştır. 1962–63 yıllarında yapılan Toprak reformu toprak ağalarını zenginleştirmiş fakat köylülere toprak verilmemiştir. Muhalefetlerin artmasındaki diğer bir neden ise şahın uyguladığı baskı politikasıydı. Şah'ın kurduğu SAVAK istihbarat örgütü ile toplumu denetliyordu. 1970'lerde bölgenin en güçlü ordularından biri şah'ın emrindeydi. Ayrıca Şah arkasına Amerika'nın desteğini almıştı. Bu öğrencilerin protestolarının artmasına sebep olmuştu. Bu arada Mollalar da yönetimin meşru olmadığını söylemekte ve şeriata dayalı bir yönetim kurulmasını istemektedirler. Bu yüzden Şah'a karşı mollalar şeriat yanlılarını kışkırtıyorlardı. Siyasi ve toplumsal koşullarda yaşanan bu sıkıntılar 1979 İslam devrimini hazırlayan unsurları oluşturmaktaydı.³⁴

Buna karşın Humeyni halka ekonomik ve sosyal reformlar sözü vermiş ve halkın dini duygu ve düşüncelerine hitap ederek kendi propagandasını yapmıştır. Bunun üzerine Humeyni ülkeden sürdürülmüştür. 1 Şubat 1979'da Humeyni ülkesine dönmüş ve askeri olmasa da kendi devrimini yapmıştır. İlk defa İslam Devrim'in zaferiyle % 98,8 üzerinde ezici bir çoğunluk sandık başına gitmiştir ve İslami Cumhuriyet sisteminin kurulması lehine oy kullanılmıştır. Ayetullah Humeyni başa geçmiştir. Daha sonra aralık ayında İran teokratik yeni anayasayı kabul etti. Ülkenin Dini Lider'i Humeyni olarak kabul edildi. En önemli nokta cumhurbaşkanlığı seçimlerinde halkın birleşik varlığı oldu. Humeyni'nin batılı ülkelere karşı olması sebebiyle ekonomik ve siyasi açıdan yalnız bırakıldı 1980 yılında başlayan İran-İrak savaşıyla da devlet ciddi bir biçimde yara aldı. 4 Haziran 1989 da Humeyni vefat etti ve Rafsancani cumhurbaşkanı seçildi. Rafsancani başbakanlık kurumunu ortadan kaldırdı. Böylece tüm yetkileri kendinde yani cumhurbaşkanında topladı. Rafsancani, pragmatik bir politika izledi. İran'ın diğer ülkeler karşısında yalnız kalmasını önleyici bir tutum sergiledi. İran-İrak savaşının verdiği ekonomik zararı ülke ekonomisini canlandırma yolunda adımlar attı. Yabancı sermaye yatırımları ve özel girişimlerden yararlanma stratejisini benimsedi.

³⁴ Müge Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999, s. 68

Cumhurbaşkanlığının ilk döneminde daha önce fazla etkili olmayan yürütme erkinin yetkilerini genişleterek gücünü artırdı. Avrupa'yla ilişkileri iyileştirmeye yoluna gitti. Rafsancani, 1993'te altıncı dönem cumhurbaşkanlığı seçimlerinden oy oranı azaltsada yeniden seçildi.³⁵

Anayasaya göre iki dönem cumhurbaşkanlığı yaptıktan ara vermesi gereken Rafsancani'nin yerine, 1997 yılı seçimlerinde oyların yüzde 70'ini alarak Muhammed Hatemi geçti. Hatemi de, Rafsancani gibi Batıyla kurulan diyalogların yumuşatılmasından yana oldu. Dört yıllık cumhurbaşkanlığının ardından 2001'de, oylarını arttırarak ikinci kez cumhurbaşkanı seçildi.³⁶ Hatemi ikinci döneminde cumhurbaşkanının yetkilerini genişleten ve seçin denetimi konusunda düzenlemeler yapmak istedi fakat tasarımı, Anayasayı Koruyucular Konseyi'nden geçiremedi.

Hatemi İran siyasetinde reformcu tarafta olup medeniyetler arası diyalog, özgürlükler, insan hakları, demokrasi konularına özen gösterdi. "Amerikan'ın İran'ın dostu olduğunu" söyleyen Hatemi, ABD ve Avrupa ülkeleriyle ilişkileri geliştirme yolunda bölge ülkeleriyle yakınlaşma politikasını uyguladı. Global dünyaya ve topluma adapte olmayı amaçlayan Hatemi, olumlu, ılımlı ve pragmatik bir dış politika sergileme yoluna gitti. Bu yüzden Hatemi dönemi, Sovyetler Birliği'nin Gorbaçov dönemine benzetildi. Fakat daha sonra muhafazakâr tarafın güçlenmesi ile Hatemi yerini Ahmedinejad'a bıraktı.³⁷

İran'ın dokuzuncu dönem cumhurbaşkanlığı seçimlerinde eski cumhurbaşkanlarından Rafsancani ve Mahmud Ahmedinejad en güçlü iki aday oldu. Fakat Ahmedinejad ikinci turda % 63'le cumhurbaşkanı seçildi.

³⁵ Bülent Keneş, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, Timaş Yayınları, 2013, s. 296- 325

³⁶ Alev Erkilet, *OrtaDoğu'da Modernleşme ve İslam Hareketleri*, Yöneliş Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 93

³⁷ Keneş, a.g.e. , s. 121

Ahmedinejad ABD-İsrail karşıtı tutumu ve nükleer teknolojide ısrar eden politikası tutumu sergiledi. Nükleer teknolojide ısrar etmesi sebebiyle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine sevk edildi ve yaptırım uygulandı. Ekonomik adalet, değişiklikler yapmak istese de yükselen enflasyonu ve işsizliği önleyemedi.³⁸

Haziran 2013'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri'nde adaylığını koyan Ruhani, hem ülkenin reform yanlısı kesimlerin sempatisini kazanmış ılımlı görüşleriyle hem de dini liderlikle olan yakın bağları nedeniyle adaylar arasında favori görüldü. Seçimleri %52 oy oranıyla kazarak İran İslam Cumhuriyeti'nin 7. Cumhurbaşkanı seçildi³⁹

1.3. İran Siyasal Sistemi

İran'ın bugünkü siyasi sistemini 1979 yılında İslam Devrim'i sonrası yapılan İran Anayasasına almaktadır. Her ne kadar isim olarak Cumhuriyet geçse de her kurumun üzerinde güce sahip bir Dini Lider bulunmaktadır. Bu şekilde karışık bir çatısı olan İran siyasal sisteminde bütün kurumların üzerinde Veliyi Fakih (dini lider) bulunmaktadır. İran anayasalı bir devlet özelliğine sahip olsa da bu anayasada yasaların anayasaya aykırı olmaması gereğinin yanında şeriata da karşı olamayacağını açıkça belirtmektedir.⁴⁰ Şöyle ki, İran Anayasasının 6. Maddesine göre egemenliğin kaynağı “halk iradesi” olarak belirtilmekte ancak, “şeriat”ın tüm yasaların temeli olduğunun altı çizilerek dini lidere birçok yetkiler verilmektedir.⁴¹

Dolayısıyla, İran'ın siyasal sisteminde, Firdevsi'nin Şehname'sindeki tanımıyla “monarşik idari yönetim” sistemi geleneksel devlet yapısının kalbi olarak şekillenmiş ve süregelmiştir.⁴²

³⁸ Keneş, a.g.e. , s. 122

³⁹ BBC Türkçe, *İran Seçimi ve Ruhani*, 2013. www.bbc.com.uk/iransecimi, 15/ 06/ 2013

⁴⁰ Sami Oğuz, *Hatemi'nin İranı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 36

⁴¹ Erol Göka, *Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi*, Asam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 376

⁴² Mesut Hakkı Caşın, *Uluslararası Terörizm*, Nobel Yayın, İstanbul, 1999, s.286

Bu yapılanma bir anlamda da İran’da anayasalı bir hale getirilmesi sağlanarak bazı kısıtlamalar getirilmiş bir “dini liderlik rejimi” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, dini lider İran’da iki aşamalı bir şekilde halk tarafından seçilmektedir. Ancak halk Dini Liderin seçiminde “ikinci seçmen” olarak görev yapmaktadır. Halk dini lideri seçen Uzmanlar Meclisi’ne ancak din adamlarını seçebilmektedir. Buradaki sistemin mantıksal dayanağı ise insanların dini liderde bulunması gereken özellikleri bilmede yeterli olmadıkları ve bunu ancak din adamlarının yapabileceğidir. Bu noktada İran rejiminin İslami Cumhuriyet ve teokrazi kavramları arasında belirsizlik gösterdiği söylenebilir.⁴³ Ayrıca cumhurbaşkanı ve meclis seçimlerinde de halk oylamasına gidilmesine rağmen, adayların Anayasayı Koruyucular Konseyi’nin denetiminden geçtikten sonra aday olabilmeleri şartı yine bu seçimde halk iradesinin ne derece geçerli olduğunu tartışılır bir hale sokmaktadır. İran siyasi yapısı incelendiğinde hem seçilmiş hem de seçilmemiş organları bünyesinde bulunduran birçok farklı kurum üzerine oturtulmuş bir yapıda olduğu görülür.⁴⁴

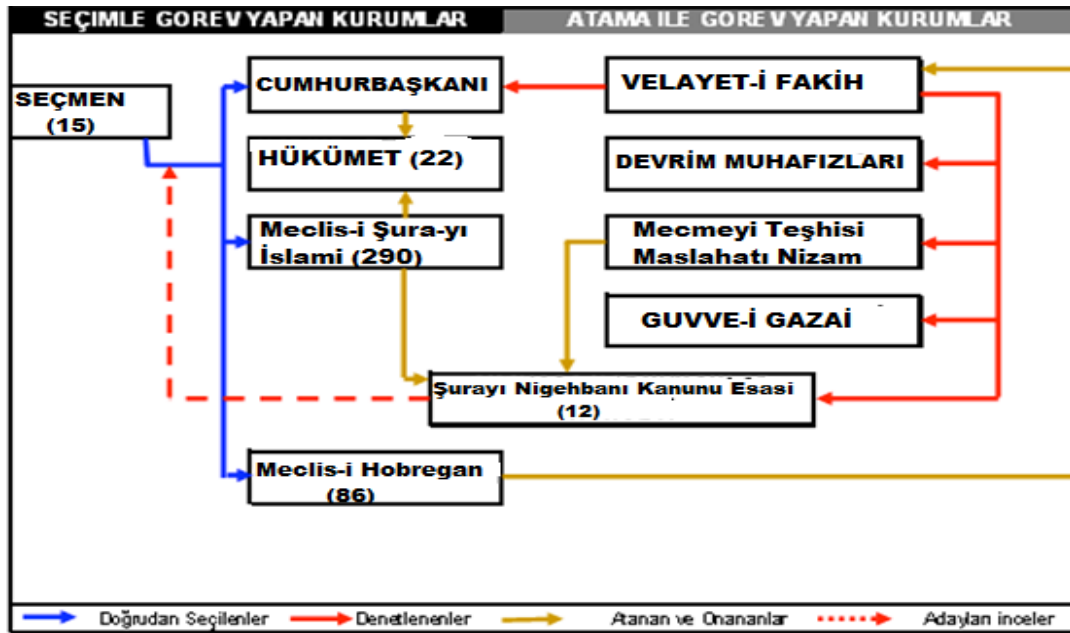
İslami sistemin temel kurumları, Uzmanlar Meclisi tarafından atanan Veliy -i Fakih ya da dini lider, sınırlı aday arasından her dört yıl için seçilen cumhurbaşkanı, meclis ya da diğer adıyla parlamento, kabine, sekiz yıl için seçilen Uzmanlar Meclisi, Anayasayı Koruyucular Konseyi, 1988 yılında kurulan ve meclisle Anayasayı Koruyucular Konseyini uzlaştıran Düzenin Yararını Teşhis Heyeti, başkanı dini lider tarafından atanan yüksek mahkeme, ordu ve devrim muhafızlarıdır. Buna ilaveten birçok sivil kuruluş da siyasal sistem ile bütünleşmiş vaziyettedir. Örneğin, İran’da belli ekonomik işlevleri olan Boynad adında güçlü iktisadi kuruluşlar önemli bir yer tutmaktadır. İran’da bu sivil kurumlar resmi ve gayri resmi bağlantılarla mollalar sınıfıyla hatta dini liderle de bağlantılara sahiptirler.⁴⁵

⁴³ Oğuz, a.g.e. , s. 36

⁴⁴ Kaan Dilek, *İran’da Din, Siyaset ve Muhalefet*, Stratejik Düşünce Dergisi, Sayı 16, Ankara, 2011, s. 47- 51

⁴⁵ Dilek, a.g.e. ,s. 56

İran'ın siyasal sistemindeki kurumların başında dini lider (Veliyi Fakih) bulunmaktadır. Siyasal sistemde dini lider, atama ve görevden alma yetkisini elinde tuttuğu askeri ve sivil kurumlarla çok büyük bir güçtür. Öyle ki bu siyasi gücüyle hükümetin yetkilerini büyük bir oranda sınırlama yetisine de sahiptir. Dini liderin düzenli ordu, polis, jandarma ve Devrim Muhafızları da dahil tüm askeri kurumların komutanlarını, komutan yardımcılarını, genel kurmay başkanlarını ve yardımcılarını, hava, kara ve deniz kuvvetleri komutanlarını atama yetkisine ve dahası Başkomutan sıfatına sahip olduğu Anayasa da açıkça ortaya konulmuştur. Dini lider bu görevleri devretme yetkisine sahiptir. Bununla birlikte dini lider dini ve ticari vakıfların başkanlarını atama yetkisine de sahiptir. Bu kurumlar İran ekonomisinin %70'ini oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda dini liderin İran ekonomisi üzerindeki etkinliği de ortaya çıkmaktadır.⁴⁶ Öte yandan, üniversiteler, vakıflar ve birçok resmi kuruluşa doğrudan temsilciler atama yetkisine sahip olması dolayısıyla birçok kurum ve örgüt üzerinde de dini liderin çok yüksek denetim gücü vardır. Aşağıda İran politik kuruluşlarının işleyişi şekille gösterilmektedir.

Şekil 3: İran'ın Politik Kurumlarının İşleyişi

Kaynak: BBC News, Iran who holds the power? , news.bbc.co.uk/iran_power/guardian_council.stm, 2013

⁴⁶ Oğuz, a.g.e, s. 38

İran Anayasası'na göre siyasi yapısını inceleyecek olursak: İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasi yapısındaki en önemli ve yetkili kurum veli-ye fakih (Rehberlik) kurumudur. Çünkü İran devrim sonrası teokratik rejime sahip olmasından dolayı dini liderlik kavramı oluşmuştur.

Yasama, yürütme ve yargı dini liderin altında olup halkın da üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Ayrıca dini lider genelkurmay başkanlığı görevini de üstlenmiştir. Oniki üyeli Koruyucular Şurası'nın altı üyesini seçmekte olup, devlet radyo ve televizyonun ve emniyet genel müdürlüğünün baş yöneticisidir. İran anayasasının 109. Maddesine göre dini lider olmak için gerekli nitelik ve şartlar şunlardır:

- Fetva açıklamak için gerekli müftülük ilmene sahip olmak.
- İslam ümmetinin sahip olması gereken adalet ve dindarlık.
- Sosyal görüşe, zekâya, basirete, cesarete ve yöneticilik yeteneğine sahip olmalıdır.

Yukarıdaki nitelik ve şartları yerine getiren kişilerin çokluğu halinde, daha iyi yargısal ve politik kavrayışa sahip kişi tercih edilecektir. Dini liderin görevleri ve 110. Maddede belirtildiği biçimde aşağıda sıraladığımız şekildedir: ⁴⁷

- Düzenin Yararını Teşhis Heyeti ile görüştüktan sonra İran İslam Cumhuriyeti'nin genel politikalarının belirlenmesi.
- Sistemin genel politikalarının uygun yürütülmesi üzerinde denetimi
- Ulusal referanduma için kararname çıkarma.
- Tüm askeri kuvvetlere başkomutanlık yapmak.
- Savaş durumunda ve barış durumunda askeri kuvvetlerin seferberlik ilanı.

⁴⁷ Hüseyin Hatem, *İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s.26

Aşağıdaki kurumların yetkililerinin, istifa, atama, görevden alma ve kabul etme yetkilerine sahiptir.⁴⁸

- Koruyucular Şurası
- Ülkenin yüksek yargı yetkisi
- İran İslam Cumhuriyeti radyo ve televizyon kurumu başkanı.
- Genelkurmay başkanı
- İslam Devrim Muhafızları başkomutanı
- Silahlı kuvvetlerin yüksek komutanları
- Yasama-yürütme-yargı organları arasındaki ilişkileri düzenleme
- Geleneksel yöntemlerle çözülemeyen sorunları Düzenin Yararını Teşhis Heyeti vastası ile çözmek,
- Cumhurbaşkanı seçimi sonrası mazbatayı vermek
- Cumhurbaşkanı'nı yetkilerinden ve görevinden alma yetkisi
- Yargının başındaki başkanın teklifi ile ve şerri hükümler dâhilinde mahkûmlar için af yetkisi verme

Ayrıca Lider, başka bir kişiye görev ve yetkilerinin bir bölümünü devredebilir.⁴⁹ Lider seçimi Uzmanlar Meclisi tarafından gerçekleşir ve bu seçim sonrası ölene kadar görevinde kalır. Rehber'in kanuni yetkilerini yerine getirememesi durumuna gelmesi, 109. Maddede belirtilen kuralları yitirmesi veya ilk baştan beri bu kuralların bir tanesinden bile yoksun olduğunun öğrenilmesi durumunda görevden ayrılması olabilir. Bu tarz kararlar, Uzmanlar Meclisi'nde gerçekleşir.

⁴⁸ Hatem, a.g.e. , s.29

⁴⁹ İran Cahmber Society, *The Constitution of Islamic Republic of Iran*, 2013

Ayetullah Humeyni, İslam Devrimi'nden sonra ilk Veli-yi Fakih, bir başka deyişle lider olarak İran İslam Cumhuriyeti'nin lideri olmuştur. Humeyni 1989'da vefat edince Rehber Ayetullah Hamaney, ülkenin liderliğine seçilmiştir. Ancak Hamaney'in bu göreve gelebilmesi anayasadaki bazı yapılan düzeltmeler ile mümkün olmuştur. 1979 anayasasında Rehber'in taklit mercii (marja'e taqlid) bölümünde olması gerekmektedir. 1989 senesindeki bu şartın kaldırılması, görev olarak halka manevi anlamda yol göstermek olan Liderlik makamının politikleştiğinin göstergesidir. Anayasada Rehberlik'lere sahip olmanın özellikleri içinde gerçek hadisi politik ve sosyal fikir ve liderlik yeteneğine sahip olmak da bulunmaktadır. Bu da Lider'in ülkede yapılan seçimlerde, siyasi dengeler üzerinde çok büyük bir rolü olduğunu gösterir.⁵⁰

Lidere bağlı kuruluşlar:⁵¹

- Müstezaflar ve Gaziler Vakfı
- Onbeş Hordad Vakfı
- İslam Devrimi Şehitleri Vakfı
- İslam Devrimi Mesken Vakfı
- Kültürel Devrim Yüksek Şurası
- İslam Tebliğ Teşkilatı

İran siyasetinde en güçlü anayasal kurumlardan ikincisi Koruyucular Şurasıdır. Koruyucular Şurası'nın ilk görevi İslami Şura Meclisi'nde çıkan yasaların İslam ahkâmı ve anayasa ile uyumunu denetler. (Madde 72). Koruyucular Şurası kendisine gelen yasaların İslami anlayışa aykırı ve anayasadaki kanunlara da uygun olmadığına dair bir karar verirse on gün içinde tekrar görüşülmek üzere Meclis'e gönderir. (Madde 94). Uzmanlar Şurası, 12 üyeden oluşur ve bu üyeler toplam 6 yıllığına seçilir.

⁵⁰ Mehmet Şahin-Türel Yılmaz, *Ortadoğu Siyasetinde İran*, Barış Platin Basın Yayın, Ankara, 2011, s. 55- 78

⁵¹ Hatem, a.g.e. , s.29

Bu üyelerden 6'sı bulundakları dönemin ihtiyaçlarına ve zamanın problemlerine vakıf, adil fakihler içinden Rehber tarafından seçilirken diğer 6'sı ise İslami Şura Meclisi'ne sunulan, hukukun farklı alanlarında yetişmiş, uzmanlaşmış Müslüman hukukçular arasından İslami Şura Meclisi tarafından seçim esası ile atanırlar (Madde 91). Üyeler her ne kadar altı yıl için seçilseler bile her 3 yılda bir her iki grubun üyelerinin yarısı yenilenir (Madde 92) ⁵²

Koruyucular Şurası, Mecliste kabul edilen yasaların İslam anlayışına aykırı bir durum oluşturmadığına, Şura'daki 6 fakihin salt çoğunluk oyu ile karar verirken anayasaya uygun olmadığına dair karar verebilmesi için, Şura'daki tüm üyelerinin oy çokluğu ile karar verebilmektedir.(madde 96). Koruyucular Şurası anayasada halkın seçtiği Meclis'in de üstünde bulunan bir kurum olarak tanımlanmıştır. 93. maddede Koruyucular Şurası yoksa İslami Şura Meclisi'nin geçerliği yoktur denmiştir. Meclis'in çıkardığı yasalardaki veto yetkisinin dışında Koruyucular Şurası, üyelerinin 3/4'nün onay verme şartı ile anayasayı tek başına yorumlamaya yetkisine sahiptir (madde 98). Koruyucular Şurası'nın bir diğer görevi de cumhurbaşkanı, İslami Şura Meclisi ve Uzmanlar Meclisi yaptığı seçimlere ve yapılan referandumlara nezaret etmektir (madde 99). Bu seçimlerde aday olan kişilerin İslam anlayışına ve İslami rejime olan bağlılıklarını incelemek ve böylece seçimlere katılmalarında sakınca olmadığına karar vermektir(madde 110). Uygun bulmadığı adayların seçimlere katılmasına izin vermez. Cumhurbaşkanı görevine başlarken yemin etme töreni düzenlenir ve bu törende yargı erkinin başkanıyla Koruyucular Şurası üyelerinin hazır bulunması şarttır (madde 121).⁵³

Koruyucular Şurası, Anayasayı yorumlamaya tek yetkili organdır.Şura kendi yetkilerini kendi yorumu çerçevesinde genişletmiştir. Böylelikle yasamaya istediği şekilde müdahale ederken sadece kanun konusunda değil aynı zamanda Bakanlar Kurulu ve diğer yürütme kurumları tarafından onaylanan ikinci derecede mevzuatlar, Bakanlar Kurulunun verdiği kararlar, anlaşmalar ve yönetmelikler hakkında da

⁵² Hatem, a.g.e, s.30

⁵³ Hatem, a.g.e, s.31

kendisini yetkilendirmiştir. Koruyucular Şurası, İran'ın politikasında, laiklik anlayışına benzer ama ondan biraz farklı olan devletin din ile arasında bulunan köprüyü başka bir deyişle anayasa ile Velayet-i Fakih'i birleştiren kurumdur. Meclis'i halkın seçtiği temsilciler oluşturur. Buna meşruiyet kazandıran dini bir kurum olarak var olan Koruyucular Şurası, İran politik anlayışında dini egemenliğin halk egemenliğinin üzerinde bir yapı olduğunu gösterir.⁵⁴

Uzmanlar Şurası, İran İslam Cumhuriyeti'nin dini lideri olan veli-ye fakih'i belirleyen şura'dır. İlk olarak, İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasa taslağını gözden geçirmek için Uzmanlar Meclisi, kurucu meclis olarak 3 Ağustos 1979'da toplandı. Anayasa taslağı öncelikle referanduma sunuldu ve ardından kabul edildikten sonra Uzmanlar Şurası dağıldı. Uzmanlar Şurası'nın ikincisi ise 1982 yılında Kasım ayında seçimler yapıldıktan sonra toplandı. Düzenli olarak Tahran'da toplantı yapan Şura yılda en az bir defa Kum'da toplanır.⁵⁵ Uzmanlar Şurası, o zamanki dini lider Ayetullah Humeyni öldükten sonra lider olarak yeni birini atamakla görevlendirildi (madde 107). Uzmanlar, anayasanın maddelerine göre haiz fakihler içinde değerlendirme yapar ve bunlardan bir tanesini şartların özelliklerine uygun bulursa onu yeni Rehber olarak kabul eder. Uzmanlar Şurası'nda karar verilen rehber 'velayet-i emr'den kaynaklanan tüm sorumluluğu ve tüm günü tamamen üzerine alır.⁵⁶ Uzmanlar Şurası her sekiz yılda bir kez yapılan seçimler sonucunda toplam seksen altı din adamından oluşur. Tamamen halkoyu ile seçilir. Şura'nın yaptığı seçimlerdeki din görevlilerinin bu şuraya seçilebilmesi için önemli şartlara sahip olup olmadıkları Koruyucular Konseyi'nin yaptığı inceleme sonrasında onaylanır. Uzmanlar Konseyi'nin yaptığı seçimlere bir din adamının katılabilemesi için, sadık olması, ahlak bütünlüğüne sahip, gerektiğinde rehberlik makamının sorumluluğunu yerine getirebilecek yeterli fıkıh bilgisine sahip, sosyal ve siyasi yeteneklere haiz, İslam Cumhuriyeti'nin yaşadığı problemlerden haberdar, geçmişte mevcut politik

⁵⁴ Asghar Shirazi, *İran Anayasası: Politika ve İslam Cumhuriyeti Devleti*, I.B Tauris, London, 1997, s. 70- 85

⁵⁵ Keneş, a.g.e. , s. 128

⁵⁶ Mazlum Uyar, *İran'da Modernleşme ve Din Adamları*, Emre Yayınları, İstanbul, 2008, s. 113- 128

yapıyı bilen ve sosyal anlamda ülke sisteme karşı olumlu-olumsuz herhangi bir fikir ifade etmemiş olmalıdırlar.⁵⁷

Uzmanlar Şurası bir diğer ifade ile, anayasal sisteminin, İslami anlamda istikrarını koruyan kurumdur. Uzmanların halk tarafından seçim yolu ile seçilmesi ve Uzmanların Rehber'i belirlemesi durumu sistemde Rehberin halkla arasındaki bağın tesisi olarak değerlendirilmiştir. Bu bağın dolaylı yoldan olmasının yanında Uzmanlar Şurasının sistemin din adamları lehine elitist eğilimine işaret ettiği gözden kaçmamalıdır.

Düzenin Yararını Teşhis Heyeti (Majma'-e Tashkhis-e Maslahat-e Nezam) 1988 yılında kurulmuştur. Üyeleri cumhurbaşkanı, meclis başkanı, yargı erki başkanı, Koruyucular Şurasındaki 6 din adamı ve Rehber'in atayacağı üyelerdir.⁵⁸ Anayasanın 112. maddesi Düzenin Yararını Teşhis Heyetinin temel görevi Meclis ve Koruyucular Şurası arasında kanunların İslam'a veya anayasadaki maddelere uygun olup olmadığı konusunda çıkan problemleri çözmektir. Ayrıca Meclisin, Koruyucular Şurasının isteklerini karşılayamadığında arabuluculuk görevinde de yine bu heyetin görevidir. Bir konunun heyet tarafından görüşülmesi ancak Rehber'in talebi ile mümkündür. Ayrıca anayasanın 110. maddesine göre Düzenin Yararını Teşhis Heyeti'nin bir diğer görevi de ülkenin genel siyasetinin belirlenmesinde Rehber'e danışmanlık etmektir.⁵⁹

İslami Şura Meclisi (Majles-e Shora-ye Eslami) gizli oy sistemi ile halk tarafından seçilen milletvekillerinden oluşur. İran İslam Cumhuriyeti'nin yasama organı meclistir. 290 üyesi bulunan meclisin dört yıllık süresi vardır. Meclis'te bulunan Museviler ve Zerdüştler bir temsilci, Hristiyanlar, Asuri ve Keldani olarak bir kişi ve Ermeni Hristiyanları birer kişi ile temsil edilirler (madde 64). Yapılan

⁵⁷ Sezgin Akarca, *İslam Cumhuriyetinde Güç Yapısı*, Free Bird, İstanbul, s. 60–61

⁵⁸ Uyar, a.g.e. , s. 92

⁵⁹ Buchta, a.g.e. , s. 67

toplantılar halka izleyebileceği şekilde ve meclis tutanakları Radyo ve Resmi gazete yolu ile kamuoyuna duyurulmaktadır. Ancak, ülkedeki iç ve dış güvenliğinin gerektirdiği bazı özel durumlarda, bakanlardan birinin veya milletvekillerinden on kişinin başvurusu ile kapalı oturum yapılabilir.⁶⁰ Kapalı oturumda konuşulan ve karara varılan hususlar, Koruyucular Şurasının hazır bulunması ve toplam milletvekili sayısının dörtte üçünün kabulü ile geçerli olur. Bu oturumların tutanak ve kararları olağanüstü şartlar kalktıktan sonra kamuoyunun bilgisine sunulmalıdır (madde 69).⁶¹

İslami Şura Meclisi anayasaya göre bazı sınırlar içinde her sorun için yasa oluşturabilme yetkisine sahiptir. (madde 71). Bu sınırların içeriğini ülkenin resmi dini İslam'ın kuralları ve anayasa çizmektedir. Meclisin koyacağı yasaların uygun olup olmadığını Koruyucular Şurası denetler (madde 72). İslami Şura Meclisi'nin en önemli gücü Bakanlar Kurulu kurulurken her bakan için ayrı ayrı güvenoyu vermektir. Eğer güvenoyu alınamaz ise görevden azledilmiş olurlar. Cumhurbaşkanı önergeye 30 gün içinde cevap vermelidir. Cumhurbaşkanı cevap verdikten sonra üçte iki çoğunluk sağlarsa cumhurbaşkanının yetersiz olduğuna karar verebilir ve kararı Rehberlik makamının onayına sunarak görevden azledilmesini isteyebilir. Anayasadaki bu maddeler, yasama organı karşısında çok daha fazla güçte olduğunu göstermektedir. Bu durumu Meclis'in elindeki büyük bir güç olarak yorumlamak hatalı bir yorum olur.⁶²

İran siyasetinde belli aralıklarla yaşanan ve gerilim yaşanmasına neden olan yasama ve yürütme arasındaki bazı sorgulamalar hükümet gücü üzerinde payı olan siyasi faktör ve grupların kendi aralarındaki mücadelesini yansıtmaktadır. Başka bir yoruma göre ise Meclis'e yürütmeden daha fazla güç verilmesinin ardında yatan nedenler, modern İran düşünce geleneğinde güçlü parlamento ile halk egemenliği

⁶⁰ Afshin Bakhtair- Ali Akbar Abdolrashidi, *Iran- Man, Nature, Life*, Gooya House of Culture&Art, Tahrân-İran, 2010, s. 23

⁶¹ Hatem, a.g.e, s.34

⁶² Iran Chamber Society, *The Structure of Power in Iran*, 2008, www.iranchamber.com/government/articles/structure_of_power.php, 07/ 02/ 2013

arasında kurulan paralellikte ve güçlü parlamentonun yürütmenin olası bir mutlakıyetçi güce dönüşmesini engelleyeceği inancında bulunabilir.⁶³

1.4. İran Dış Politikası

İran’da siyaset klasik bir parlamento ülkesinde olduğu gibi mecliste oluşuyor izlenimi verse de çıkarılan kanunlar ve milletvekilleri üzerinde oluşturulmuş denetim sistemi İran’da politika oluşumunu benzerlerinden oldukça farklı kılmaktadır. İran’da iç ve dış politikadaki genel eğilimler, herkesin ve her şeyin üstünde olan ve rejimin en tepesini temsil eden dini liderin kontrol ve denetimindedir. Bir başka ifadeyle İran politikası dini lider tarafından belirlenir ve yönlendirilir. Dini lider dış politika girişimlerini onaylama ya da onaylamama konusunda son söze sahiptir. Bu anlamda dini liderin seçilmiş cumhurbaşkanının üzerinde bir yetkiye sahip olduğu söylenebilir. Bunun yanında cumhurbaşkanı anayasaya göre de ikinci sıradadır.⁶⁴

Sistemde hükümet ile meclis arasında herhangi bir yasal düzenlemeye yönelik bir fikir ayrılığı ya da anlaşmazlık ortaya çıktığında bu problemin çözümü için Anayasayı Koruyucular Konseyi müdahalede bulunmakta ve eğer burada da bir problem çıkarsa bu sefer de bu iki mercii arasında devreye Düzenin Yararını Teşhis Heyeti girmektedir. Yine bütün bu karar mekanizmaları arasında bunlara yasal olarak etki eden Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi ve Kültür Devrimi Yüksek Konseyi gibi kurumlar da politika oluşturulmasında önemli yerlere sahiptir.

Bu kurumlar anayasa ile belirlenmiş güç odakları olmakla birlikte bunlara Militan Din Adamları Örgütü ya da Kum Medresesi Hocaları Derneği gibi kurumlar da eklendiğinde ve geleneksel orduya ek olarak kara, deniz ve hava kuvvetleri ile

⁶³ Kamrava Median, *İran Modern Tarihi*, Bilesuvar, Matahari s. 92.

⁶⁴ Selin Çağlayan, *İran (Mehdi 'yi Beklerken)*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2012, s.86- 94

bütünleşmiş Devrim Muhafızları ve behiçleri de dahil olduğunda İran'da politika oluşturulmasında oldukça karmaşık bir yapı ortaya çıkmaktadır.⁶⁵

Cumhurbaşkanı ve parlamento tamamen seçimle başa gelmiş olmakla birlikte diğer bütün kurumlar ya hiç seçilmeyen ya da seçilmemiş organların denetiminde olan kurumlardır. Dahası cumhurbaşkanı ve parlamento seçimle başa gelmemiş olan Anayasayı Koruyucular Konseyinin onayından geçtikten sonra kabul edilmektedirler. Anayasal olarak bu kurumların her ikisi de diğer demokratik sistemlerden çok daha az yasama ve yürütme yetkisine sahiptir. Öte yandan seçimle başa geçmemiş olan dini lider ve Anayasayı Koruyucular Konseyi sistemin en güçlü karar mekanizmalarıdır.⁶⁶

Dış politika söz konusu olduğunda, İran Anayasası'nda da ortaya konulduğu üzere sorumlu dört ana kurum bulunmaktadır. Bunlar dini lider, cumhurbaşkanı, Düzenin Yararını Teşhis Heyetinin Başkanı ve Dış İşleri Bakanıdır. Dini lider dış politika girişimlerini onama veya reddetme yetkisine sahiptir. Ülke açısından hayati kararlarda ise karar verme ve doğrudan yönlendirme yetkisi dini lidere aittir. Dini liderin doğrudan yönlendirdiği kararlara örnek olarak, 1991 yılında Körfez Savaşı sırasında İran'ın tarafsızlığını açıklaması, Arap-İsrail çatışmasında Filistinlilere destek verilmesi gibi hususlar söylenebilir

Düzenin Yararını Teşhis Heyetinin Başkanı İran rejimi açısından “Büyük Stratejiyi” tasarlar ve dış politika için bazı öneriler sunar. Dışişleri Bakanlığı bir karar mercii olmaktan çok sistem içerisinde kararın uygulanması aşamasında aktif bir role sahiptir. Özellikle dış ülkelerle ikili ilişkilerin geliştirilmesinde etkin bir role sahiptir.⁶⁷

⁶⁵ Emin Demirel, *Kudüs Savaşçıları*, IQ Yayınevi, İstanbul, 2005, s.81

⁶⁶ Demirel, a.g.e. , s.84

⁶⁷ Jalil Roshandel, *Asia Program Special Report*, Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2004

Bir karar alınacağı zaman, İran Dışışleri Bakanlığı, ulusal çıkarların ve politikaların geniş parametreleri içerisinde yer alan mevzularda kendi başına hareket etme yetkisine sahiptir. Ancak temel konularda Dışışleri Bakanı doğrudan cumhurbaşkanını bilgilendirir. Cumhurbaşkanı da konunun Bakanlar Kurulu ya da Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi tarafından ele alınması gerektiğini karar verir. Eğer karar verilmesi gereken konu farklı iktisadi, kültürel, siyasi ve sosyal boyutları içeriyorsa cumhurbaşkanı farklı bakanların fikrini almak üzere konuyu kabineye bildirir. Bununla birlikte, tamamen diplomatik, güvenlik ve savunma konularını içeren durumlarda konu doğrudan Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyine yönlendirilir. Ulusal Güvenlik ile ilgili konularda İran cumhurbaşkanı bir karar aldığında bunu dini lidere onayı için yönlendirir. Karar ancak ve ancak liderin onayından geçtikten işleme konulur ve yürütme için askeri birimlere ve Dışışleri Bakanlığına geri gönderilir. İran dış politikasındaki bu uzun süreç özellikle zamanın çok kritik ve sonuçların çok önemli olduğu krizlerde problemlere yol açmaktadır. İran dış politikasında İran'ın büyükelçilikleri yoluyla gelen diplomatik bilgiler önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca güvenlik merkezleri, medya, dışarıdaki kütüphaneler, diğer ülkelerdeki vatandaşlar ve belirli alanlardaki uzman akademisyenler de İran dış politika yapımında önemli bilgi kaynaklar olarak değerlendirilmektedir.⁶⁸

İran'ın uluslararası ilişkiler anlamında en önemli konularından biri Şiilik kavramıdır. Bir başka ifadeyle, İran'ın dış siyasetindeki açılımlarında Şiilik önemli bir yer tutmaktadır. Siyasette meşruiyetin temeli "Allah" olduğu görüşü üzerine kurulmuş bir yapı mevcuttur. Bugün "İslam Cumhuriyeti" ya da "dini temelli demokrasi" şeklinde tanımlanan İran siyasi yapısı karmaşık ve kendi içinde çelişkileri olan bir yapı sergilemektedir. Bu karmaşık ve çelişkili yapı da rejimin geleceği ve geçerliliği konusundaki soru işaretlerinin artmasına neden olmaktadır. Günümüzde, açık bir şekilde İran'ın dış politikası iç dinamiklerden etkilenmektedir. Bu açıdan, rejimin isleyişi ve geleceği İran'ın dış politikasının geleceği açısından son derece önemlidir.⁶⁹

⁶⁸ Çağlayan, a.g.e. , s.52

⁶⁹ Farid Mirbaghari, "Shi'ism and Iran's Foreign Policy", The Muslim World, Vol. 94, 2004, s. 559

1.4.1 İran'ın Dış Politikasının Tarihsel Evrimi

İran İslam Cumhuriyeti'nin kendine özel politik sistemi, gerek İran ve Ortadoğu'da gerekse uluslararası sistem içerisinde kendisini benzerine az rastlanır bir devlet haline getirmiştir. İslam Cumhuriyeti adı altında teokratik bir rejimi yaşatan İran, yüzyıllar boyunca çok farklı yönetimler altında dünya siyasetinde yerini bulmuştur. 1979 İslam Devrimi, İran-Irak Savaşı, Sovyetlerin yıkılmasıyla o güne dek temel uluslararası dengeleri oluşturan soğuk savaşın sona ermesi gibi kırılma noktaları, İran'ın dış politikasının evrimini etkileyen temel olaylar olarak ortaya çıkmıştır. Ortadoğu'nun bu Arap olmayan ve ABD'nin "haydut devlet" tanımlaması içerisinde yerini alan devletin dış politikası, gerek bölge devletlerinin gerekse bölge dışı devletlerin her zaman gündeminde yer almıştır. Günümüzde İran, hem uluslararası gelişmeler tarafından şekillenmiş dış politikasıyla, hem de uluslararası gelişmeleri şekillendiren açılımlarıyla, incelenmesi gereken bir ülke konumundadır. Bu itibarla İran'ın dış politikasını incelerken, ülkenin iç dinamikleri ve geçirdiği evrelerle birlikte, uluslararası sistemin kırılma noktaları beraber analiz edilmelidir.⁷⁰

Buradan hareketle, İran'ın İslam Cumhuriyeti yapısına oturtulmuş dış politikası incelenirken, 1979 İslam Devrimi ve bunu takiben soğuk savaşın bitimi ile küreselleşen dünyadaki devletlerarası ilişkilerin seyrinin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Temel olarak, İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası üç ana dönemde incelenebilir. Birinci dönem, 1979–89 yılları arasında Ayetullah Humeyni'nin İslami Teokrasi "Velayeti Fakih" anlayışıyla şekillenen ve sekiz yıllık İran-Irak savaşını içeren dönemdir. İkinci dönem, 1989–97 yılları arasında, Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığında savaş sonrası ekonomik ve diplomatik yeniden yapılanma dönemidir. Üçüncü dönem, 1997–2005 yılına kadar, eski Cumhurbaşkanı Hatemi ve destekçileri önderliğinde siyasi, sosyo-ekonomik ve diplomatik bir reform sürecini kapsayan dönemdir. Bununla birlikte, son Körfez Savaşı sonrası Bölgede değişen dengeler içerisinde İran'ın konumu ve son Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde

⁷⁰ Abbas Ali, *Kapitalizm Öncesi İran*, Avesta Basın Yayın, İstanbul, 2006, ss.151- 189

muhafazakâr aday Mahmud Ahmedinecad'ın seçilmesinin İran'ın gelecekteki dış politikasını ne şekilde etkileyeceği de önemli tartışma noktalarıdır.⁷¹

1.4.2. İslam Devrimi Dönemi İran Dış Politikası

1979 Devrimi İran'ın tarihinde bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. O döneme kadar Şah rejimi altında ve büyük oranda ABD yanlısı politikalar izleyen İran, 1979 Devrimi sonrası, gerek siyasi ve gerekse güvenlik anlamında yepyeni bir kimliğe bürünmüştür.⁷²

Soğuk savaş döneminin çift kutuplu yapılanması içerisinde ABD tarafında yer alan İran, bu devrimden itibaren devletler tarihinde eşine çok az rastlanır bir şekilde ABD karşıtı bir devlet halini almıştır. Bir başka deyişle, soğuk savaş güvenlik sisteminde Bağdat Paktı ve takiben CENTO (Central Treaty Organization) ile ABD ekseninde yer alan İran, statüko karşıtı bir devlete dönüşmüştür. Dolayısıyla, İran İslam Devrimi sadece İran'da değil tüm dünyada, o dönemde Ortadoğu coğrafyasında gerçekleşen en radikal değişim olarak değerlendirilmiştir.⁷³

Devrimin ilk yıllarında iç siyaset rejimin kendi yerini sağlamlaştırması ve ülkede sistemin yerleşmesi açısından dış politikaların önüne geçmiştir. Ancak buna rağmen İran, devrimi izleyen ilk yıllarda dahi bölge içinde rejimi yaymaya yönelik siyaset izlemiştir. Ayetullah Humeyni önderliğinde oluşturulmuş olan rejim, bir taraftan monarşik diktatörlüğe karşı oluşmuş halk hareketini temel alarak yeni bir siyasi sistem oluşturmayı hedeflenmiş ve halkın bağımsızlığı üzerine kurulmuş bir cumhuriyet kurmayı arzuladığını iddia etmiş, öte yandan devrimci elitlerin ideolojik hedeflerine cevap verme durumunda kalmıştır.

⁷¹ Serpil Üşür, *İdeolojinin Serüveni*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s.45

⁷² Dilek, a.g.e. , s. 51–57

⁷³ Ünal Gündoğan, *İran ve Ortadoğu*, Adres Yayınları, Ankara, 2010, s. 78- 93

Dolayısıyla daha ilk yıllarından itibaren rejim kendi içinde problemlili bir yapıda olmuştur. Bundan dolayı, sistemi bir arada tutacak, iç ve dış tehditlere karşı koruyabilecek çok kapsamlı bir denetimin sağlanması temel hedef olarak belirlenmiştir.⁷⁴

Dış Politikada ise Bazargan'ın Başbakan olmasıyla birlikte ilk iş olarak ABD'nin doğal müttefikliği konumuna son verilerek, ilişkilerin bundan sonra eşitlik ilkesi çerçevesinde yürütülmesine karar verilmiştir. İran yeni dış politikasında "bağılantısızlık" anlayışından hareketle, 12 Mart 1979'da CENTO'dan ayrıldığını açıklamıştır. Bağdat Paketi'nin devamı niteliğinde olan CENTO'dan İran'ın ayrılışı, Ortadoğu Güvenlik Yapılanması içerisinde o döneme dek "ABD'nin jandarması" görevine son verdiğinin de bir işareti olmuştur. Bu bakımdan, İran Devrimi CENTO ve NATO ile Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturulmuş "Kuzey Kuşak Sistemi"nin de çöküşüne sebep olmuştur. Bundan sonra dış politikada "ne doğu ne batı" sloganı altında bir dış politika anlayışı içine girilmiştir. Bu dönemde, Humeyni denetimindeki İran'ın dış politikasının temeli İslam Devrimi'nin diğer ülkelere yayılmasına dayandırılmıştır.⁷⁵

İran'ın bu yeni dış politika anlayışında Humeyni'nin "İslami odaklı İran" yorumu olmuştur. Humeyni'nin bu devlet anlayışında sınırlar konulmamış ve öncü bir devlet olarak İran İslam Cumhuriyeti, kendi sözleriyle "diğer İslam Cumhuriyetlerine yakın ve bütün dünyadaki mazlum insanların destekçisi" olarak yorumlanmıştır. Kapitalizm, komünizm gibi anlayışlara karşı olunduğu belirtilmiş, Ortadoğu'da Amerikan karşıtı ve statüko karşıtı bir yaklaşım sergilenmiştir. ABD'yi "Büyük Şeytan", Sovyetleri de "Küçük Şeytan" olarak nitelendiren Humeyni, Körfez Devletlerini de "Mini Şeytanlar" olarak nitelendirmiştir.⁷⁶

⁷⁴ Ziba Moshover, " *Revolution, Theocratic Leadership and Iran's Foreign Policy: Implications for Iran-EU Relations* ", The Review of International Affairs, Vol. 3 No. 2, 2003, s. 270

⁷⁵ Gündoğan, a.g.e. , s.190- 201

⁷⁶ Dana Hugles, *Iran's Ahmadinejad Says America Entrusted Itself to the Devil*, <http://abcnews.go.com/Politics/OTUS/irans-ahmadinejad-america-entrusted-devil/story?id=17328593>, 26/ 03/ 2013

İran’da meydana gelen bu büyük ideolojik değişim, bölgedeki güçler dengesinde de ciddi bir değişimi beraberinde getirmiştir. Bundan daha da önemlisi, İslami ideolojiye dayalı yeni bir güç kutbunun oluşmasına neden olmuştur. Bu gelişme de Ortadoğu’da çatışmaların temel noktasının ideoloji eksenli olarak şekillenmesinin önünü açmıştır. İran gittikçe radikalleşen islami söylevleriyle bölgede 1990’larda çok ağır sonuçlar doğuracak bir dışlanmanın içerisine girmeye başlamıştır.⁷⁷

İran, Devrimden sonra yaklaşık 10 yıl uluslararası ilişkiler anlamında dış politikasını ilk on yıl içerisinde genel itibariyle Basra Körfezi ve Ortadoğu eksenli oluşturmuş, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini çok da fazla gerginleştirmemeyi hedeflemiştir. Öte yandan, Ortadoğu’da İran’ın bölgesel yakınlaşma şekilleri İsrail yanlısı bir hareketten, tam tersine statüko karşıtı ve Filistin yanlısı bir yapıya bürünmüştür. Bu radikalleşmenin en önemli sonucu, Ortadoğu’daki militan İslami guruplara verilen destek olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu eğilimler ve gelişimler, İran’ı aynı zamanda Sovyetler Blok’u ve diğer AB üyesi devletlerle muhtemel yakınlaşma arayışlarına itmiştir. Bütün bu radikalleşme Batının -özellikle ABD’nin- diplomatik, askeri baskıları ve ekonomik yaptırımları ile birleşince İran, bölgesel ve uluslararası alanda dışlanmış bir konuma gelmiştir. ABD ve İsrail karşıtı bu yeni dış politika, İran’ın sadece kısa vadede çok değişik bir yöne gitmesine sebep olmamış, aynı zamanda ülkenin uzun vadeli dış politika tercihlerini de neredeyse tamamen değiştirmiştir.⁷⁸

Dış politikada yaşanan bu radikalleşme, İran’ın ekonomik, askeri, diplomatik ve stratejik çıkarları bakımından 1980 yılında başlayan Irak Savaşı boyunca kendisine çok zarar vermiştir. Bu yüzden, İran savaş sonrası dönemde dış politikasını gözden geçirerek, bir takım yenilikler yapma yoluna gitmiştir.

⁷⁷ Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, Barış Platin Kitabevi, Ankara, 2009, ss.71

⁷⁸ Moshover, a.g.e. , s.278

Ancak, 1979 İslam Devrimi ile oluşan yeni İran dış politika anlayışı yıllar içerisinde daha ılımlı ve pragmatik bir yapılanma içerisine girse de, temelinde bu dönemde oluşmuş siyasal İslam ve molla sistemi hep var ola gelmiştir.⁷⁹

Kısaca özetlemek gerekirse, İran Devrimi Ortadoğu bölgesindeki bütün diğer sosyal ve siyasi değişimlerin yanında, ülkenin dış politikasını şu üç önemli noktada ciddi derecede etkilemiştir:⁸⁰

- Eski Batılı anlayıştaki yönetici kesim yerine İslami anlayıştaki bir yönetim başa geçmiştir.
- Yeni liderlerin eski dış politikanın dış güçlerin çıkarlarına hizmet ettiği görüşü, yönetici elit ve halk arasında geleneksel İran dış politikasına karşı bir düşmanlığın oluşmasına sebebiyet vermiştir.
- İslami bir düzen kurma anlayışına sahip yeni bir dış politika düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Buna bağlı olarak, İslam Devrimi sonrasında, İran'ın dış politikasında karşılaşılan ikilemler de şu şekildedir: Realist teorinin bir ürünü olan “ulusal çıkar” anlayışı çok daha belirsiz bir hal almıştır. Yeni İslami rejimin “ulusal çıkar” anlayışı teokratik rejimin ideolojik öncelikleri, çıkarları ve İslam anlayışı ile ilişkilendirilmiştir. Bu anlayış bazı araştırmacılara göre küreselleşme teorisinin ön gördüğü gibi devlet içerisinde bağımsızlık anlayışında “kayba” neden olmamıştır. Ancak yeni dış politika açılımı, ülkenin toprak bütünlüğü ile ilişkili çıkarları noktasında daha etkin bir politika izlemesini de kısıtlandırmıştır. Sonuç itibarıyla, uluslararası sistem söz konusu olduğunda Devrim sonrası İran İslam Cumhuriyeti özerkliğini güçlendirmemiş, ancak teokratik rejimin devamlılığını sağlamıştır. Devrim sonrası İran dış politikası uluslararası sistemin mevcut normları ile doğrudan uzlaşmaya giden bir açılımda olmamıştır.

⁷⁹ Moshover, a.g.e. , s.280

⁸⁰ Moshover, a.g.e. , s.288

Ancak bölgesel ve ulusal sistemler İran dış politikasında yönetici elitlerin dış politika hedeflerini gerçekleştirmelerinde karsılarına çıkan “fırsatların” ve “kısıtların” oluşmasında önemli roller oynamışlardır.⁸¹

Dolayısıyla uluslararası normları reddeden İran, bu normlar tarafından şekillenen düzende varlığını sürdürme çabasında olmuştur. Fakat devrim dönemi dış politikası İran’a kazançlardan çok kayıplar getirmiş ve bu dönemde asıl yerleşen İran’ın yeni “İslam Cumhuriyeti” sistemi olmuştur.

1.4.3. Humeyni Sonrası İran Dış Politikasında Yeniden Yapılanma

Devrim sonrası geçen ilk on yıldaki uluslararası dışlanmışlık, sekiz yıl süren Irak savaşı sonrası ekonomik, askeri ve diplomatik kayıplar, İran’a devrimci ve statüko karşıtı bir devlet olmanın olumsuz sonuçlarını yaşatmıştır. Bu yüzden İran, devrimci ve ideolojik söylemlerini yeniden gözden geçirip, yumuşatmak durumunda kalmıştır. Humeyni’nin 1989 yılında ölümü ve Hamaney’in dini lider olmasıyla birlikte, iç siyasette yeni bir dönem başlamıştır. Yeni cumhurbaşkanı Rafsancani ile bir reform politikası oluşturulmuş ve bu dönemde Anayasa’da yürütme yetkisini güçlendirmek üzere bir reform sürecine tabi tutulmuştur. Fakat bu reform sürecinde diğer güç merkezlerinin yetkileri sınırlandırılmamıştır. Nitekim Ayetullah Hamaney, aynı Humeyni gibi, dini lider kurumunun basına geçmiş ve günümüzde de devam ettiği üzere İslam Cumhuriyeti’nde son karar mercii olmuştur. Bu baskın rol, anayasanın da verdiği yetkiyle seçilmiş yasama ve yürütme mercii, seçimle başa geçmemiş dini liderin altında bir konumda tutmaya devam etmiştir.⁸²

⁸¹ Moshover, a.g.e. , s.289

⁸² Tayyar Arı; *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 402

Rafsancani yönetimi yeni yürütme yetkileri ile dış politikada iki ayrı Reform programını gerçekleştirmiştir. Bunlardan birincisi, devrimci radikal söylemleri ve politikaları azaltarak, İran'ın bölgesel ve uluslararası dışlanmışlığını sona erdirmek; ikincisi ise iktisadi politikalar. yeniden yapılanma süreci ile iyileştirmek olmuştur. Uluslararası dışlanmışlığa son vermek adına Tahran “bölgesel işbirliklerini” destekleyen bir açılım içerisine girmiştir. Bu istikamette ilk adım olarak Körfez ülkeleri ile ilişkileri geliştirmeye ve Mısır, Ürdün, Tunus gibi ülkelerle diplomatik bağlarını yeniden kurmaya çalışılmıştır. 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali, Rafsancani'ye Körfez ülkeleri ile ilişkilerini düzeltmesi adına bir fırsat vermiştir.⁸³

İran ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişimi adına ilk ciddi adım, 1990 yılında Katar'da Körfez İşbirliği Konseyinde atılmış ve zirvede işbirliği ve bölgesel güvenlik oluşumlarında İran'ın katılımının altı çizilmiştir. 1993 yılında ABD'nin açıkladığı “ikili kuşatma Stratejisi”ni takiben ortaya çıkan ekonomik ambargo, İran Ortadoğu'da daha büyük bir yalnızlığın içerisine sevk etmiş; buna bağlı olarak İran, Ortadoğu'da Körfez devletleri ve diğer devletlerle olan ilişkilerini iyileştirmeye daha da fazla önem vermiştir.⁸⁴

Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığındaki ikinci önemli reform, ekonomik anlamda yeniden yapılanma süreci olmuştur. İran 1989 yılında birinci beş yıllık ekonomik planını ortaya koymuştur. Planın temel hedefi işsizlik, düşük endüstriyel verimlilik, yüksek enflasyonun önüne geçilmesi ve ulusal ekonominin yeniden gözden geçirilmesi olmuştur. İran 1990'lı yılların başında büyük endüstrilerin özelleştirilmesi, doğrudan ve dolaylı dış yatırımların teşviki, serbest ticaret alanlarının oluşturulması gibi faaliyetler için uluslararası para kurumlarından yüksek miktarlarda borç almak durumunda kalmıştır.

⁸³ Moshover, a.g.e. , s. 289

⁸⁴ Moshover, a.g.e. , s.289

ABD'nin esneklik gösterdiği bu dönemde İran Dünya Bankası'ndan 250 milyon dolarlık kredi almıştır.⁸⁵

1990'lı yılların ortasına gelindiğinde, diplomatik olarak İran'ın ABD ile olan ilişkileri çok fazla değişmemiş, hatta kötüleşme eğilimde olmuştur. Washington'un İran ile ilişkilerinin normalleşmesi için ortaya koyduğu üç şart olan, kitle imha silahlarını yapma girişimlerini bırakması, terörizmi desteklemekten vazgeçmesi ve İsrail-Filistin barış girişimlerine olan muhalefetine son vermesi gibi maddelerin İran'ın reform sürecinde yer almayışı, ABD'nin İran'a uyguladığı ambargolara devam etmesine sebep olmuştur. Buna ek olarak, ABD, İran'ın uluslararası Finans kurumlarına üyeliğini ve yakınlaşmasını engellemiş ve Avrupa, Rusya gibi İran ile ilişki halinde olan ülkelere “psikolojik baskı” uygulama yoluna gitmiştir. Özellikle 1990'lı yıllarda ABD'nin süper güç olarak ortaya çıkışı, bu psikolojik baskının daha da etkili olmasını sağlamıştır.⁸⁶ Nitekim 1995 yılında ABD, İran'a yönelik ambargolarını açıklamış, fakat dünya kamuoyunda yeterince destek görmemiştir. Bu durum, İran'ın Rafsancani ile başlayan reform sürecinin uluslararası dışlanmışlığı kısmen de olsa azalttığının bir göstergesi olmuştur. Yine de Rafsancani'nin ikinci dönemi 1997 yılında bittiğinde, İran'ın hem diplomatik hem de ekonomik anlamda yeniden yapılanma süreci tam olarak beklenen sonuçları doğurduğu söylenemez.⁸⁷

Öte yandan, Orta Asya'da Sovyetlerin yıkılmasıyla Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanması, İran'ın dış politikasında Orta Asya'ya verdiği önemin artmasına sebep olmuştur. Bir başka deyişle, yayılmacı bir politika izleyen ve her dönemde sıcak sulara inme arzusunda olan Sovyetler Birliği tehdidinin sona ermesi, İran'ı kuzey sınırının güvenliği konusunda rahatlatmıştır. Ayrıca, İran bu tarihten itibaren Avrupa ve Uzakdoğu'ya yeni bağlantı yolları sağlaması itibariyle Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik, ticari ve kültürel işbirliği arayışı içerisine girmiştir.

⁸⁵ Yılmaz, a.g.e. s.124

⁸⁶ Edmund Herzig, *Iran and The Former Soviyet South, The Royal of International Affairs*, Great Britian, 1995, s. 5

⁸⁷ Herzig, a.g.e. , s. 5

İran Orta Asya’da etkinlik sağlamak adına bölge devletleri ile bir rekabet içerisine girmiştir. Bu dönemden itibaren Orta Asya ile bölgesel işbirlikleri içerisinde olmayı temel hedef olarak belirlemiştir.⁸⁸

Kısacası İran, 1989’dan itibaren önce Rafsancani (1989–1997) ve takiben de Hatemi (1997–2005) ile sınır komşusu olan ülkelerle ilişkilerini geliştirmek ve güven verici bir eksenle ilişkiler kurabilmek amacıyla, hem Orta Asya ve hem de Körfez ülkeleriyle ilişkilerini yeniden tanımlama gereği duymuştur.⁸⁹ Buna bağlı olarak da, İran tek başına dengeleri değiştirecek bir güçte olmadığını kabullenmiş ve bölgedeki güç dengesinde de ABD’nin rolünü kabullenerek, bölgenin önemli ülkelerinden biri olmayı amaçlamıştır.

İran bu yeni yaklaşımını Rafsancani önderliğinde başlatmış olmasına karşın, bu konuda kayda değer adımlar atmaya başlaması esas anlamıyla 1997 yılında Hatemi’nin başa geçmesiyle gerçekleşmiştir.

1.4.4. Hatemi Dönemi İran Dış Politikası

Rafsancani, anayasanın iki dönem sınırı yüzünden üçüncü kez Cumhurbaşkanı seçilememiştir. Bununla birlikte, Rafsancani döneminde İran kamuoyu -özellikle gençler ve kadınlar- teokratik rejimin siyasi, sosyal ve ekonomik yaklaşımlarından memnun değildirler. Bu memnuniyetsizlik İslami devrimciler arasında da baş göstermiş ve “Devrimin Çocukları” Rafsancani’nin Cumhurbaşkanlığı döneminde yönetimden uzaklaşmışlardır. 1997 yılında, 270 aday adayı arasından üç aday Anayasayı Koruyucular Konseyinin onayından geçmiş ve aralarında Hatemi’nin de bulunduğu bu adaylarla seçime gidilmiştir.

⁸⁸ Yılmaz, Şahin, a.g.e., s.300–307

⁸⁹ Moshover, a.g.e., s.289

Hatemi'nin kampanyası şu üç temel hedef üzerine kurulmuştur: ⁹⁰

- Siyasi reform
- Sivil toplumun güçlenmesi
- Hukukun üstünlüğü

Hatemi'nin oyların %69'unu alarak gerçekleştirdiği zafer, ülke içerisinde bir değişim umudunun doğmasına sebep olmuştur. Özellikle sosyal konularda ılımlı söylemleri, Hatemi'nin dış politikada da İran'ın uluslararası dışlanmışlığına son verecek politikalar geliştireceği izlenimini oluşturmuştur. Ülkede reformcu olmayan ve özellikle seçimle başa gelmemiş olan kurumların temsil ettiği kesim de Hatemi tarafından gerçekleştirilecek "Denetimli bir Reform"u tecrübe etme konusunda istekli olmuştur.⁹¹ Hatemi imajıyla bütün İslam Cumhuriyeti'nin öğelerine saygılı, "içerden" bir kişilik olarak değerlendirilmiştir. Bu reformların sistemin hem ulusal hem de uluslararası arenadaki kötü imajını ve baskıları ortadan kaldırarak, daha ılımlı bir İslam Cumhuriyeti oluşturacağı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, İslam Konferansı Örgütü'nün sekizinci Zirve Konferansı'nın 1997 yılının Aralık ayında Tahran'da yapılmasıyla Hatemi yeni yaklaşımlarını anlatma fırsatı bulmuştur. Uzlaşmacı yaklaşımı sayesinde İran, uluslararası toplum ve özellikle de komşu ülkeler tarafından olumlu tepkiler almıştır. Konferans esnasında dini lider Hamaney'de İran'ın İslam ülkeleri için bir tehdit olmadığını ifade etmiştir. Bu ifadeler, İran'ın uluslararası arenada artık bir askeri ve siyasi tehdit olarak algılanmak istemediğinin ve dış politika bağlamında daha uzlaşmacı ve yumuşak bir tavır içerisine girdiğinin sinyallerini vermiştir. Dolayısıyla, İran yeni dış politikasının temelini "içerde güvenlik ve bölgede de istikrar" anlayışı üzerine oturtmayı amaçlamıştır. Bazı uzmanlara göre bu politika "içerde demokrasi, dışarıda barış" şeklinde yönetici kesimin yeni söylemini oluşturmuştur. ⁹²

⁹⁰ Moshover, a.g.e, s.275

⁹¹ Bülent Aras, *İran'ın Değişen Güvenlik Dengesi Çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri ile İlişkileri*, Avrasya Dosyası, Cilt No. 3, Sayı No. 3, Ankara, 1996, s. 168

⁹² Aras, a.g.e, s.174

Hatemi'nin bu yeni dış politika vizyonu en genel anlamıyla, bulunduğu bölgede ve özellikle Körfez bölgesinde barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmak ve dünya ekonomisine entegre olarak İran'ın özellikle İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte benimsediği “ne doğu ne batı” açılımlı dış politika stratejisinin yarattığı yalnızlıktan kurtulmaktır. Hatemi “medeniyetlerin diyalogu” söylemiyle ve “gülümseyen İslam” anlayışıyla dünya kamuoyunda yer edinerek İran'ın ulusal çıkarlarını gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.⁹³

Bu anlamda özellikle Rafsancani ile başlayan reform sürecini devam ettirerek İran'ın dış politikasının pragmatik eksende “ekonomikleşme” sürecini hızlandırmıştır.⁹⁴ Özellikle soğuk savaş sonrası gelişmeler ve dünya ekonomisinin küresel bir yapıya bürünmesi sonucu, İran dünya ekonomisiyle bütünleşmek adına Birleşmiş Milletler, Ekonomik İşbirliği Örgütü (EIÖ) ve İslam Konferansı gibi örgütleri kullanmayı hedeflemiştir.⁹⁵ Hatemi 2000 Martının hemen başında yaptığı açıklamada İran'ın “yumuşama” yönündeki yeni dış politika stratejisinin bir taktik gereği olmadığını; İran'ın, bölgenin ve hatta dünyanın çıkarlarının bu bölgedeki istikrarın devamına bağlı olduğunu farkında olduğunu ifade ederek, bu konudaki samimiyetlerine dünyayı ikna etmeye çabalamıştır. Yine Hatemi amaçlarının güven oluşturucu adımlarla karşılıklı işbirliği ortamını hazırlayarak, bölgede kalıcı işbirliğini gerçekleştirmek olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda çok taraflı işbirliği girişimlerini hızlandırmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde Hatemi 1980'lerin kötü imajını büyük oranda bertaraf etmiş ve ABD ve Ortadoğu'daki Arap devletleri ile olan ilişkilerini önemli oranda geliştirmiştir. 11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin Orta Asya ve Ortadoğu'da askeri varlığını genişletmesi İran'ın güvenlik kaygılarının artmasını da beraberinde getirmiştir. Gittikçe artan güvensizlik ortamı neticesinde İran çok taraflı girişimlerinde “güvenlik” söylemini artırmıştır.

⁹³ Serkan Taflıoğlu, *Soğuk Savaş Sonrası İran Dış Politikası*, www.aysam.gen.tr/yay_news.php?newsid=210, 20/ 06/ 2013

⁹⁴ Shiren Hunter, *Iran and The World: Continuity in a Revolutionary Decade*, Bloomington and Indianapolis, Indiana Univ. Pres, 1990, s.130

⁹⁵ Turgut Demirtepe, *Tahran'da Değişim Sürecinde İktidar Mücadelesi*, Avrasya Dosyası: İran'a Özel, Cilt No. 5, Sayı No. 3, 1999, s. 8–34

Bunun en net örneğini, Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 2002 Türkiye Zirvesinde ortaya koymuştur. Nitekim Hatemi'nin EIÖ'nün güvenlik konularında da aktif bir role sahip olması isteğini dile getirmesi, Tahran'ın “artan” güvenlik kaygılarını ortaya koymuştur.⁹⁶

Eski Cumhurbaşkanı Hatemi'nin değişen dış politikası bölge açısından olumlu bir unsur olmakla birlikte, hala bölge ülkeleri ile İran arasında güvenlik algılamalarında önemli farklılıkların bulunması ilişkilerin geleceğini belirsiz kılmaktadır. Öte yandan İran'da yeni muhafazakâr cumhurbaşkanı Ahmedinnecad döneminin başlaması da bu belirsizliği körüklemektedir. Şu da bir gerçek ki İran, bölge ülkeleri nezdinde hala Şiilik'i destekleyen ülke olarak algılanması sebebiyle ideolojik bir tehdit olarak görülmeye devam etmektedir. Askeri kapasitesindeki artışlar, İran'ın bölgede bir hegemonya kurma çabasında olduğu şeklinde algılanmakta ve doğal olarak da bölge ülkelerinin tepkisini çekmektedir. Yine bölge ülkelerinin ABD ile güvenlik, siyasi ve ekonomik açıdan işbirliği içerisinde bulunmaları ve Amerikan askeri varlığına ev sahipliği yapmaları, İran ile bu ülkeler arasındaki mevcut kuşku ve güvensizlik ortamını daha da pekiştirmektedir.⁹⁷

Özellikle ABD'nin 2. Körfez Savaşı sonrası Büyük Ortadoğu Projesi çerçevesinde Ortadoğu'da hayata geçirilen yeniden yapılanma olgusu, İran'ın tedirginliğinin artmasına neden olmaktadır. Bu itibarla, Suriye ile gittikçe artan bir yaklaşma içerisine giren İran, Rusya'yla olan nükleer işbirliği ile de güvenlik çerçevesini genişletmektedir. Öte yandan, 1990'larda başlayan İran'ın yumuşama politikası ve bu sayede güvenliğini oluşturması artık yerini yeni bir kutuplaşmaya doğru götürmektedir. Dahası, Kuzey Irak'ta gerçekleşen gelişmeler de İran'ın rahatsızlığını artırmaktadır. Nitekim çoklu etnik yapısıyla Kürt problemi, İran'ı muhtemel bir Kürdistan devleti konusunda tedirgin etmektedir.

⁹⁶ Kaan Dilek, *İran'ın Orta Asya Politikaları*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan, 2011, s 20–24

⁹⁷ Arı, a.g.e. , s. 406

Son Irak savaşıyla ABD ile direk komşu duruma geçen İran'ın güvenliği tehdit edildikçe, gelecekte daha sert bir yüze bürünme ihtimali de artmaktadır.⁹⁸

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin muhafazakâr aday Mahmud Ahmedinecad'ın zaferi ile sonuçlanması da, İran'ı gelecekte ciddi değişimlerin beklediğini ortaya koymaktadır. 1989 yılında Rafsancani'nin seçilmesinin ardından, Humeyni'den sonra ilk defa koyu muhafazakâr bir cumhurbaşkanının başa geçmesi, İran'ın hali hazırda karşısında duran baskıların artacağını da sinyallerini vermektedir. Bu da ABD, AB, Rusya gibi devletlerle olan ilişkilerinin seyrini daha da belirsiz kılmaktadır. Nitekim Ahmedinecad'ın ilk açıklamalarında İran'ın dünyaya “modern, gelişmiş, güçlü ve İslami bir model” olacağı söylemleri de oldukça dikkat çekicidir. Humeyni'den sonra, ilk defa “model” söyleminin kullanılması da İran'ın uluslararası imajının değişme eğiliminde olduğunu göstermektedir.⁹⁹ Burada İran'ın soğuk savaş sonrası dış politikasında çok önemli bir yere sahip olan “bölgelleşme ve bölgesel bir güç olma” anlayışının da değişim sürecinde olduğunu vurgulamak gerekir.

Nitekim ABD'nin bölgede artan rolü, İran'ın bölgesel bir güç olma ve işbirlikleri çabalarının önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Bu bakımdan, İran'ın 1990 sonrası dış politikası incelenirken ve gelecekteki muhtemel açılımlar değerlendirilirken İran'ın “bölgesel politikası” üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

⁹⁸ Seyyid Muhammed Hatemi, *Hissin Doğusu ve Aklın Batısının Buluşmasına Bir Davet*, Avrasya Dosyası: İran Özel, Cilt No. 3, Sayı No. 3, 1999, s.359

⁹⁹ Jeff Weintraub, *Why Iranians Like America*, The Washington Post, 06/09/2006

İKİNCİ BÖLÜM

DEVİRİM ÖNCESİ İRAN, BAŞLAMA SÜRECİ, HUMEYİNİ PORTRESİ, DEVİRİMİN NEDENLERİ ve DEVİRİMİN SÜRECİ

2.1. Devrim Öncesi İran

Demokrasi anlayışı ile yönetilen devletlerin varlığı görmek Ortadoğu'da mümkün değildir. Genel itibariyle bu bölge yapılanmasında yönetim biçimleri diktatörlük ve baskıcı monarşilerden ibarettir. Bu nedenle ülkelerin uluslararası ilişkiler yapısı ülkeleri yöneten diktatörlerin iki dudağı arasında şekil almıştır. Her ne kadar demokrasi ile yönetilse bile ya da ülke isimleri İran İslam Cumhuriyeti gibi isimler olsa bile diktatörlüklerin demokrasinin içine sızdığı bir çok yönetim olduğundan İran'da kısmi olarak bu tarz bir yönetim anlayışına sahiptir diyebiliriz. Tarihler 1502 yılı Mayıs ayını gösterdiğinde 1.İsmail, İran'ı ele geçirerek Safevi hanedanının yönetimine girip İran Şahı olmuş ve böylelikle İran'daki Safevi idaresi 1736 yılına kadar sürmüştür. Çok kısa bir süre süre Avşar boyundan gelen Nadir Şah tarafından yönetilen ve 25 yıl kadar Zand Hanedanlığı tarafından yönetilen İran 1796 yılında Kaçar kabilesinin güçlenmesi ile 3 yıl boyunca başkanları Ağa Muhammed Han tarafında yönetmiştir. 1925 yılında Kaçar Hanedanlığı'nın son bulması ile İran için büyük stratejik önemi olan Pehlevi Hanedanlığı , İran'ı yönetmiştir.¹⁰⁰

İran'a kronolojik olarak bakarsak sürekli dışarıdan müdahalenin olduğu bir ülke görmüş oluruz. Jeopolitik konumu, coğrafi yapısı, elinde bulundurduğu stratejik kaynaklar açısından sürekli olarak büyük devletlerin mücadele alanı haline gelmiştir. Uluslararası ilişkiler anlamında da bu çatışmaların izlerini görmek mümkündür.

¹⁰⁰ Robin Wright, *The Last Great Revolution: Turmoil and Transformation in Iran*, Vintage, ABD, 2001, s.181

Nitekim hem Rusya hem de İngiltere'nin İran'ı işgal etmesi bu yaşananlardan sonra İran'ın, dış politika açısından temkinli davranmasına neden olmuştur.¹⁰¹

Tarihler 1951 yılın gösterdiğinde esnafın ve bir çok kesimden halkın desteğini alan Muhammed Musaddık başbakan olduktan sonra İran'a politika anlamında çok farklı bir renk gelmiştir. gelmesi ile İran siyasetine yeni bir soluk gelmiştir. Musaddık döneminde tam bağımsızlık , ekonomik ve politika açısından bağımsız bir yönetim anlayışı savunuluyordu. Muhammedd Musaddık, İran'ın başta petrol olan yeraltı kaynaklarının British Petroleum'la yapılan 1933 tarihinde yapılan anlaşma ile sömürüldüğüne inanıyor ve bu anlaşmayı feshetmek istiyordu.¹⁰²

Muhammed Musaddık tam olarak millileşmek ve bağımsızlık için bazı yasa tasarıları hazırlattı.Bu yasa tasarılarının en önemlisi İran petrollerinin millileştirilmesini öngören yasa tasarısı 1951'de meclisten geçti ve böylelikle Musaddık yönetim anlayışında gücünü perçinlemiş oldu.Ağustos 2013 tarihinde CIA'nin resmi itirafı diyebileceğimiz ‘Musaddık'ı biz devirdik’ sözünü 1953 yılında CIA ‘in vekillere rüşvet vererek , kolluk kuvvetlerini organize etmesi ve 2 ayaklanma sonrasında Musaddık'ı devirmenin kanıtıdır. Bu darbenin nedenleri arasında Musaddık'ın petroleri millileştirmesi yatıyordu.Bu darbe sonrası Şah tekrardan ülkeye döner. Musaddık yönetimi, İran'da gerçek bir demokrasi ve bağımsız bir yönetim için, kısa bir dönem varlığını sürdürmüştür. CIA'nin organize ettiği bu darbe sonrası İran ile ABD ilişkileri artmış Büyük İran İslam Devrimine kadar ABD en önemli müttefiki olmuştur. ABD Başkanı Carter tarihler 1978'i gösterdiğinde İran'a diplomatik bir ziyaret düzenler ve “ Şah'ın liderliği altında İran bir istikrar adasıdır.”¹⁰³ açıklaması ile aralarındaki ilişkinin önem boyutunu birebir göstermiştir.

¹⁰¹ Mehmet Durmuş, *Şah'tan Hatemi'ye İran Dış Politikası*, www.turksan.org/tr/a653.html, 04/08/2012

¹⁰² Wright, a.g.e., s.27

¹⁰³ Yurdanur Aksoylar Çetirge, *Namludaki Karanfileden Şeriata İran*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1997, s.39

İran bulundukları coğrafyadaki tüm ülkeler ile arasını iyi tutmaya çalışıyordu. Son adı Irak'ın ayrılması ile CENTO olan ama ilk kurulduğu zaman ismi Bağdat Paktı olan Sovyetler Birliğinin Ortadoğu coğrafyasında güçlenmesini engellemek için kurulan bu örgüte İran'ın katılması bölgede bulunan ülkeler ile ilişkilerini sıcak tutmasına güzel bir örnektir. İran her şeye rağmen iktisadi anlamda bazı nedenlerde dolayı Rusya'ya da yakın durarak ilişkilerini Rusya ile sıcak tutmaya özen göstermiştir.¹⁰⁴

1948-1973 yılları arasında Ortadoğu bölgesinde Arap-İsrail Savaş'ları başlamıştır. OPEC üyesi ülkelerin 1973'te petrol üretiminin azaltılması için aldıkları bazı kararları, İran tanımamış daha fazla petrol üretip satarak gücüne güç katmıştır. Nitekim Arap ülkeleri ne kadar ambargo uygularsa uygulansınlar, İran petrol üretimini azaltmayarak ambargonun amacına ulaşmasını engellemiştir.¹⁰⁵

2.2. Devrimin Başlama Süreci

İran'da devrimin adımları yavaş yavaş gelmiştir. Gerek insan hakları, gerek ekonomik nedenler, gerek kamu hürriyetleri açısından bir çok anlamda çeşitli neden sayabiliriz. Ancak başlı başına Şahlık rejiminin ülke içindeki olaylardan, durumdan haberdar olmaması devrimin kolay ilerlemesine neden olmuştur. Şah döneminde orduyu en son kumanda eden Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abbas Gharabaghi'ye göre ABD'nde Carter'ın başkan seçilmesi ile İran'da devrim ateşi başlamıştır. Çünkü Carter ve ABD yönetimi her ne kadar samimi olmasalar bile insan hakları ve kamu özgürlüklerinin tüm dünya ülkelerinde oluşması için çalışmalar yapmıştır. İran'da özgür demokratik bir yapı olmadığı düşüncesi ABD nin klasik politikası olarak hep aynı kaldı.

¹⁰⁴ Turgut Tülmen, *İran Devrim Hatırları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 65

¹⁰⁵ Wright, a.g.e. , s.28

Vietnam Savaşı'nda binlerce ABD askerinin ölmesi ve 1974'te Başkan Nixon'un istifasına neden olan Watergate Skandalı nedeniyle ABD dünyadaki saygınlığını yitirmek üzereydi. İşte ABD tekrar eski saygınlığını kazanabilmek için "İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri" kavramlarına sarılmış bulunuyordu. Watergate skandalı sonrası ABD Başkan adayı Gerald Ford'a Şah'ın parasal destek vermesi, Carter ile Şah'ın ilişkilerinin yapısını açıklıyordu. Carter her fırsatta Şah'ı despot ve demokrasiden uzak buluyor ve Şah aleyhine ifadeler kullanıyordu. Kısacası bu benzeri durumlar İran ve Şah'ın demokrasiden uzak bir yapıda olduğuna dair kanılar İran Devrim sürecine büyük katkılar sağlamıştır.¹⁰⁶

Ekonomik anlamda İran'ın ve Şah'ın bazı yanlış sanayileşme politikaları gütmelerini devrimin oluşma nedenlerinden biri olarak sayabiliriz. Tarım ile ilgili çalışmalara önem verilmemesi, göç konusunda köyden kente yapılan göçlere engel olunamaması, halkın yoksulluğunun artması, rejimin gücünün ispatı için milyonlarca dolar paranın kutlama ve törenlerde harcanması, ülkede enflasyonun yükselmesi gibi faktörler bu durumu perçinlemiştir. Bu durum Rejimi çıkmaz bir duruma sokmuştur. sürüklenmesine hizmet etti. Ekonomik anlamdaki sosyal dengesizlikler enflasyonun durdurulamaması ev kiralının 3 yıl içinde % 200 artması ve akabinde bilinçsiz nüfus artışı ülkede yaşaya halkın Şah'a karşı bir tavır almasına neden olmuştur. Konut ve tüketici malları pahalandı. Zengin ile yoksul arasındaki açığı büyüdü. 1975 yılından sonra petrol gelirlerinin düşmesi ve maliyetlerin artması sonucu ortaya çıkan daralma, orta sınıfların rejimden duydukları hoşnutsuzluğu artırdı. Orta sınıflar kendilerine maddi güvenlik ve siyasi istikrar sağlayacak Şah'ın gücünü sınırlandıracak bir anayasal sistem istiyorlardı. Düzenin keyfi niteliği bu kesimler üzerinde bir tehdit oluşturmuyordu.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Wright, a.g.e. , s.45

¹⁰⁷ Arı, *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi*, s.128

1973-1976 arasında Şah enflasyonu klasik askeri düşünce yapısı içinde ele alması ve tehlikeli düzeye ulaşan karmaşık enflasyon problemini görmesi için getirdiği çözümler ise bu suçu esnaflara ticaret yapanlara yüklemekten ibaretti. Rantçı kesim ile mücadele ediyoruz diyerek büyük sanayicilere karşı karalama ve suçlamalar başlatmış bir çoğun tutuklamıştır. Zengin kesim böylece Şah'a karşı olumlu bakmıyorlardı.¹⁰⁸

Şah, sermaye sahibi büyük tüccarlara ve orta sınıf küçük esnafa karşı yer yer gereksiz şiddet kullanarak cezalar verdi. Amaç ekonomiye bu şekilde şekil vermektir. Liselerden binlerce öğrenciden ekipler kurarak, esnafı teftiş etsin diye görevlendirdi. İstihbarat servisine esnafları izlemesi ve takip etmeleri için görevler vermesi ve bütün bu olaylar sonucunda esnaflara yüz binlerce ceza verilmesi bardağı taşıran son damla oldu. Bu durum İran Devrimi'ne tüccarların ve esnafın destek vermesi için en büyük etkenlerdendir.¹⁰⁹

Tüm bu gelişmeler bir çok şeyi peş peşe tetikledi. Çok kısa sürede ABD Başkanı Carter'ın insan hakları programı, Şah'ın, halk üzerinde anti demokratik davranışları ve akabinde Humeyni'nin ulemaya 1978 yılında Şah aleyhine mektup yazıp olan biteni açıklaması devrimin ilk sürecindeki adımları hızlandırdı. Humeyni yazdığı mektuplar ulemaya şöyle seslendi: “Bugün İran'da bir fırsat oluştu. Bu fırsatı iyi değerlendirmeniz gerekiyor. Muhalefet haykırıyor, egemen olan sınıf , Şah'a açıkça mektup yazıyorlar ve altına imzalarını da koyuyorlar. Ulema olarak siz de Şah'a karşı görüşlerinizi bildirin ve Şah'ın cinayetlerini dünyaya duyurun”. Bu süreç ile birlikte İran'da Şah'a karşı muhalif hareket tırmandı. 1977 yılında yazar Haj Seyyed Javadi ve ülke içinde sözlerine önem verilen deneyimli ve başarılı 50 hukuk adamı Şah ve başbakan Abbas Hoveyda'ya bir mektup yazdılar. Bu mektupta, ekonomik anlamda ve sosyo kültürel anlamda halkın ve ülkenin büyük bir çöküntü içinde olduğunu ifade ettiler.

¹⁰⁸ Cem Alpar, *Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s.238

¹⁰⁹ Wright, a.g.e. , s.47

Akabinde Humeyni'nin oğlu Mustafa'nın cenaze merasiminde gizli olarak Irak'tan getirdikleri Humeyni'nin konuşma bantlarını cenazede dağıttılar.İstihbarat ve kolluk güçleri bu duruma müdahale etmedi.¹¹⁰

Humeyni'nin devrim aşamasında en çok önem verdiği konu , kadrolaşma dediğimiz Şii ideolojisinin etkin adamlarını devletin en önemli kurumlarına, eğitim kurumlarına, üniversitelere, özellikle istihbarat teşkilatına yerleştirmesiydi. Bu süre zarfında din adamları, halk ve esnaf ile birleşerek şah rejimine karşı etkin bir direnişe başladılar. Bu direnişler dükkan, kepenk kapatmak, yürüyüşler yapmak gibi aktif hareketlerdi. Bu hareketlenmeler Humeyni ve Şii kültürünün destek gördüğü anlamına da geliyordu.

2.3. Humeyni Portresi

Humeyni, devrim sürecinde çizdiği portre ile halkın sempatisini kazandı. Öncelikle, halktan genel grevleri sürdürmesini istedi.¹¹¹ Daha sonra ordu ve silahlı kuvvetlerin tüm rütbelerinin İslam hareketi dediği devrime eşlik etmesini istedi. Son olarak da, milli istiklal ,özgürlük ve halkın egemenliği gibi kavramlara yani Şah'ın uzun süre üzerinde durmadığı konulara değindi.Böylece, İran içerisinde neredeyse herkes Humeyni'yi hareketin liderliğine kabul etti. Humeyni'nin mazlum ve inancı yüzünden ezilmiş imajı itibarını sürekli sağlamlaştırdı. Marksizm yanlıları solcular her daim Humeyni'yi sol bakışın lideri olarak kabul ettikleri halde, Humeyni hiç bir zaman sola eğilimli her hangi bir yaklaşımda bulunmadı, solun Amerika'dan bile daha tehlikeli olduğunu vurgulardı. İnsan haklarından ve özgürlüklerden bahsetmesi sol taraftarlarını zaman zaman etkiledi. Şahsına özgü basireti ve aklı ile düşmanın planlarından ve projelerinden gafil değildi ve sürekli olarak takipçilerine bu konuda basiret ve bilinç kazandırmaktaydı.

¹¹⁰ Wright, a.g.e. , s.51

¹¹¹ Phill Marshall, *İran'da Devrim ve Karşı-Devrim*, (Çev: Bernar Kutluğ), Z Yayınları, İstanbul, 1994, s. 21

Devrim'in gerçekleşmesine kısa bir süre kala Humeyni'nin Devrim liderliğine yükselmesi, Devrim'den sonraki süre zarfı için muazzam önem taşımaktadır. Humeyni'nin liderliği Devrim'den sonraki süreçte devrim destekli iktidarın elden ele dolaşmasını engelledi. Ayrıca, Devrim'den sonraki köktencilğe geçiş sürecinde etkin rol oynadı. Bir Fransa Devrimi örneğinde, Devrim'den sonra kralın yokluğunu hiç bir grup doldurma gücüne sahip değil iken, İran'da bu boşluk başarılı bir biçimde Humeyni tarafından doldurulmuştur. Artık Humeyni, Devrim'e içkin ve Devrim Humeyni ile özdeş sayılıyordu. Şah'ın aristokrat yaşamına karşın Humeyni, ilerleyen yaşı, sade yaşantısı ile halka sempatik geliyordu. Humeyni, 1962'den başlayan siyasal geçmişi, katı ve tutarlı liderliğiyle devrimcilikte sertlikten yana tavır alması, oluşturulan toplumsal kolektif bilinci halkın en alt katmanlarıyla iletişim kurmak için kullanabilme yeteneği, Devrim'in simgesi ve mazhari konumuna yükselmesi ile karizmatik bir liderlik profili çiziyordu.¹¹²

2.3.1 Şahlık Kurumuna Karşı Dinsel Kurumun Kullanımı

İran Devrim'i ilk aşamalardan genel durum genel bakış açısı Marksist bir siyasal önderlik beklentisi ve anlayışı söz konusuydu. Marksist demokrat havanın azalmaması ile liderlik kurumunun rota değiştirmesi söz konusu oldu. Bu ortamda, sosyalist demokratik gruba hitap eden liderliğe ilave olarak dinci tutucu grupların beklentilerinin de karşılanması durumunda kalındı. İki liderli bir hareketi bünyesinde barındıran Devrim süreci tarih içinde yaşadığı deneyimlerle ve din-devlet-özdeşliğinin kültürel, siyasal ve toplumsal etkinliği noktasında yeni siyasal beklentileri gündeme getirdi ve güçlendirdi. Devrim sürecinin sonraki safhalarında, dinsel anlamda liderlik tüm siyasal gruplar tarafından istenilerek veya bazı gruplar tarafından hiç istemeyerek kabul görmüştür. Ancak bu gelişme sadece İran'ın içsel faktörleri ile bağlantılı olmayıp, İran'ın dışında ve bölge ülkelerde otaya çıkan ABD'nin anti-sosyalist ve anti- Sovyet politikalarının –yeşil kuşak projesi- etkisi altında anlaşılmalıdır.¹¹³

¹¹² Abi Mohannef, *Avvalin Tarihe Şi'a*, Kum, 1995, s.145

¹¹³ Zbigniew Brezezinski, *İran'ın Zamanı Geldi*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 12

Bu çerçevede, yukarıda da sözü edilen 1953 tecrübeleri bağlamında, Devrimci kadrolar Şah'lık yönetimi ve dinsel kurumu birbirine karşı kullanma şansını yakalamıştır.

Dinsel çevre, Şia geleneği gereği, Kum kenti ölenlerinin kırkıncı günü merasimini Tebriz'de 'Ay' Şeriatmedari'nin evinde ve camilerde düzenleme kararı aldı ve hazırlıklarına başladı.¹¹⁴ Rejim, halkın Şeriatmedari'nin evine ve camilere girmesini, olayların başka şehirlere sirayet etmesi kaygısıyla engelledi. Halk sokaklara yönelerek Bankalara saldırmaya, tiyatrolarını taşlamaya, içki satan mağazaların camılarını kırmaya ve bazı resmi kuruluşların binalarını ateşe vermeye başladı. Ordu çok kısa sürede olaylara müdahale etti. Ancak bir çok insan müdahale sonrası ölmüştü. Şah, SAVAK ve ordunun bölgesel sorumlularını değiştirerek olayların yabancı bazı odaklar tarafından kaynaklanıp desteklendiğini açıkladı. Tebriz olayları, Şia gibi bazı gelenekler ile sembollerini değiştirerek siyasallaştırdı ve hareket sürecinde devlet dairelerini bombalama ve ateşe verme geleneği de Tebriz'den diğer kentlere sirayet etti.¹¹⁵

Şeriatmedari rejimin yaptığı yakma, yıkma, kırma gibi vahşice verdiği tepkiler kınandı, ancak muhalefetin aşırı tepkisini de gözden kaçmadı. Humeyni ise Irak'tan Tebriz halkının kahramanca direnişlerini övgüyle dillendirdi ve dolaylı olarak gösterilerdeki halkın devrimci öfkesinin meşruiyetini ima etti. Bu noktadan sonra ılımlı ve köktendinci ulemanın devlet/rejim aleyhine benimsedikleri taktiklerin yönleri açıklık kazandı.

Tebriz olaylarının başka şehirlere sıçramasıyla ölen sayısının artması sonucunda, kırkı çıkma törenlerinde din adamları cami minberlerinden rejime saldırmaya başladılar.

¹¹⁴ Fekri, a.g.e. s. 53

¹¹⁵ Mohannef, a.g.e, s.149

Halk yığınlarını harekete geçirmekte camiler, tekkeler ve İslami dernekler en önemli rolü üstlendiler. Tebriz’de ilk kanlı ayaklanmanın meydana gelmesi ve İsfahan’da ilk sıkı yönetimin uygulanması pek tesadüfi sayılmaz. Her iki şehirdeki cami sayısı diğer İran kentlerine göre daha fazladır ve her iki kentin Safaviler döneminde en önemli iki başkent ve Safavi Şia inanç geleneklerinin geliştiği ve kurulduğu şehirler olması bu çerçevede manidardır. 1975 İran Kültür Raporunda Tebriz camileri 1125, tekkeler ise 140, İsfahan’da ise 719 cami ve 89 tekke olarak belirlenmiştir.¹¹⁶

Şah rejimi, dini yapının iktidarına karşı dik duruşunu çok açık bir şekilde görüyordu. Şah, SAVAK başkanı General Nasiri yerine, daha liberal bilinen General Mokaddem’yi atadı. Bu olayların neticesinde siyasi tutukluların bir çoğu serbest bırakıldı ve 1979 Haziranında serbest seçimlerin yapılma önerisi meclise teslim edildi. Saltanat ailesi ile mensuplarının devlet alımlarında bulunmayı bıraktığı bu ortamda Şah, enflasyon ve fiyat artışlarını kontrol altına almak için esnaf ve tüccara uygulanan baskıyı kaldırdı.

Şah bu şekilde halkın kızgınlığını ve kırgınlığını alacağını düşündü. Ayrıca Şah, Meshed kentine giderek Şia mezhebinin sekizinci İmamı Rıza’nın türbesini ziyaret ederek, oradaki din adamlarına, daha önce kapatılmış olan Feyziyye İlahiyat Medresesi’nin tekrardan açılacağını ilettiler. Bütün bunlara paralel olarak, bankaların bombalanmasını engellemek için tüm bankalara polis yerleştirildi ve güvenlik sağlandı. Muhalefet liderlerini etkisizleştirmek için de özel birimler (“Sepahe Moqavemat” ve “Komiteye Eqdame Serri”) kurarak bir çoğunu tutukladı.¹¹⁷

Şah yönetimin bu tarz kurduğu ve ilerlediği yeni bazı politikalar ılımlı din adamları tarafından olumlu karşılandıysa da, açıkçası kimseye güven vermedi ve nihayetinde de başarılı olamadı.

¹¹⁶ Fekri, a.g.e. , s. 72

¹¹⁷ Charles Kurzman, *The Unthinkable Revolution in Iran*, Harvard Colloge, USA, 2004, s.72

Şah muhalefete yönelip uzlaşmaya girmektense, dinsel kesim, sol, ulusal cephe ve diğer tüm grupları bir kefeye koyarak topyekun hepsinin üzerine saldırdı. Afganistan’da Nisan 1978’de Sovyet yanlısı bir grup tarafından gerçekleştirilen kanlı askeri darbeyi bahane ederek, muhalefeti komünizmin unsur ve odakları olarak adlandırdı. Rejim’in bu tutumu, aşırı dincilerin güçlenmesi sonucunun doğmasına neden oldu.¹¹⁸

Köktenci ile ılımlı dinsel grup/ulema arasındaki saltanata yönelik görüş ayrılığından yararlanmayan rejim, bu grupların birleşmelerine karşı herhangi bir girişimde bulunmak yerine tüm muhalefeti “komünistler” kefesine yerleştirerek dinci muhalefete prim vermiş oluyordu. Bu ortamda, ılımlı ulema ve dinsel gruplarla seküler grupların zayıflaması söz konusu idi. Bu olaylar akabinde artık muhalefet, yaptığı gösterilerde vur kaç eylemler yerine doğrudan kolluk kuvvetleri ile birebir çatışmalara girmeye başladı. Batı medyası üzerinden Şah’a karşı psikolojik bir mücadele cephesi açması da Humeyni’yi güçlendirdi. Bu ortamda Humeyni, siyasal yetenek ve karar alma gücünü ispatladı. Şah 1978 Temmuz sonu Doğu Avrupa ziyaret programını erteledi.¹¹⁹ Ağustos başı bir çok şehir ve özellikle İsfahan’da yeni ayaklanmalar dalgası başladı. İsfahan’da tanınmayan bir din adamının güvenlik güçleri tarafından yakalanması, kanlı bir ayaklanma ve sıkıyönetimin ilanı ile sonuçlandı. Şiraz, Ahvaz ve Tebriz kentlerinde de sıkıyönetimin uygulanması, halk ayaklanmalarının kentsel düzeyden (kitle hareketliliği) ulusal/toplumsal hareket düzeyine yükselmesi sonucunu doğurmuştur.

2.3.2. Şah’ı Destekleyen Gruplar

Şah’ın her türlü dışarıdan baskıcı ve halkına zor kullanan bir lider görüntüsüne rağmen ciddi anlamda destekleyen gruplar mevcuttu.

¹¹⁸ Fekri, a.g.e. , s. 113

¹¹⁹ Mehmet Yılmaz, *İslamcılık: Devrim ile Demokrasi arasında*, www.derindusunce.org, s. 53, 01/10/2012

Bunlara örnek vermek gerekirse İran ordusu ve iç güvenlik örgütü SAVAK elemanlarını sayabiliriz. Şah ülke içinde yönetim biçimine karşı gelişebilecek oluşumları engellerken, Şah'ın olmadığı zamanlarda onun bakış açısı ve anlayışını koruyacak, onlar için mücadele edecek bir devlet elitinin oluşmasını da engellemiştir. Şah 1979 Şubatında ülkeden kaçtığında, ne ordu ne de polis devlet adına hareket edecek motivasyonu bulamamıştır.¹²⁰ Bunlar son ana kadar Şah'ı desteklemelerine rağmen düzeni korumada pek başarılı olamamışlar, aslına bakılırsa bu durum devrimde dökülen kanın miktarını azaltmıştır.¹²¹

Monarşiyi destekleyen gruplardan bir diğeri refah düzeyi yüksek zengin sınıf olmakla beraber, Şah'ın bunları harekete geçirmeye yönelik hiçbir şey yapmadığı görülmektedir. Bunların dışında yer alan bazı çevreler de Şah'ı desteklemekle birlikte devrim süreci başladıktan sonra saf değiştirerek devrimci güçlerin yanında yer almışlardır.

2.4. Devrimin Nedenleri

İran İslam Devrimi gerek yapılışı ile gerekse daha sonrasında kurulan düzen itibarıyla sıradan bir devrim olmayıp, kendine has özellikleri olan siyasi bir harekettir. Özde, bir din adamı olan Humeyni'nin önderliğinde Şah'a karşı yapılan bir halk hareketi olmakla beraber, birden fazla çıkar gurubunun ortak hareket etmesiyle başarı kazanmış, solcu, yenilikçi, İslami özellikler taşıyan ve tamamen kendine has bir harekettir.

Devrimin nedenlerini incelediğimizde tek bir nedenin değil, ekonomik, kültürel, dini ve siyasi birçok etmenin devrimin oluşumunda etkili olduğu

¹²⁰ Cengiz Sürücü, *Otokrasi, Modernite, Devrim: İran'ın En Uzun Yılı*, Avrasya Dosyası, Sonbahar 1999, Cilt No. 5, Sayı No. 3, s. 43

¹²¹ Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayını, İstanbul, 2011, s.81

söylenebilir. Bu etmenler üst üste konduğunda ise dünyada daha önce eşine pek rastlanmamış bir halk hareketini meydana getirmiştir.¹²²

2.4.1. Ekonomik Nedenler

Şah iktidarı en önemli güç kaynağı olan petrol gelirlerinin adaletsiz bir şekilde dağılımı toplum içindeki gelir seviyesi uçurumunu da artırmıştır. İran Devleti'nin en önemli ihraç maddesi olan petrol fiyatlarının özellikle 1973 yılından sonraki hızlı artışına paralel olarak İran ekonomisinde de bir canlanma yaşanmıştır. Bu çerçevede OPEC (Organization Of Petroleum Exporting Countries/ Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) fiyat artışlarının hemen öncesinde, 180 ABD doları olan kişi başına düşen milli gelir, ertesi yıl 810 ABD dolarına ve bir yıl sonra da 1.521 ABD dolarına çıkmıştı.¹²³ Tabii rakamlardaki görünen bu müthiş artışın halkın tüm kesimlerine aynı etkiyi gösterdiği anlamına gelmemektedir. Gerçi toplumun genelinde bir refah artışı meydana getirmiştir ama gelir dağılımındaki dengesizlik nedeniyle zengin kesim bu gelirden aslen payını alırken, toplumun alt gelir grubu artan refahtan daha az pay almıştır. Gelir dağılımındaki bu adaletsizlikten dolayı da sınıflar arasındaki gelir uçurumu artmış, bu da halk arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştur.¹²⁴

Petrol gelirlerindeki hızlı artışa rağmen Şah'ın silahlanmaya ve eğlence anlamında gösterilere yaptığı büyük çaplı harcamalar nedeniyle elde edilen gelirden halkın tam olarak faydalanması da mümkün değildi. İran'ın askeri harcama tutarı 1970 yılında 2.672 milyon ABD doları iken, bu rakam 1975'te 18.686 milyon ABD dolarına çıkmıştı.¹²⁵ Silahlanmaya ve genel olarak savunmaya yapılan aşırı harcama özellikle bir kesimi –yabancı şirketler ve onların İran'daki ortaklarını memnun etmekte, bunların teknisyen, uzman, yönetici ve satış temsilcisi gibi değişik isimler altında İran'a akın etmelerine neden olmaktadır.

¹²² Abrahamian, a.g.e. s.61

¹²³ Arı, *Basra Körfezi...*, s.128

¹²⁴ Arı, *Basra Körfezi...*, s.129

¹²⁵ Qystem Noreng, *Petrol ve İslam*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s.195

İşsizlik oranının yüksek olduğu ülkede birçok yabancı kişi ve kuruluşun bulunması da halkın bu kişilere ve bunların nazarında gelişlerine sebep olduğu gerekçesiyle de Şah’a karşı tepki duymalarına sebep oluyordu.¹²⁶

2.4.2. Sosyal ve Kültürel Nedenler

İran devriminin en önemli sebeplerinden biri var olan yönetim anlayışının halkın yaşam tarzından çok uzak bir yaşam tarzı sürdürmesi, halktan gelen taleplere kulak tıkaması nedeniyle halk ile yönetim arasındaki bağların giderek sıfır noktasına gelmesiydi. Şah’ın Batı tarzı bir ülke hayaliyle yapmış olduğu uygulamalar-toplantılar-eğlenceler-balolar, festivaller, şaşalı Yapılar halkı daha çok kızdırmıştır. Şah’ın İran gerçeklerine olan yabancılığı, devrimin sosyo- ekonomik bağlamını yaratan ilerleme programlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹²⁷

Şah’ın bu tarz bir yaşam tarzı seçmesinin ardında yatan nedenlerin basında, onun uzun yıllar yurtdışında eğitim görmesinin yaşamasının etkisi vardır. Zira Şah, henüz altı yaşındayken Fransız bir mürebbiye tarafından bakılmaya başlanmış, on iki yaşında ise eğitimi için İsviçre’ye gönderilmişti. Onun bu birikimi İran halkının yaşam tarzı ile hiç örtüşmüyordu. Amerikan Büyükelçisinin 1950’de söylediği gibi “Doğulu bir ülke için Şah, fazlaca batılılaşmış bir kişiydi.”¹²⁸

Devlet idaresindeki suistimaller ve adam kayırma haberlerinin artması ve bu tür haberlerin çürütülememesi de toplum içinde hoşnutsuzluklara neden olmaktaydı. İddialar özellikle Saray eşrafı ile ilgiliydi. Tepkileri en çok, Şah’ın kız kardeşi ve Pehlevi Vakfı Başkanı Prenses Eşref çekiyordu. Kamu yararına faaliyetlerde bulunmak amacıyla tesis edilen vakfın bazı kirli işlere karıştığı rivayetleri yaygındı.

¹²⁶ Abrahamian, a.g.e. , s.63

¹²⁷ Mehmet Atay, *İran İslam Devriminde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler*, Avrasya Dosyası, Sonbahar, 1999, Cilt No. 5, Sayı No. 3, s. 137

¹²⁸ Daniel Yergin, *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995, s.524

Önemli bir iş bağlantısına girmek isteyenlerin, bu vakfa bağışta bulunmadan sonuç almalarının mümkün olmadığı söyleniyordu. Bu ve bunun gibi çok sayıda örnek halkın rejime duyduğu güvenin gün geçtikçe azalmasına neden oluyor, rejimin meşruluğu zayıflıyordu.

“Rejimin elitleri diye bahsedeceğimiz bir grubun da açıkça halkı hakir görmesi hatta dinsel geleneklere saygısızlık ederek kokuşmuşluk ve gösteriş örnekleri sergilemesi özellikle 70’li yılların ikinci yarısından itibaren, orta ve ortanın altındaki sınıflardan geniş kesimlerin Şah’ın rejiminden kopmasına ve başka bir yönetim arzulamasına neden olmuştur.”¹²⁹

2.4.3 Dini Nedenler

İran halkının %89’u Şii, %9’u Sünni olmak üzere büyük çoğunluğu Müslüman bir ülkedir.¹³⁰ Halkının büyük bölümü Müslüman olan İran’daki Şah yönetiminin uygulamaları ise bu görüntüyle tezat teşkil eder tarzdaydı. Şah’ın ülkede yerleştirmek istediği yaşam tarzı halkın ve özellikle de Şii cemaate yön veren mollaların tepkisini çekmekteydi. Ayetullah’ın tanımladığı gibi, bu devrimci hareket, “Amerikan müdahalesinin” ve son elli yıldır İslam’a yapılan baskının doğrudan bir sonucu olarak meydana gelmiş bir “infilaktı.”¹³¹

İran İslam Devrimi’nin ideolojisinin şekillenmesinde önemli roller üstlenen Ali Şeriati, İran halkının edilgen bir yapıda olduğunu, inziva hayatı içinde “Mehdi”nin gelmesini beklerken, adaletsiz yönetimlere halka zulmetme fırsatı verdiğini ifade eder. ¹³²Devrim bu anlamda İran halkının silkinişi ve uyanışını temsil etmesi bakımından önemlidir.

¹²⁹ Farhad Khosrokhavar, O.Roy, *İran: Bir Devrimin Tükenişi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s.21

¹³⁰ CIA, *World Factbook*, 2013, www.cia.gov, 15/03/2013

¹³¹ Mark Jeurgensmeyer, *Yeni Soğuk Savaş: Dini Milliyetçilikler Seküler Devleti Tehdit Ediyor*, (Çev: A. Yalçın), Pınar Yayınları, İstanbul, 2001, s. 86

¹³² Tülümen, a.g.e. , s. 38

Ülkede yaşayan büyük bir nüfus Şiiliğin Caferi mezhebine bağlıdır. Bu nedenle Caferiliğin de devrimin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Son imamın halkla aracılı olarak temas etmesi ve ardından kaybolması lider ihtiyacının ağır bastığı toplumda din adamlarının önemini artırmıştır. Din adamlarının önde gelenlerine “Allah’ın Gölgesi” olarak çevrilebilecek “Ayetullah” adı verilmiştir. İranlı Müslümanlar, din ve dünya işlerinde tabi oldukları Ayetullah’ı taklit etmek durumundadırlar. Özellikle, sayıları 5-6 civarında olan Büyük Ayetullahlar olağanüstü etkili olmuşlardır.¹³³

Caferi mezhebinin en önemli din adamlarından biri olan Humeyni’ye göre imamların bulunmadığı toplumlarda siyasi liderliği din adamları yürüteceklerdir. Nitekim İran devriminin başarıya ulaşmasından sonra Humeyni de lider anlamında, imam olarak anılmaya başlamıştır. Humeyni, 1970 lerdeki açıklamalarında İslam’ın saltanatla uyuşamayacağını ilan etti. Saltanatın putperest bir kurum olduğunu ve despotik Emeviler tarafından Roma ve Sasani İmparatorluklar’ından uyarlandığını söyledi.

2.4.4 Siyasi Nedenler

Şah rejimi üzerindeki yetkinlik tartışmaları hanedanın iktidara geldiği 1925 yılından yıkılışına kadar İran kamuoyunu sürekli devamlı olarak meşgul etmiştir. Baba ve oğul Pehleviler’in gerek iktidara geliş biçimleri gerekse arkalarında her daim sırttan yabancı desteği nedeniyle halk nazarında genel bir kabulden yoksun kalmışlardır.¹³⁴ Şah dönemi İran’ının siyasi yapısı toplumsal katılımı reddeden baskıcı bir yönetim tarzı şeklindeydi. Halkın yönetime aktif olarak katılamaması beraberinde siyasi anlamda hoşnutsuzluğu da getirmiş, ama bu hoşnutsuzluğun dışa vurumu ordu ve SAVAK’ın baskısı nedeniyle pek de mümkün olamamıştır.

¹³³ Abrahamian, a.g.e. , s. 67

¹³⁴ Abrahamian, a.g.e. , s. 46

Devrimin siyasal nedenlerinin bir tanesi de Şah rejiminin dış politikadaki tercihleridir. Önceleri İngiltere, sonrasında ise ABD ve İsrail ile yakın ilişkiler içinde olan Şah ve çevresinin aksine İran halkının büyük bölümü bu yakınlaşmayı tasvip etmemekte, bu ilişkinin İran'ın bağımsızlığına ve Müslüman bir ülkenin gereklerine ters düştüğü düşüncesini taşımaktaydılar.

2.5. Devrimin Süreci

Humeyni Şah'ın acımasız yönetimini, bir taraftan halkın fakirlik içinde kıvrılırken Şah ve yakın çevresinin lüks içinde yaşamasını sık sık eleştirmiş ve bu eleştiriler halk tarafından benimsenmişti.¹³⁵ Humeyni'nin halkın isteklerine tercüman olması ve onları harekete geçirmeye yönelik ifadeleri Şah ve yakın çevresini rahatsız etmiş, böylelikle de 4 Kasım 1965'te Humeyni'nin sürgün hayatı başlamıştı. Sürgün yıllarının ilk aylarını Türkiye'de geçiren Humeyni, Türkiye'den ayrıldıktan sonra Irak'ın Şii nüfusunun yoğun olarak yaşadığı Necef kentine geçmiş ve uzun yıllar burada ikamet etmiştir. Irak'taki sürgün yıllarında da rejime karşı eleştirilerini sürdüren Humeyni, Şah'ın etkisiyle kendisini baskı altına alan Irak yönetimi nedeniyle bu ülkeden ayrılmak zorunda kalmış ve sürgün yıllarının son bölümünü geçireceği Paris'e gitmiştir.¹³⁶

Halkın başta siyasi ve ekonomik hoşnutsuzluklarına rağmen 70'li yılların ikinci yarısından itibaren petrol gelirlerinde yaşanan azalma ve bunun getirdiği büyümenin yavaşlamasının ardından Şah rejiminin aldığı sert ekonomik tedbirlerle başlayan gerginliğe kadar rejim büyük bir tehlikeye maruz kalmadan yoluna devam etmiştir. Devrimin rüzgarlar 1977'nin yılı kış bitimi işe başladı. Ulusal Cephe ile bağlantısı olan kişilerin Şah'a ve başbakana yazdıkları mektuplarla, durumun kötüye gittiğini belirterek rejimi eleştirmeleriyle birlikte görülmeye başlamıştır.

¹³⁵ Gilles Kepel, Cihat, *İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi*, (Çev: H. Bayrı), Doğan Kitap, İstanbul, 2001, s. 123

¹³⁶ Ayşen Baylak, *İmam Humeyni*, İlke Yayınları, İstanbul, 2012, s.74

Tabii içeride ve dışarıda durumun ciddiyeti tam olarak kavranamamış, olayın boyutunun büyüklüğünü fark edemeyen rejim, köklü önlemler alma yoluna gitmemiştir.¹³⁷

Şah'a karşı çalkantıyı devrim hareketine dönüştüren ve bu hareketi hemen İslamcıların yönetimi altına sokan coşku anı, Ocak 1978'de Tahran'daki bir gazetede, o sırada Irak'taki Necef'te sürgünde olan Humeyni'ye yapılan hakaretler ve bir makalenin yayınlanması gibi beklenmedik bir olay vesilesiyle başlayıvermiştir. Bu tarihten itibaren ülke çapında büyük protesto gösterileri olmuş, halk her fırsatta sokaklara dökülmüştür.¹³⁸

Sokağa inen halk kolluk kuvvetlerinden ve ordudan korkmadıklarını ifade etmişler “Toplar, tanklar, makineli tüfekler bizi durduramaz” pankartlarıyla, “Şeytanı Bozorg Amrika”(Büyük Şeytan Amerika) ve “Allahu Ekber, Humeyni Rehber” sloganları ile ana caddelerde yürümüşlerdir.¹³⁹ Gösterilerin ülke çapına yayılmasında kuşkusuz Humeyni'nin yönlendirmelerinin etkisi büyüktü. Humeyni ülke dışında olmasına rağmen direktifleri hızlı bir şekilde İran içinde yayılıyordu. Bunda Humeyni'nin yayınladığı bildiri ve kasetlerin hızla elden ele dolaşmasının etkisi büyüktür. Bu yüzden kimi Batılı çevreler devrime “Kaset Devrimi” adını vermişlerdir.¹⁴⁰

1 Ocak 1979 günü, Şah sağlık sorunları için bir haftalığın yurtdışına gideceğini açıkladı.¹⁴¹ Olayların gelişimine bakıldığında bu seyahat hiç de şaşırtıcı gelmemişti. Ancak toplumun büyük bir bölümünde Şah'ın ülkeyi terk edeceği inancı yerleşmeye başlamıştı. 16 Ocak 1979 tarihinde beklenen gelişme gerçekleşti ve Şah ile eşi İmparatoriçe Farah Diba ülkeden ayrıldılar.

¹³⁷ Baylak, a.g.e, s.75

¹³⁸ Kepel, a.g.e. , s. 121

¹³⁹ Çetirge, a.g.e. , s. 66

¹⁴⁰ Baqer Moin, Khomeini: *Life of the Ayetullah*, I.B.Tauris and Co. Ltd., London, 2009, s.137

¹⁴¹ Cengiz Çandar, *Dünden Yarına İran*, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1981, s. 62

Şah'ın sonunun herkese sürpriz gelecek şekilde aniden gelmesi başta Amerikalılar olmak üzere tüm dünyayı şaşırtmıştı. Şah'ın devamlı olarak övünç kaynağı olan Amerikan destekli modern ordusu da tercihini son anda devrimden yana kullanmıştır.

1 Şubat günü saat 09.00'da Humeyni ve çevresini İran'a getiren uçak Mehrabad havaalanına iniyordu. İran televizyonu, ilk defa Şah'ın resmini göstermeden ve İran Milli Marşı'nı çalmadan, başka bir marşla yayına başladı. Humeyni kendini bekleyen coşkulu kalabalık ile 14 yıl önce ayrılmak zorunda bırakıldığı İran'a oldukça gösterişli bir şekilde dönmüş oldu.¹⁴² Humeyni'nin İran'a döndükten beş gün sonra düzenlediği bir basın toplantısı ile Mehdi Bazargan'ı geçici olarak başbakanlığa atadığını ilan etmesiyle birlikte enteresan bir durum ortaya çıktı. Tahran'ın ortasında birbirine sadece birkaç kilometre uzakta iki hükümet ortaya çıkmıştı.¹⁴³ Halihazırda başbakanlık görevinde bulunan Bahtiyar bile bu durumu bir şaka olarak kabul ettiğini belirtmiş ve ciddiye almadığını ifade etmiştir. Bahtiyar'ın bu kadar rahat olabilmesinin sebebi idaresi altındaki ordu idi. Tabii o da Şah gibi bir yanılğı içine düşmüştü, zira Bahtiyar'ın güvendiği İran ordusu adım adım gelen devrimi engelleyebilecek durumda değildi. Nitekim şubatın 11'inde yaşanan kanlı çatışmalardan sonra yönetim devrimcilere geçti. İmam Humeyni yayınladığı bir bildiri ile mevcut yönetimin düştüğünü ilan etti. Bu arada Bahtiyar'ın da ülke dışına kaçtığı anlaşıldı.¹⁴⁴

¹⁴² Moin, a.g.e. s. 138

¹⁴³ Çandar, a.g.e. , s. 18

¹⁴⁴ Çetirge, a.g.e. , s. 39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞİİLİK OLUŞUMUNUN SÜRECİ ve SİYASALLAŞMASI

3.1 Hz. Ali ve Muaviye Çatışması

Hazreti Osman'ının ölümünden sonra, Ali Bin Ebu Talip Müslümanlar'ın dördüncü halifesi seçilmiştir. Hz. Ali'nin halifeliği döneminde meydana gelen ve tarihe Cemel Vakası ve Sıffin Savaşı olarak geçen olaylar Şiiliğin doğuşunda önemli rol oynamıştır. Her iki olayın kökeninde de Hz. Osman'ı öldüren faillerin yakalanıp cezalandırılması konusunda Hz. Ali'nin pasif kalarak izlediği denge politikası ve buna karşı bir muhalefetin oluşması nedeni vardır.¹⁴⁵

Hz. Ali halife seçildiğinde Hz. Osman'ının katilleri hala ortalıkta dolaşıyorlardı ve bunların yakalanmasına ilişkin alınan bir tedbir ortada gözüküyordu. Hz. Ayşe ve beraberindeki sahabeler ise, katilerin derhal yakalanıp cezalandırılmasını istiyordu. Hz. Ali ise, durumu sakinleştirmek ve fitnenin çıkmasını önlemek için daha sonra katilleri yakalayıp cezalandıracağını söylüyordu. Bu fikir ayrılığı Hz. Ayşe taraftarları ile Hz. Ali'nin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. İki tarafın ordusu 657 yılında Basra yakınlarında savaşa tutuşmuşlardır. Talha ve Zübeyir gibi önde gelen sahabeler de Hz. Ayşe'nin yanında yer almasına rağmen Hz. Ali ve ordusu bu savaştan galip çıkarak olayı kontrol etmeyi başarmıştır. Hz. Ali ile Hz. Ayşe arasında meydana gelen bu mücadele ve savaş Cemel Vakası olarak adlandırılmaktadır.¹⁴⁶

Hz. Ali'nin Cemel Vakası'nda karşı grubu yenmesinden sonra onun hilafetine muhalif olarak, Suriye bölgesini yönetmekte olan Muaviye ve taraftarları kalmıştı.

¹⁴⁵ Yalçın Sarıkaya, *İran'da Milliyetçilik*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 374

¹⁴⁶ Sarıkaya, a.g.e. s. 375

Muaviye ve taraftarlarının Hz. Ali'ye isyan etmelerinin gerekçeleri de Cemel Vakası'nda olduğu gibi Hz. Osman'ı öldürenlerin cezalandırılmamasıydı. Muaviye ve taraftarları Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ı şehit edenleri korumak ve onları cezalandırmamakla suçluyorlardı.¹⁴⁷

Hz. Ali halife seçildiği dönemden beri Şam valisi ve Hz. Osman'ın akrabası olan Muaviye Bin Ebî Süfyan ona biat etmemişti. Hz. Ali, onu bu konuda ikna etmeye çalıştı ise de, Hz. Muaviye etrafındaki Hz. Ali'ye muhalif kişilerin desteği ile bunu reddetmiştir. Muaviye ve taraftarları ısrarla Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını istiyordu. Özellikle Muaviye, Hz. Osman'ın bir akrabası olarak katillerin kendisine teslimini talep ediyordu.

Nihayetinde Hz. Ali, durumun barışçıl yollarla çözülmeyeceğini anlayınca ordusuyla Küfe'den Musul'a oradan da Sıffin'e doğru hareket etmiştir. Muaviye, bunları duyunca ordusuyla birlikte Şam'dan kuzeye doğru hareket etmiştir. Halep'in güneyinden doğuya yönelerek Sıffin'e geldikten sonra, iki ordu Haziran 657 tarihinde Fırat nehrinin çizdiği büyük yayın batı tarafındaki Sıffin tepelerinde karşılaşmışlardır. Burada İslam tarihinin en büyük iç savaşlarından biri cereyan etmiştir.¹⁴⁸

Savaş üç gün devam etmiştir. Muaviye için savaş zorlaşmaya başlamıştır ve bunun üzerine Muaviye'nin yanında bulunan Amr Bin El-As, askerlerin Kur'an sayfalarını mızraklarının uçlarına takmaları tavsiyesinde bulunmuştur. Bu hareket, anlaşmazlığı silah zoruyla değil, Kur'an'ın ve bilirkişilerin hakemliği yoluyla halletmeye çağırarak anlamına gelmekteydi.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Faleh Cabbar, *Irak'ta Şii Hareketi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s.25

¹⁴⁸ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi (İlk Dönem)*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1979, s. 211

¹⁴⁹ Ethem Ruhi Fırlı, *Haricilerin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler*, A. Ü. İ. F. D. , Cilt No. 20, 1975, s. 241

Bunun üzerine Hz. Ali'nin etrafındaki siyasetten anlamayan sofu kişiler ve bedeviler, onun istememesine rağmen bu teklifi kabule zorlamışlardır. Onlar kendilerinin haklı olduğunu ve hakemlerin kendi lehlerine karar vereceğine inanmaktaydılar. Bu düşüncelerinde o kadar samimi idiler ki, tarafsız bir kişi olan Ebu Musa El-Eşari'nin kendi hakemleri olmasında ısrar etmişlerdir. Hz. Ali de bunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Muaviye ise en yakın adamı, arkadaşı, siyaseti ve kurnazlığı ile ünlü Amr Bin El-As'ı hakem tayin etmiştir. Zira Muaviye'nin etrafındaki kişiler Kureyş kabilesindendiler. Disiplinli ve siyasetten anlayan kişilerdi. Hz. Muaviye'nin bu tayinini desteklemişlerdir. Hakemlerin görevi Hz. Osman'ın haksız yere mi yoksa meydana getirdiği kötü bidatlerden dolayı galeyana gelen halk tarafından mı öldürüldüğünü tayin etmektir.¹⁵⁰

Hakem meselesinin kabulünden sonra iki ordu merkezlerine çekilerek, hakemlerin vereceği kararı beklemeye başlamışlardır. Aylar süren hazırlıklardan sonra hakemler Dumet El-Cendel denilen yerde toplanmışlar ve kararı Hz. Ali aleyhine vermişlerdir. Hz. Ali ise verilen kararın sünnete ve Kur'an'a aykırı olduğu gerekçesiyle itiraz etmiş ve Muaviye ile mücadeleyi sürdürmeye karar vermiştir.

Ancak bu sırada önemli bir olay meydana gelmiştir. Bu da Hariciler meselesiydi. Hz. Ali'nin Sıffin'deki taraftarlarından bir grup hakem tayinini kabul etmenin yanlış olduğu düşüncesindeydiler. Bu grup hüküm vermenin insanlara değil yalnızca Allah'a ait olduğu görüşünden hareket ediyordu. Bu grubun anlayışına göre Allah, Kur'an'da isyan edenlere karşı itaat edene kadar savaşılmamasını emrediyor. Bu grup Muaviye ve taraftarlarının Hz. Ali'ye kuşku götürmez bir şekilde isyan ettiklerini, bu sebeple onlarla görüşmeye oturmanın günah olduğunu savunmaktaydı. Zamanla Hz. Ali'nin yanında yer alan başkaları da bu gruba dahil olmuşlar ve sayıları iyice artmıştır. Bu görüşte olanlar artık Hz. Ali'nin peşinden daha fazla gidemeyeceklerini söyleyip Nehrevan denilen yerde toplanmışlardır. Bunlara dışta kalanlar veya isyan edenler manasına gelen Haricîler adı verilmiştir.

¹⁵⁰ Hasan Alavi, *Aşla Va Adavle Al-Kvniyye Fil İrak* 1914–1990, İran, Subhan Yayınevi, 1991, s.28

Hız. Ali, Muaviye'ye karşı harekete geçmeden önce Haricileri kontrol etmeye karar vermiştir. Temmuz 657 tarihinde bunları tasfiye etmek üzere Nehrevan'a doğru harekete geçmiştir. Hız. Ali ve Hariciler arasında Nehrevan Savaşı meydana gelmiştir.¹⁵¹ Bu savaş Hariciler'in siyasal bir grup olarak kenetlenmesinde oynadığı rol açısından önemlidir. Nehrevan savaşında Hız. Ali, Hariciler'i kısmen kontrol altına almıştır. Ancak Hız. Ali bu savaş sonrasında gücünü büyük ölçüde kaybettiği için Muaviye'nin üzerine yürümekten vazgeçerek Küfe'ye geri dönmüştür.

Hakem tayin edilmesi suretiyle de halifelik konusu çözülemeyince Hız. Ali yönetimindeki ülkeleri, Muaviye ise kendi topraklarını yönetmeye başlamıştır. Yanında Kureys'in siyasetten anlayan insanlarını toplamış olan Muaviye daha avantajlı bir konumda idi. Zamanla bu durum daha açık bir şekilde ortaya çıkacaktı.¹⁵² Muaviye, Şam'dan sonra Mısır, ardından Yemen, Hicaz ve El- Cezire'yi kendi kontrolüne almıştır. Hız. Ali'nin idare ettiği Irak'ta dahi taraftarlar edinmiştir. Bununla birlikte Hız. Ali'nin üzerine saldırmamaya özen göstermiştir. Irak'a karşı sınırlı bazı hareketlarda bulunmakla yetinmiştir. Maksudı Hız. Ali taraftarları arasında memnun olmayanları ve ilgisizleri usta siyaseti ile ikna edip onları parçalamaktır. Bunda da büyük bir ölçüde başarılı olmuştur.

Olaylar bu şekilde cereyan ederken, Hız. Ali 24 Ocak 661 tarihinde Kufe Camii'nde sabah namazı sırasında Hariciler'den Abdurrahman Bin Mülcem tarafından hançerlenerek şehit edilmiştir.¹⁵³ Bu sırada Hız. Ali 63 yaşındaydı. Yerine oğlu Hasan halife seçilmiştir. Hız. Hasan, anlaşmazlıkları barışçıl yollardan çözülmesinden yanaydı. Muaviye tarafından tazminat verilerek 661 yılında hilafet iddiasından vazgeçmiştir. Böylece Muaviye Müslümanların tek halifesi konumuna gelmiştir.

¹⁵¹ İsmail Mutlu, *Dört Halife Devri*, Mutlu Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.521- 527

¹⁵² Nası Alfaraj, *Kıyam Alarış Assudi*, 2.baskı, Riyad, Dar Al-saffar Lil naşr,1998, s.59

¹⁵³ Mutlu, a.g.e. , s. 562-573

Buraya kadar bahsedilen olaylar her ne kadar basit bir tartışma ve hilafet anlaşmazlığı gibi gözükse de etkileri günümüze kadar devam eden önemli kutuplaşmaların kökenini oluşturmuştur. O günlerden başlayarak İslam ümmeti zamanın geçmesiyle dini yönleri ağır basan üç siyasi-dini fırkaya bölünmüşlerdir. Bunlar kendilerine Sünnî diyen büyük çoğunluk ile iki aşırı gruptan meydana geliyordu. Bilhassa Kerbela Vakası'ndan sonra bu ayrılık kesin çizgiler kazanmıştır. Sünniler kesin çoğunluk tarafından seçilen kişi ne olursa olsun, meşru bir halife olduğu düşüncesindeydiler. Bunlara Sünnî denmesi sünnete daha çok önem vermelerinden değildi. Gerçek sebep, itikada ve amel ölçülerinin emanetçileri olduklarını iddia etmeleri idi.¹⁵⁴

İkinci grup; Hz. Ali taraftarlarıdır. Bunlara önceleri siyasi bir anlam ifade eden Şia-tü Ali denilmeye başlanmıştır. İtikat ve inanç bakımından Sünniler'le aralarında bir fark yoktu. Daha sonra Şiilik dini bir anlam kazanmaya başlamıştır. Yavaş yavaş bu gruba sadece Şia denilmeye başlanmıştır. Şiiler de kendi aralarında ılımlılardan en aşırıya gidenlere kadar çeşitli gruplara ayrıldılar içlerinde eski dinlerin inançlarını taşıyanlar ve bu izleri yansıtanlar da mevcuttu.¹⁵⁵

Üçüncü grubu meydana getiren Haricîler'e göre ise, büyük günah işleyen kafir sayılırdı. Hz. Ali ve Muaviye tarafını tutanlar ve onların halefleri büyük günah işlemişlerdir ve kafirdirler. Haricîler de zamanla çeşitli kollara ayrılmışlardır. Emevîler ve Abbasîler dönemlerinde çeşitli isyanlar çıkarmışlardır. Haricîler'in en ılımlı kolunu İbadiler meydana getirir. Bunlar Sünnilere yakındırlar. Bugün Kuzey Afrika'da ve Umman'da yaşamaktadırlar, Ayrıca Umman'da devletin resmi mezhebi İbadiyye mezhebidir.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Cabbar, a.g.e. , s. 48

¹⁵⁵ Cabbar, a.g.e. , s. 50

¹⁵⁶ Vahdet, *Umman*, <http://www.vahdet.info.tr/isdunya/dosya4/1104.html>, 12.05.2013

3.2. Şiiliğin Nasıl Ortaya Çıktığına Yönelik Farklı Görüşler

Şiilik aniden ortaya çıkan bir olgu değildir, bugüne gelinceye kadar çeşitli evrelerden geçmiştir. Yavaş yavaş gelişen Şiilik birkaç gruba ayrılmıştır, Şiiliğin nasıl ortaya çıktığına dair çeşitli görüşler bulunmaktadır, bunları şöyle sıralayabiliriz:

3.2.1. Şiilerin Görüşleri

İlk olarak Şii düşünürlerin Şiiliğin ortaya çıkışı hakkındaki görüşlerini şöyle sıralayabiliriz: Bir grup görüşe göre Şiiliğin Peygamber'den önce doğduğunu ve bütün peygamberlerin Ali'nin vilayetine inandığını iddia etmektedir. Şiiler'in önde gelen alimleri bu tezi çeşitli yollara başvurarak savunmaktadırlar. Ünlü Şii din adamı ve alimi El-Kuleyni'ye göre "Ali'nin velayeti bütün peygamberlerin kitabında yer almaktadır. Hz. Muhammed de Hz. Ali'nin vilayetine inanarak Allah tarafından gönderilmiştir". El-Kaşani de aynı görüşü paylaşmaktadır: "Allah'ın gönderdiği bütün peygamberler ve Müslümanlar'ın tamamı Hz. Ali'yi seviyorlar. Ali'ye ters düşenlerse, hem Ali'ye hem onu sevenlere ters düşmektedirler. Cennete sadece Ali'yi sevenler girecektir"¹⁵⁷

Eskiden ve hatta günümüzde de; Şiiliğin peygamber döneminde ortaya çıktığını iddia edenler bulunmaktadır. Bu görüşe göre peygamberin kendisi Şiiliği atmıştır. Böylece Şiiliği bazı sahabeler desteklemişlerdir, bunlardan; El-Miktad Bin El-Asvad, Selman ortaya El-Farisi, Ebu Zer El-Gafari ve Ammar Bin Yasir gibi sahabelere İslamiyet'te Şiilik adını taşıyan ilk Müslümanlar'dır. Sonuç olarak bu bilgiler ışığında Şiiliğin tohumunu eken ve temelini oluşturan peygamberin bizzat kendisi olduğu iddia edilmektedir. Ayrıca farklı bir görüşe göre Şiiliğin Cemil Vakası'ndan itibaren ortaya çıktığı iddia edilmektedir.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt No. XXX, Sayı No. 4, 2005, s 4-8,

¹⁵⁸ Hasan Onat, *Şiiliğin Doğuşu Meseler (Birinci Hicri Asır)*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/781/10021.pdf>, 21/03/2013

Yukarıda Şiiler'in, Şiiliğin ortaya çıkışı hakkındaki görüşleri kısaca inceledikten sonra, Şii olmayan düşünürlerin, Şiiliğin ortaya çıkışı hakkındaki görüşlerine kısaca değinilirse;

3.2.2. Şii Olmayanların Görüşleri

Şiiliğin Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan bir olgu olduğunu savunanlar ilk grupta yer almaktadırlar. Bu tezi savunanların başında gelenler İbn Haldun, Ahmet Emin ve bazı oryantalist düşünürlerdir. Bu görüşe göre hilafet Peygamber'den sonra onun akrabası olan ehlibeyte geçmeliydi.¹⁵⁹

Şiiliğin, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra ortaya çıktığını ileri sürenler vardır.¹⁶⁰ Bu görüşe göre Şiilik ideolojisi hilafet tartışmalarının ve mücadelelerinin yapıldığı dönemde yaşayan Abdullah Bin Sebaa adlı bir Yahudi asıllı tarafından ortaya atılmıştır. Abdullah Bin Sebaa, Hz. Ali'yi ilahlaştırıyordu ve sahabelere küfür ediyordu. Böylece Hz. Osman'dan sonraki dönemde Abdullah Bin Sebaa çok aktif bir şekilde çalışmalarına bağlamış ve bazı olayları değerlendirerek ortalığı iyice karıştırmayı başarmıştır. Ayrıca Şiilik ideolojisinin ortaya çıkışının Sıffin Şavaşı sırasında 657 yılında olduğunu iddia edenlerde bulunmaktadır.¹⁶¹ Hz. Hüseyin'inin Kerbela'da şehit edilme olayı Şiiliğin doğuşu olarak iddia edenler bulunmaktadır. Bu görüşün öncülerinden olan oryantalist Shtruman, "Hüseyin'inin kanı Şiilik inancının ilk tohumudur." şeklinde bir ifade kullanmaktadır.

3.3. Şiilik Kavramı Ve Kolları

Şia ve Şiilik kavramlarını şöyle açıklayabiliriz: Şia kelimesi lügatte, bir yolu yahut belirli bir kişinin fikrini izleyenler grubu, yardımcı veya taraftar anlamını taşımaktadır.

¹⁵⁹ Musa El-Musavi, *Şia ve Şiilik Mücadelesi*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1995, s.112

¹⁶⁰ Onat, a.g.e. , s. 96

¹⁶¹ Musavi, a.g.e. s.113

Şiilik, İslam dininde Hz. Ali'nin nas ve vasiyet ile imam ve halife olduğunu, imametın ancak onun soyundan gelenlere ait olduğunu kabul eden inanç yoludur. Şiiliğin başlıca kolları şunlardır: Şia-ı Ula; Halifelik için Ali'ye yardım eden ashap ve tabiinin başlandığı inanç yoludur. Yani bunlar ilk Şiiler'dir. Bir diğer kolu Usul-i Şia; Hz. Ali'nin sağlığında oluşan Şiilik koludur. Bu dönemde de Şiilik kendi arasında üç kola ayrılmaktadır.¹⁶²

- Mufaddıla: Bu grup Hz. Ali'yi ashabdan üstün saymaktadır. İslam dinine karşı hiçbir muhalif görüşleri yoktur, zamanla Sünnilerle kaynaşmışlardır.
- Sabbe ve Taberraiye: Ashaba sövenler veya onlardan kendilerini uzak tutanlar yani Hz. Ali'nin sahabenin en üstü olduğuna inanmayan ve onun halife olması için çalışmayan sahabeye söven, lanet eden Şiilerin oluşturduğu bir topluluktur.
- Galiye veya Müelliha: Hz. Ali'ye sevgide aşırılığa varanlar veya onu tanrılaştıranlar. Hz. Ali'nin öldüğüne inanmayıp, semada olduğunu ve kıyamet kopmadan muhakkak yeryüzüne inip zulüm ile dolan dünyaya adaleti getireceğine inanan bir topluluktur.

Ayrıca Hz. Ali'nin ölümünden sonra gelişen başlıca Şiilik kolları ise, Keysaniye, Zeydiye, İmamiye, Galiye'dir. Bunlar dışında da marjinal diye nitelendirilen gruplar bulunmaktadır. Şiiliğin hemen bütün kollarında ortak olan temel inançlar şunlardır; Halifelik, Allah emriyle Hz. Ali'ye verilmiştir. Onun soyundan gelenler de halife sayılmalıdır. Hz. Ali'nin soyundan gelenler (On iki imamlar), kutsal bir kişilik taşır. Hz. Ali'yi sevenleri sevmek onu sevmeyenleri sevmemek gerekir. On ikinci imam olan Mehdi ölmemiştir; Tanrı buyruğuyla yeniden dünyaya gelecektir. Küfe'de Hz. Ali'nin, Kerbela'da Hüseyin'in, Kazimiye'de Musa Kazım'ın, Samarra'da Hasan-Ül Askeri'nin makamları kutsal yerlerdir.¹⁶³

¹⁶² Ali Şeraiti, *Şia*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2012, s. 62

¹⁶³ Şeraiti, a.g.e. s. 68

Şia, Hz. Ali'nin dostları, Peygamberimizin vefatından sonra Ehl-i Beyt'in hakkını ihya etmek için hilafet ve ilmi mercilik hususunda itirazda bulunup çoğunluktan kopmuş olanlardır. Şia, Hulefa-i Raşidin zamanında mazlumcasına ve devamlı sıkıntı içerisinde yaşadıklarını iddia etmektedirler, daha sonra Ümeyye oğullarının hilafeti döneminde tamamıyla mal ve can güvenlikleri kalmamıştır. Ama Şiilere göre üzerlerindeki zulüm çoğaldıkça inançları sabitleşmiş özellikle mazlumiyetlerinden, inançlarını güçlendirme ve ilerletmede çok yararlanmışlardır. Şiiler ikinci yüzyılın ortalarında Abbasi halifelerinin, İslam hükümetini ele geçirdi.i sırada gerçekleşen serbestlik ve boşluktan yararlanmış ve biraz olsun rahatlamışlardır. Ama bu durum pek fazla sürmemiş, Şiilerin hakları yeniden kısıtlanmış ve üçüncü yüzyılın sonlarına dek kısıtlama gün geçtikçe artmıştır.

Dördüncü yüzyılın ilk dönemlerinde Şii mezhebine mensup, nüfuzlu Al- i Büveyh padişahlarının yönetime gelmesiyle Şiiler kuvvetlenmiş, serbest faaliyet yapma fırsatı elde etmiş ve bir sürü ayaklanmalar düzenlemişler.¹⁶⁴ Beşinci yüzyılın sonlarına kadar durum bu şekilde devam etmiştir.

Altıncı yüzyılın başlarında Moğolların saldırısı sonucunda oluşan genel ve umumi sıkıntılar ve Haçlı seferlerinin sürüp gitmesinden dolayı, İslam hükümetleri tarafından Şii alemine önemli kısıtlamalar olmamıştır. Özellikle İran'da Moğol padişahlarından bir kısmının Şii mezhebini kabullenmesi, Şiilerin nüfuzunun artmasında ve güçlenmesinde, İslam devletlerinin dört bir yanında özellikle İran'da milyonlarca Şii'nin fark edilecek şekilde bir araya gelmesine neden olmuştur. Bu durum, dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir.

¹⁶⁴ Cabbar, a.g.e, s.220

Onuncu yüzyılın başlarında, Safavi saltanatının ortaya çıkmasıyla Şii mezhebi resmiyet kazanmış ve günümüze kadar da resmiyetini korumuştur. Bunun yanı sıra dünyanın neredeyse her bir köşesinde on milyonlarca Şii yaşamaktadır.¹⁶⁵

3.4. İmamlar Dönemi

İmamet kavramının ortaya çıkışı sırasında yaşanan olaylar ve imametin taşıdığı anlama ilişkin farklı yaklaşımları, Şiiler arasında günümüzde de devam eden rekabeti anlamak açısından önemlidir. Bir topluma öncülük yapıp onlara, siyasi veya içtimai yahut ilmi veya dini açıdan önderlik yapan kimseye imam veya lider denir. Elbette bu konuların ortamına bağlı olarak, liderin hareket alanı da daralır veya genişler.¹⁶⁶

İmamet sadece zahiri bir iktidar ve yönetim makamından ibaret değildir, aynı zamanda manevi ve ruhani bir makamdır. İmam, İslam devletini yönetmenin yanı sıra, insanların din ve dünya işlerinin de tamam.n. yönetmek ve idare etmek anlamını taşımaktadır. İslam peygamberinin şariat ve sünnetini her türlü sapma ve bozulmadan korur. Hz. Muhammed'in peygamberlikle görevlendiriş nedeni olan ilahi gaye ve ülküleri gerçekleştirir. Yani kısacası imamlar peygamberlerin görevlerini üstlenmektedirler.¹⁶⁷

İmamet makamına ulaşabilmenin oldukça ağır şartları vardır. Hem takva açısından (ki bu takva hiç bir günaha bulaşmayacak ve asla günah işlemeyecek, yani masumluğunu tamamen koruyacak ölçüde olmalıdır) hem de ilim ve bilgi açısından, dinin bütün emir ve bütün hükümlerine eksiksiz şekilde vakıf olmalıdır.

¹⁶⁵ Şeriati, a.g.e. , s. 77

¹⁶⁶ İsmail Mutlu, *Sünnet Anlayışı Nasıl Şekillendi?* , Mutlu Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 93–105

¹⁶⁷ Şeriati, a.g.e. , s. 78

Ayrıca bütün zaman, mekan ve şartlarda insanların sorunlarına vakıf olup, bu sorunlara Allah'ın hükümleri çerçevesinde en mükemmel çözümleri getirebilecek birisi olmalı ve bu şartları taşıyabilmelidir.¹⁶⁸

İmametın ilk olarak ortaya çıkışı, Muaviye şura yöntemini terk ederek oğlu Yezid'i kendinden sonra halife ilan etmesi ve bunun ardından başlayan tartışmalar sonucunda gerçekleştirmiştir.¹⁶⁹

İslamiyet'in temel ilkelerinden biri olan şura yönteminin peygamberin döneminde ve sonrasında benimsendiğini söyleyebiliriz.¹⁷⁰ Peygamberin vefatından sonra seçilen dört halife şura yoluyla seçilmiştir. Hz. Muaviye'nin oğlu Yezid'i şuraya gerek görmeden doğrudan halife olarak ilan etmesi, bazı ehli beyit yanlı Şiiler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu grup Yezid'in halife seçilmesine karşı çıkarak, halifenin şura'yla seçilmediği takdirde bu makama en layık olanların Hz. Ali'nin soyundan gelen imamlar olduğunu savunmuşlardır.

Şiiler arasında Siyasi Şiilik kavramı, ilk olarak Hz. Ali'nin döneminde ortaya çıkmıştır. Bu fikri ortaya atan ve geliştiren Yahudi asıllı ve daha sonradan Müslümanlığını ilan eden Abdullah Bin Sebaa idi. Abdullah'ın Yahudi iken de buna benzer bir iddiası vardı. Sebaa, Hz. Musa'nın vasisi olarak Yuşa b. Nun'u göstermişti. Müslüman olduktan sonra ise, peygamberin vasisinin Hz. Ali olduğu fikrini ortaya atmıştır. Hatta daha da ileri giderek Hz. Ali'yi ilahlaştırmıştır. Bu olaylar Hz. Ali hayatta iken meydana gelmiştir. Bunlar, Hz. Ali duyunca sert bir şekilde tepki gösterip Sebaa ve taraftarlarını yok etmeye çalışmıştır. Sonradan Hz. Muaviye, oğlu Yezid'i ölümünden sonra halife olarak ilan etmesi bu grubun tekrar canlanmasını ve kendini göstermesi için iyi bir ortam olmuştur.

¹⁶⁸ Şeriati, a.g.e. , s. 81

¹⁶⁹ Alav, a.g.e, s. 96

¹⁷⁰ Mehmet Çelik, *İslam Tarihinde Dinin Politikaya Alet Edilmesinin İlk Örnekleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2000, Cilt No. 10, Sayı No. 1, s. 29-49

Hz. Ali'nin oğlu ve ehli beytten olan Hasan ve Hüseyin, Abdullah Bin Sebaa ve onu destekleyen Şii grubuna karşı çıktılar. Ancak Hüseyin'in oğullarından Ali Bin Hüseyin siyaseti bıraktıktan sonra Sebailer tekrar ortaya çıkarak Keysani Şiilere sızmışlardır. Keysaniler, Hz. Hüseyin'in katillerini cezalandırmak için yola çıkan bir Şii grubtu. Bu Şii grubu da El Muhtar Bin Ubeyd Safaki yönetmekteydi. Safaki ilk üç halifeyi (Hz. Ebubekir'i, Hz. Ömer'i ve Hz. Osman'ı) kâfir ilan etmiyor, sadece Sıffin ve Cemel savaşlarında yer alanları kafir olarak ilan ediyordu.¹⁷¹

Aktif siyasetten uzaklaşan Ali Bin Hüseyin 716 yılında vefat etmiş ve yerine oğlu Muhammed Bin Ali Al-Bakır geçmiştir. Büyük bir mücadeleden sonra imameti amcası oğlu Abi Haşim Bin Abdullah'tan almayı başarmıştır. Babasının tersine yeniden Emevilere karşı mücadele etmeye başlamış ve bu da imam'ın tekrar aktif siyasete dönmesi anlamını taşımaktaydı. Albakır'a göre, Hüseyin'in öcünü alma görevi Hüseyin'in torunlarından başka hiçbir kimseye düşmez, hem Hasan'ının hem de Abbas'ın soyundan gelenlerin bu öcü almaya hakları yoktur. Bu yüzden imamlık makamına geçmek yine Hüseyin'in torunlarının doğal bir hakkıdır. Ama bunları savunurken imamlığın nas veya vilayet yoluyla olduğunu vurgulamamaktaydı, imam olabilmenin şartlarını şöyle sıralamaktaydı:¹⁷²

- İlim, yani imamın dini bilgisi eksiksiz olmalıdır.
- İmamın yanında peygamberin silahı bulunmalıdır.
- Mazlumun varis olma hakkı (Hz. Hüseyin Mazlumdur, bu zulmü gidermekte Hüseyin'in torunlarına düşmektedir).

Al-Bakır'ın vefatından sonra, oğlu Cafer Bin Muhammed As-Sadık Şiilerin yeni imamı olmuştur. Albakır'ın vasiyetnamesinde yeni imamın, As-Sadık olacağını belirtmemiştir.

¹⁷¹ Onat, a.g.e. , s. 80–85

¹⁷² Abdulkaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, Derin Yayınları, İstanbul, 1997, s.274

Albakır'ın vasiyetnamesi çok sade ve kişisel konuları içermekteydi hatta vasiyetin büyük bir bölümü peygamberlerden Hz. Yakub'un oğluna vasiyet ettiği hususlar içermekteydi. Albakır'ın vasiyetnamesinin içeriği bizi şu sonuca götürmektedir; imam'ın seçilmesi meselesinde bugün iddia edildiği gibi Allah tarafından veya vesayet yoluyla seçilmemiştir. Hatta As-Sadık kendisinin imam olmasının nedenini peygamberin silahının kendisinde bulunduğuyla başlamaktaydı. Çünkü aynı zamanda amcası Zeyd ve amcası oğlu ile imamet mücadelesi vermektedir. Onlarda ılımlı ve peygamberin silahına sahip olduklarını söylüyorlardı.¹⁷³

Görüldüğü gibi VII. Yüzyılda imamet, peygamberden, Hz. Ali'ye Ali'den de Hasan ve Hüseyin'e, onlardan da Muhammed bin Hanefiye, Hanife'den de oğlu Ebu Haşim'e geçmiştir. Fakat imamlık Ebu Haşim'e geçtiğinde Şiiler kendi aralarında farklı gruplara ve fırkalara ayrılmış, bunun üzerine yeni bir grup Şii'nin desteklediği bambaşka bir tez ortaya atılmıştır.¹⁷⁴ Bu yeni teze göre artık imamet sadece Hüseyin'in soyunda kalacak, imamların en büyük oğullarına geçecek fakat Allah tarafından tayin ve masum olmak şartıyla. Bu yeni tezin ortaya çıkmasının nedenine bakarsak, Emevilerin halife seçme sistemini Şura'dan babadan oğla geçmesine sağlamalarıyla doğduğundan kaynaklandığı tahmin edilmektedir. İlahi imamet fikri yavaş yavaş gelişmeye başlamış ve artık İmam'ın seçilmesi için aşağıdaki şartlar aranmaya başlanmıştır.¹⁷⁵

- İmamlar Allah tarafından belirlenecektir.
- Ehli beyitten olacak, ama Hüseyin'in soyundan, bu durum kıyamet gününe kadar devam edecektir.
- İmam'ın tespit edilmesi veya seçilmesi, ya nasla ya vasiyetle veya gaybi mucizelerle olacaktır.

¹⁷³ Gölpınarlı, a.g.e., s.294

¹⁷⁴ Mehmet Ali Büyükkara, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Yayın No. 1089, s. 99- 105

¹⁷⁵ İmamın İlmi, *Mehdilik Konusunu İncelemenin Gerekliği*, <http://www.al-shia.org/html/tur/books/mhd1/001.htm>, 01/05/2013

İmamiyye tezi Muhammed Bin Al-Bakır ve Cafer Bin Muhammed As-Sadık tarafından ortaya atıldığı iddia etmektedirler.¹⁷⁶ Diğer ilk dört imamlar ise imam olduklarını Allah tarafından belirlendiklerini bilmelerine rağmen takkiye haklarını kullanmışlar ve kendileri bilinçli olarak Allah tarafından belirlenmelerini gizlemektedirler. İmamiyye tezini öne sürenler, birinin, imam olabilmesi için, Allah tarafından seçilmesi gerekli, bütün günahlardan masum olmalıdır, Kuran'ı kerimin bütün ayetlerini ilahi bilgiye dayanarak tefsir edebilme yeteneği olmalıdır ayrıca imam bulunduğu dönemde bütün insanların en iyileri ve en üstünü olmalıdır.

İmamiyye teorisi bazı sorunlarla karşılaşmaya başlamış, özellikle yedinci İmam'ın imam olarak tayin edilmesi konusu çok şüpheleri berberinde getirmektedir, çünkü altıncı İmam As-Sadık vefatından önce kendisinden sonraki İmam'ı belirlememiştir. Bu durumu çözmek için önde gelen Şii imamlar As-Sadık'ın oğlu Musa Bin Cafer Al-Kazım'ın bazı olağan üstü yeteneklere sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Bu olağan üstü yetenekleri ise şöyle olduğu iddia edilmektedir; insan'ın ne zaman öleceğini bilmektedir ayrıca ölü bir ineği diriltmiş ve Bağdat'tayken hapisten zindanın kapılarını ve direklerini kırarak kaçabilmiştir. Hatta bir gecede Medine'ye gidip ve geri dönmüştür gibi mucizevî olayları gerçekleştirdiğini Şiilerin önde gelen din adamları savunulmaktadır. Bütün bunlara karşı Al-kazım, gaybı bilmediğini açıklamasına rağmen onun bazı olağanüstü yeteneklere sahip olduğu iddia edilmektedir. Bu olaylardan yola çıkarak şu sonucu elde edilecektir; eğer imamlar daha önce babaları tarafından belirlenmemişlerse veya imamlıklarına dair herhangi somut bir kanıt yoksa o zaman imam olabilmeleri için bazı olağanüstü (muziceler) yeteneklere sahip olmaları yeterlidir.¹⁷⁷ İmamiyye teorisinin başka bir sorunu ise, imamlar öldükten sonra, çocuklarının reşit olmama meselesidir. Bu problem sekizinci imam'ın vefatından sonra ciddi bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Çünkü Ali Bin Musa Al-Rıza'nın ölümü sırasında çocuğu daha yedi yaşındaydı.

¹⁷⁶ Tahir Harimi Balcıoğlu, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1937, s. 231

¹⁷⁷ Ethem Ruhi Fırlı, *İmamiye Şiası*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s.56

Ama yedi yaşında olan yeni İmam'ın gerçekten imam olduğuna inanlar, Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetlere dayanarak, onları birer kanıt niteliğinde ileri sürerek tezlerini güçlendirmeye çalışmışlar. Bu ayetler ise Yahya ve Musa'ya çocukken verilen nübüvvet ve Davud'a nübüvvet verildiğinde daha reşit olmadığını kanıt olarak sunmaktadırlar.¹⁷⁸

3.4.1. On İki İmam'ın Ortaya Çıkışı

VII. ve VIII. yüzyılda Şiiler, o dönemlerde Ehli Beyt'in öncülüğünde meydana gelen devrim ve ayaklanmaların hemen hemen tamamına destek vermişlerdir. Bu ayaklanmalar sırasında Şiiler sadece Hüseyin'i veya onun sülalesinden gelenleri değil bütün Ehlibeyt'e mensup olan liderlerin yanında yer almışlardır. Ayrıca o dönemde imamet'in, Hz. Hüseyin'in sülalesinden babadan oğla olmak suretiyle kıyamete kadar devam edeceği düşüncesi hakimdi. Yani imamın Allah tarafından belirlendiği inancı henüz ortaya çıkmamıştı.

X. Yüzyıla kadar imametın kıyamet gününe kadar devam edeceği, fakat belirli bir zaman dilimi için ve belirli kişilere tahsis edilen bir makam olmadığı görüşü hakimdi. Özellikle Hasan Al-Askeri'nin vefatından sonra bir çocuğunun bulunmaması imamların sonu anlamına gelmekteydi. Ama imamiyye teorisinin savunucuları Hasan Al-Askeri'nin, Muhammed Al-Mehdi adında bir oğlunun olduğunu iddia etmişlerdir. Al-Mehdi gizlenmiştir ve tekrar geri döneceği iddia edilmiş ve bu görüş günümüze kadar devam etmektedir.¹⁷⁹

X. Yüzyılda imamiyye tezinde köklü bir değişiklik meydana gelmiştir. Bu değişikliğin içeriği ise; imamların sayıları onikidir, bu imamlar peygamber tarafından belirlenen bir listede yer almaktadır.

¹⁷⁸ Fırlalı, a.g.e. s.61

¹⁷⁹Yakup Keskin, *İmami Kaynaklarda Muhammed el-Mehdi Üzerindeki Tartışmalar*, http://dergi.ilahiyat.omu.edu.tr/Makaleler/715073493_20082710043.pdf, s. 300, 22/03/2013

Bunlar Ali bin Ebi Talib, Hasan bin Ali, Hüseyin bin Ali, Ali Zeynelabidin, Muhammed Bakır, Cafer Es-Sadık, Musa El-Kazım, Ali El-Rıza, Muhammed Cevad, Ali El-Hadi, Hasan El -Askeri ve Muhammed El-Mehdi'dir. On ikinci imam olan Muhammed Mehdi, 869 tarihinde doğmuş, 873'de, öldürülme korkusundan Küçük Gizlilik (Gaybet-i Suğra) dönemine girmiştir. Bu dönem 940 tarihine kadar devam etmiştir. Bu zaman diliminde, imam ile ona uyanlar arasında, dört sefir (Süfera-i Erbaa) iletişimi sağlamıştır. 940 tarihinden itibaren Büyük Gizlilik (Gaybet-i Kübra) dönemi başlamıştır.¹⁸⁰ 12. imam halen sağdır; günü geldiği zaman tekrar taraftarlarına dönecek ve yeryüzünü adaletle dolduracaktır. Bu ifadeler dördüncü asırda ortaya çıkan yeni imamet tezin temelini oluşturmaktadır.¹⁸¹

3.4.2. Pasif Siyasi Şiilik

Şiilerin 11. imamı olan Hasan El-Askeri'nin vefatından sonra, kimin imam olacağı konusunu tartışılmaya başlanmıştır. El-Askeri'nin çocuğu olmadığı için, imamlıkta babadan oğla geçtiği için yeni vefat eden El-Askeri'nin yerine geçebilecek birisi yoktu. Bunun üzerine El-askeri'nin kardeşi Cafer kendisini yeni imam ilan etmiştir. Ama kardeşinin kendisini imam ilan etmesi imamiyye sistemine aykırıydı., Hasan ve Hüseyin'den sonra iki kardeşin imam olması imamiyye teorisini çürütecekti. Şiiler bu meseleden dolayı birkaç gruba ayrıldı:¹⁸²

- Bir grup Şii Cafer'in imam olduğunu kabul etmiştir.
- İmamların atanması Allah tarafından durdurulduğunu iddia edenler vardı. Peygamberlerin gönderilmelerinde kesintiler olduğu gibi Şiilerin de böyle bir döneme girdiklerini ileri sürenler bu grubu oluşturuyordu.
- El-askeri'nin imam olmadığını savunan bir grupta vardı. Bunlar El- askeri'nin çocuğunun olmamasını onun imamlığı hak etmemesi olarak yorumluyorlardı. Bu gruba göre imamlık babadan oğla intikal etmelidir, kardeşe, yeğene, amcaya veya amcaoğluna intikal etmesi imkansızdır.

¹⁸⁰ Keskin, a.g.e. , s. 301

¹⁸¹ Sami Alhalidi, *Al karekat Al İslamiye Fi Al Kuveyt*, Kuveyt, Almanar,1996, s. 90

¹⁸² Alhalidi, a.g.e. , s. 98

- Muhammediyye denilen yeni bir Şii grubu ortaya çıkmıştı. Bunlara göre El-askeri'nin kardeşi Muhammed ölmemiştir ve onun Mehdi olduğunu iddia ediyorlardı. Çünkü El-askeri'nin babası Muhammed'in ölümünden önce onu imam ilan etmiş daha sonra da gizlemiştir.
- El-askeri ölmemiştir diyen başka bir grup daha ortaya çıkmıştır. El-askeri, beklenen Mehdi'dir ve kendini gizlemiştir.
- Kararsız olan bir grupta, yorumsuz kalarak krizin aşılmasını beklediler.
- El-askeri'nin, cariyelerinden (kölesi) biri, imamdan hamile olduğunu iddia ediyordu. Fakat cariyenin doğurmaması herkesi hayal kırıklığına uğramıştır. Bir grup Şii cariyeye imamdan hamile oldu. Bu için normal şekilde doğurmayacağını ve çocuğun anasının karnında saklı kalarak, Allah ne zaman isterse o zaman dünyaya geleceğine inanıyordu.
- El-Askeri'nin vefatından sonra çıkan tartışmalar esnasında, ölen imamın bazı arkadaşları, imamın bir erkek oğlu olduğunun propagandasını yapıyorlardı. El-Askeri'nin bir erkek çocuğunun var olduğu vurgulanmış ve babası onu Mehdi olduğu için saklamıştır. Bu yüzden kimse onun nerde, adının ne olduğu gibi soruları da günah olduğu için sormaması gerekiyordu.

Yukarıda anlatılan tartışmalar Şiilerin bir şaşkınlık dönemine girmesine ve Siyasi Şiiliğin pasifleşmesine yol açmıştır. El-askeri'nin ölümünden sonra, bir erkek çocuğunun olması, ilk olarak gizli bir şekilde tutulmaktaydı. Halka sızdırılan gizli çocuk meselesi, genel bir şekilde Şii toplumu içinde tam olarak kabul görmemişti. Yeni bir imamın yokluğunu ve ortaya çıkan boşluğa nasıl bir çözüm bulunacağı arayışlarına gidilmekteydi. Hatta dönemin önde gelen Şii alimleri bu şaşkınlık döneminden nasıl çıkabileceklerini kitaplarında incelemeye başlamışlardır. Örneğin şeyh Ali Bin Babaviye Assıdduk, (Al imama va Al tabsira Min Al hira) adlı kitabında şaşkınlık döneminden çıkma yollarını aramıştır.¹⁸³

¹⁸³ Alhalidi, a.g.e. s.101

X. yüzyılın ikinci yarısında, dört temsilciler veya gaybeti suğra düşüncesi yavaş yavaş Şii toplumu içinde oturmaya başlamıştır.¹⁸⁴ İmamın bazı çevrelerinden, El-Askeri'nin bir oğlu olduğunun propagandasını yapmaya başlamışlardır. Bunların başında Osman Bin El-Umeyri geliyordu. El-Umeyri, onuncu ve Onbirinci imamlar olan Muhammed El-Hadi ve Hasan El-Askeri'nin çok yakın dostlarıydı. Aynı zamanda bu iki imam hayattayken mali işlerinden sorumluydu. Hatta iki imam El-Umeyri'ye çok güvendikleri için bazen mesajlarını ve isteklerini bizzat onunla Şii toplumuna iletmişlerdir. El-Umeyri Şii toplumu içinde bu itibarını iyi bir şekilde değerlendirmeye çalışmış ve 'El-Askeri'nin bir oğlu var, o beklenen mehdi'dir, ben onunla iletişimdeyim artık bundan sonra imamınızla aranızda ben varım, mesajlarınızı imama, imamında mesajlarını size ben iletirim' diye söylemeye başlamıştır.¹⁸⁵ Böylece gaybeti suğra dönemi başlamıştır. Gaybeti Suğra dönemi 881–950 yıllar arası devam etmiştir. Bu döneme hakim olan görüş ise; Mehdi kısa bir süreliğine gizlenmiştir, tekrar belirli bir süreden sonra ortaya çıkacaktır. Osman Bin El-Umeyri, Hasan El-Askeri'nin ölümünden iki yıl sonra ölmüş, yerine oğlu Muhammed Bin Osman El-Umeyri ikinci sefir olarak geçmiştir. Böylece Mehdi ile Mehdi'ye inanlar arasında iletişimi sağlayan bir köprü haline gelmiştir. Muhammed bu göreve babasının vasiyetnamesinde yer alan vasiyete dayanarak gelmiştir. Görevinde yaklaşık eli yıl kalmış ve 926 yılında ölen Muhammed kendinden sonraki vekili belirlemişti. Bağdat'taki on vekilinden biri olan El-Hüseyn Bin Ruh Al-Nobahti kendinden sonraki sefir olarak belirlemiştir. Al-Nobahti de bu görevde yirmi yıl kalmış ve 946 ölen Al-Nobahti ölümünden önce yerine dördüncü sefir olarak Ali Bin Muhammed Esamri'nin geçmesini istemiştir.¹⁸⁶

Dördüncü sefirin 950 vefatından önce, Mehdi imzalı bir mektupta artık Gaybeti Suğra döneminin bittiğini ve Gaybeti Kübra dönemi başladığını açıklamıştır. Bu aşamada herkesin bir Şii din adamına (Ayetullah'a) tabi olması gerektiğini, Mehdinin zulüm ve kötülükler çoğaldığında Allah'ın emriyle dünyaya adaleti yaymak için ortaya çıkacağını söylediği dördüncü sefir tarafından iddia edilmiştir.

¹⁸⁴ Al Shia, *Gaybet-i Süğra*, <http://www.al-shia.org/html/tur/books/mhd1/003.htm>, 22/ 04/ 2013

¹⁸⁵ Keskin, a.g.e. s.303-306

¹⁸⁶ Ahmet El Kâtip, *Sünnilik-Şiilik*, Mana Yayınları, İstanbul, 2009, s.124

Gaybeti Suğradan, Gaybeti Kübraya geçmenin nedenlerini şu ana başlıklar altında toplayabiliriz:¹⁸⁷

- Şii kamuoyunu, imamın gaybetine hazırlamak.
- Gün gittikçe sefirler üzerinde baskılar artmaya başlamıştı.. Bu yüzden görevlerini rahatça yapamıyorlardı. Dördüncü sefirin görev süresi çok azdı ve aktivitesi o dönemki yetkililer tarafından çok kısıtlanmıştı.
- Sefir ile imam arasındaki gizli görüşmeler tehlikeye girdiği için, gaybeti Suğra dönemi fazla uzatılmamıştır. Bu dönem hakkında Şii yazar Ahmet Alkatib şöyle diyor: “Bu dönemi araştırdığım zaman hiçbir açık ve bilimsel belge bulamadım. Ayrıca birçok Şii din adamından bu konu hakkında bana net ve bilimsel belge sunup iddiam. çöktürmelerini ısrarla istememe rağmen, önde gelen Şii din alimi Muhammed Al-Şirazi dahil hiçbir kimse bana Mehdi’nin varlığı hakkında bilimsel bir belge sunmadı”.

950 yılından itibaren günümüzde de devam eden gaybeti Kübra dönemi başlamıştır.¹⁸⁸ Şii inancına göre imam Mehdi'nin dördüncü sefir ile gönderdiği son mektubu olarak kabul edilen, ancak varlığına dair ortada her hangi bir kanıt bulunmayan bu mektupta yer alan önemli bir hususun yer aldığı iddia edilmektedir. Bu mektuba göre Mehdi artık vekillerin yerini merciiyyelerin alacağını bildirmiştir. Doğru, dürüst, dindar, Allah’ın emirlerine boyun eğen, özelliklere sahip kişiler, Şii toplumu tarafından taklit edilmelidirler. İşte bu taklit edilen kişilere merciiyye denilmektedir. Her Şii mutlaka bir merciiyyeye sahip olmalıdır. Bu merciiyyenin de hayatta bulunması temel şartlardan biridir. Ölen bir merciiyye taklit edilemez. Aynı anda bir merciiyyeden fazla olabilir. Bu ilkeler doğrultusunda günümüzde Irak'ta dört tane merciiyye vardır. Bunlar sırasıyla: Ali Sistani , Muhammed El-Yakubi, İshak El-fayyaz ve Beşir El-necefi. Bu Merciiyyelerin hem Irak'ta hemde dünyada

¹⁸⁷ Gölpınarlı, a.g.e. , s.189

¹⁸⁸ Büyükkara, a.g.e. , s. 134

Şii mükallitleri bulunmaktadır.¹⁸⁹ Merciiyyeleri seçimlerinde çok özel bir yöntem kullanılmaktadır. Hangi Şii din adamanın en fazla mukallidi varsa ve bu önde gelen Şii din adamının diğer Şii Alimleri tarafından kabul ediliyorsa o kişi merciiyye seçilir. Merciiyye kendini aday göstermez ve kardeşe, amcaya, oğla, yeğene geçmez, her Şii, yukarıdaki koşulları yerine getiren din adamları arasından birini merciiyye olarak seçmelidir.

Kayıp imam meselesi ortaya çıktıktan sonra imamiyye teorisi ve dolayısıyla Şiiler derin bir darbe almıştır. Bundan sonra Şiiler tamamen politikadan ve devlet işlerinden geri çekildiler ve bir durgunluk dönemi başladı. Bu yüzden Şii âlimler artık sadece fıkıhı (dini) işlerle ilgilenmeye başladılar. Beklenen imam Mehdi'nin işlerini ve görevlerini hiç bir kimsenin yapamayacağını altı çizildi. Çünkü Şii inancıya göre Şiilerin başında imam olmazsa devlette yer almaları ve politika yapmaları haramdır. Şiilerin siyasetteki pasiflik dönemi arada meydana gelen bazı istisnalar hariç XVI. Yüzyılda Safevi Devleti'nin kuruluşuna kadar devam etmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Gölpınarlı, a.g.e. , s. 191

¹⁹⁰ Katip, a.g.e. s. 68

4.BÖLÜM

İRAN'IN ORTADOĞU Şİİ HİLALİ POLİTİKASI

Şii Hilali vurgusunu yapan ilk lider Ürdün Kralı Abdullah'tır. 2004 yılında bazı medya organları ile yaptığı konuşmada Şii olmayan Arap ülkelerinin Şii hilali tarafından kuşatıldığını belirtmiştir. Bu hilali anlatmak isterken hilalin İran'dan başlayıp son zamanlarda Irak ile Nusayri elitlerin yönetiminde olan Suriye ve Şii sayısının zamanla çoğaldığı Lübnan bölgesine kadar devam etmektedir.¹⁹¹

ABD Irak Devleti'ne müdahale ettiği andan itibaren, Şii'ler merkezde çok güçlü bir konuma ulaşmışlardır. Lübnan'a baktığımız zaman 2006 yılında Hizbullah'ın İsrail ile çatışmasının ardından Şii Hizbullah'a karşı önemli bir saygınlık hissedilmesi ve ülkedeki en önemli gruplardan biri olmasıyla birlikte Şii-Sünni ayrımını ve bu durumun yaratacağı sıkıntılar ve tehlikeleri anlatan birçok akademik çalışmalar hazırlanmıştır. Bu tarz çalışmalara örnek en önemli eser Jamai Haquani'nin yazdığı "Shia Crescent: Emergence of World War 3" (Şii Hilali: 3. Dünya Savaşı'nın Çıkışı) adlı kitabını söyleyebiliriz.¹⁹² Kitabın içeriğindeki, İran ve Şii Sünni çatışması olan pek çok yazı ve makale de bu dönemde yayınlanmıştır. Kral Abdullah'ın açıklamalarından sonra Mısır Cumhurbaşkanı Mübarek, buna benzer bir açıklamada bulunmuştur.¹⁹³ Mübarek, 2006 yılında bir televizyon kanalına konuk olduğunda, Ortadoğu'da hayatını sürdüren büyük bir Şii nüfusun, yaşadığı ülkelerden ziyade, İran'a karşı büyük bir bağlılık hissettiğini belirterek, onların bu siyasi tavrından hoşlanmadığını söylemiştir. Kral Abdullah ve Hüsnü Mübarek haricinde Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud El Faysal da buna benzer açıklamalarda bulunmuştur.¹⁹⁴

¹⁹¹ Nihat Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler Tarihi Oluşumu ve Gelişimi*, Kripto Yayınları, İstanbul,2013, s.84

¹⁹² Edward Haining, *Irak ve Gazze'deki Orta Doğu*, Eminding, USA, 2010, s. 32

¹⁹³ Richard Bulthon, *Ürdün ve Irak Tehdit Beklentisi*, New York Times, 7.10.2005.

¹⁹⁴ George North, *Global Cihad*, The Liberator, 2009, s. 8

Bir ülkenin uluslararası ilişkiler yapısı, ulusal çıkarlara göre yürütülür. Bu nedenle İran'ın dış politikasında Şii faktörünü “enstrumentalism” yani araçsalcılık yöntemi ile açıklamak gerekir. Araçsalcı anlayışa göre, etnik ve dini gruplarda olan aidiyet hisleri ve grup içi ilişkiler beklenen menfaat ile doğru orantılı bir şekilde gelişir.¹⁹⁵ Başka bir deyişle İran, kendisine fayda sağlamak için Şii faktörünü geliştirdiği uluslararası ilişkiler politikasında bir araç olarak kullanırken, Ortadoğu'da bulunan diğer ülkelerde yaşayan Şii nüfus da kendilerine olan menfaatler doğrultusunda Şii kimliklerini öne çıkararak İran ile ilişkilerini geliştirmek için kullanabilir.

4.1 İran Jeopolitiği

20. Yüzyıldaki en büyük devrimlerden birini yaşayan İran İslam Cumhuriyetini, kadim geçmişinin kendisine bıraktığı kültürel birikimi ve stratejik anlamdaki derinliğinin yanında , İslam dünyasındaki kendine özel çizgisiyle de özel önem verilmesini gereken bir ülke olarak görebiliyoruz.¹⁹⁶

Son iki yüzyıl, Batı ile girilen böylesi bir sömürge ilişkiye İran toplumu içinde yaşadığı devinimler ile büyük bir cevap vermiştir. Bu cevap 1979 Şubat ayında Humeyni ve ona inananlar ile beraber gerçekleşen ve Şah Hükümdarlığını ortadan tamamen kaldıran İslam Devrimi ile kendini göstermiştir. İran, İslam Devrimi ile klasik bir Ortadoğu ülkesi olmadığını kanıtlamıştır.¹⁹⁷

Irak ve Lübnan gibi ülkelere baktığımızda son dönemde artık iktidar çitasının zayıflamasıyla, bu ülkelerdeki etnik ve mezhepsel grupların kendi ülkelerinin haricindeki ülkelerle kimliksel anlamda beraberliklerinin arttığını görebiliriz. Bu süreç 2001 yılında 11 Eylül İkiz Kuleler terör saldırısı ile hızlanmıştır.

¹⁹⁵ Itamar Rabinovich, *Orta Doğu'da Etnisite Çoğulculuk ve Devlet*, Avesta Yayınları, 2004, s. 25- 37.

¹⁹⁶ İzzetullah İzzeti, *İran ve Bölge Jeopolitiği*, Küre Yayınları, İstanbul,2005, s.124

¹⁹⁷ İzzeti, a.g.e. s. 94

11 Eylül, ABD'nin uluslararası ilişkiler politikasını ve Ortadoğu'daki oluşan dengelerini son derece etkilemiştir. Dengelerin farklılaşması, dış politikayı şekillendiren önemli aktörlerden ABD'nin dış politikasına ve Ortadoğu'nun kendi iç dinamiklerine dayanmaktadır. 11 Eylül olaylarından sonra, Bush Doktrini olarak bahsedilen ABD 'nın dış politika anlayışı iki önemli olguyu bünyesinde bulunduruyordu. İlk olarak “ pre-emptive strike” olarak tanımlanan önleyici/önalıcı müdahale anlayışı, bir diğeri ise baskıcı yönetim anlayışları yerine Ortadoğu'daki demokrasi ile harmanlanan yönetimlere geçişi özendirme politikasıdır. ABD'nin dış politikasındaki bu değişim bölgede yeni dengelerin oluşmasına neden olmuştur.¹⁹⁸

Önleyici müdahale anlayışına baktığımızda ABD kendisine tehdit oluşturabilecek devletlere önceden müdahale etmelidir. Bu politikanın sonucunda ABD, Afganistan ve Irak'a müdahale etmiştir. ABD'nin bu iki ülke dışında Suriye ve İran'a da müdahale etme isteği bulunurken, İran'ın bu dönemde etkiel anlamda konfor alanını genişletmesine Afganistan ve Irak'ta oluşan güçsel anlamda bir boşluğa neden olduğunu söyleyebiliriz.¹⁹⁹

Yaşamlarını Şii olarak Körfez ülkelerinde sürdüren azınlık gruplar konumlarından dolayı ve İran'a yakın olduklarından, Ortadoğu'da yaşanacak demokratikleştirme hareketlerinin İran'ın lehine çevrilme ihtimaline yardımcı olmaktadır. Bu nedenle İran, Ortadoğu'daki Arap Baharı denilen büyük ayaklanmaya olumlu yaklaşarak bu hareketi “ Ortadoğu'daki İslami Uyanış” olarak görmekte ve batının Ortadoğu'daki etkinliğini azaltmak için, batı ile beraber çalışan ve batı ile işbirliği içinde olan Ortadoğu'daki devlet başkanlarının devrilmesine sıcak bakmaktadır. Tüm Dünya Arap Baharı rüzgârı ile uğraşırken doğal olarak Ortadoğu gündemi yoğun olduğundan İran bunu fırsata çevirip nükleer teknolojik çalışmalarının geri planda kalmasından da memnun olmaktadır.²⁰⁰

¹⁹⁸ İzzeti, a.g.e. s. 97

¹⁹⁹ İzzeti, a.g.e. s.64

²⁰⁰ Seyid Muhammed Musevi, *Peşaver Geceleri Şiilik-Sünnilik Üzerine Münazara*, Sahaf Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 451

Stratejik anlamda Şii Hilali diye adlandırdığımız olgu için Bahreyn, Kuveyt bölgesinden akabinde Körfezde bulunan ülkelerden Yemen taraflarına ve Irak ve Lübnan'a bu bölgeden Suriye'ye ve nihayetinde İran'a ulaşan bir hilaldir diyebiliriz. Bu bölge stratejik anlamda İran için o kadar çok önemli sarf eder ki bu hilalin bozulmasına asla izin vermeyecektir.

Dünya petrol rezervinin yüzde 65'inin, dünya doğalgaz rezervinin yüzde 35'inin bu bölgede olduğunu söylersek, bu bölgenin nasıl bir stratejik öneme sahip olduğu ortaya çıkar.²⁰¹ İran aynı zamanda İsrail ve ABD karşıtı açıklamalar yaparak hem Hizbullah hem Hamas hem de İslami Cihad birliklerine destek sağlayarak İsrail-Arap çatışmasında önemli bir aktör olarak kendini fark ettirmektedir. Bu açıklama ile şunu daha net anlayabiliriz. Mısır'ın Ortadoğu'daki boş bıraktığı yeri İran doldurmaya çalışmakta kendisini İslam-Arap dünyasının koruyup koruyanı olarak görmektedir. İran'ın, İslam dünyasının liderliğine soyunduğuna, hatta Şii Hilali denen olguyu dış politikaya malzeme yapıp uluslararası ilişkilerdeki faaliyetlerinde araç olarak kullandığına dair birçok kaynak var. Suriye'nin çıkarları ile İran'ın çıkarlarının örtüşmesinden dolayı, Suriye'nin yönetiminde bulunan Nusayrilerin, İran halkına karşı yaptığı müdahaleleri, İran'ın görmezden gelmesi; Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında, İran'ın Ermenistan'dan yana tavır alması gibi tezat durumlar bazı kaynaklarda anlatılmaktadır.

4.2 Şii Hilali

İranlı yetkilileri, Ortadoğu'da oluşabilecek İran merkezli bir Şii hilali söylemini kesinlikle kabul etmemekte ve buna şiddetle karşı çıkmaktadırlar. İran'ın ruhani lideri Ayetullah Hamaney, ifade olarak Şii Hilali'nin tamamen Batı ve İsrail tarafından söylenen bir söylem olduğunu, bu tür konuşmaların İslam anlayışı ve ümmetçi yapıyı yıkmak ve dostlukları yok etmek amacıyla ortaya çıkarıldığını belirtmiştir.²⁰² İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ise İran Ulusal kanalı ile yaptığı

²⁰¹ Worldbank, *Iran Overview*, www.worldbank.org, 20/ 03/ 2013

²⁰² Hüseyin Şirezanqil, *Şii Hilali Düşüncesi ve Gündem*, Iraq, Uluslararası İlişkiler, 2010, s. 96

röportajda İslam'ın mezhepsel olarak ayrılmasının doğru olmadığını ve Filistin meselesi olarak gelişen olaylara bu bakış açısı ile baktıklarını ifade etmiştir. İran'ın eski cumhurbaşkanı Rafsancani de Müslümanların kendi aralarında hiç bir ayrımcılığın doğru olmadığını ve bu tarz ifadelerin Müslüman olmayan düşman ülke ve odaklar tarafından ortaya atıldığını ifade etmiştir. Neticede İranlı yöneticiler Şii hilali açıklamalarının, Ortadoğuda İran ve Şiilerin tehdit unsuru olduğu yönünde bir kanaat oluşturmak için kasıtlı olarak kullanıldığını düşünmektedir.²⁰³

İran'ın siyasal anlamda Şii odaklı bir politika çizdiğini söylemek yanlış bir düşünce olduğu gibi akabinde Şii odağından bağımsız bir siyasal sistem izlediğini söylemek de bir o kadar yanlış bir ifadedir. Bu çalışmadaki en önemli sorusu da bölgedeki kutuplaşma olasılığını göz önünde bulundurarak İran'ın nükleer bir silaha sahip olması durumunda bu ilişki düzeyinin nasıl etkileneceği yönünde olacaktır.

İran, ilerleyen zamanlarda Ortadoğu'daki diğer farklı Şii gruplar ile ilişkilerinin nasıl şekilleneceğini değerlendirmek için hem İran'ın uluslararası ilişkilerdeki öncelikleri hem de diğer Müslüman ülkelerde bulunan Şii grupların beklentileri iyice anlaşılmalıdır. Bu bağlamda ilk olarak Ortadoğu'da bulunan Şii gruplar değişik faktörler detaylı bir şekilde incelenmelidir.

4.3.Şii Uyanışı

ABD Donanmasında profesör olarak çalışan, Uluslararası Ekonomi ve Orta Doğu Araştırmaları üzerinde yıllardır çalışmalarda bulunan S.Rıza Nasr'a göre Şii uyanışının ilk aşaması 1979 İran Devrimi'dir. Devrimin ardından Ayetullah Humeyni ve devrimci hükümetler dış politikalarında Şiilere öncelik vermişler, İran'ı Şiilerin hâmisini ilan etmişlerdir. Yine Nasr'ın iddiasına göre, 1980-88 yılları arasındaki İran -Irak Savaşı'nın önemli özelliklerinden biri, savaş sırasında "Şii ve devrimci İrana karşı "Sünni-Arap bloğu'nun oluşturulmuş olmasıdır. Bu yüzden,

²⁰³ Erdem Muhacir, *Şii Jeopolitiği*, Ortadoğu, Cilt No. 2, Sayı No. 4, 2006, s. 40

Sünni-Arap bloğuna karşı bölgede destek bulabilmek için Humeyni Suriye’de Hafız Esad rejimine yanaşmış, Esad’ın mensubu olduğı ancak birçok kesim tarafından İslam dışı diye nitelenen Nusayriliğın bir Şii mezhebi olduğunu kabul etmiş, 2 Şubat 1982 tarihinde Müslüman Kardeşlerin Suriye’de başlattığı Hama ayaklanmasına karşılık ayaklanmayı bastırmak için Esad’ın orantısız güç kullanarak katliam derecesindeki davranışlarına sessiz kalmış ve Tahran ile Şam arasındaki ittifakı Sünni-Arap ittifakına karşı dengeleyici bir unsur olarak görmüştür.²⁰⁴ Ancak İran bölgedeki Şii-Sünni dengesini değiştirememiş ve çizdiği bu politikadan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Humeyni’nin ölümünden sonra Şii militanlık ideolojik bir güç özelliğini kaybetmiş, onun yerini yavaş ve sessiz bir şekilde Sünni militanlık almaya başlamıştır.²⁰⁵

Devrim ihracı girişimlerinin başarıya ulaşmamış olması hemen ardından Ayetullah Humeyni’nin ölümü ve İran -Irak Savaşı’nın sona ermesinin ardından İran’ın içeride yeniden yapılanma politikasına öncelik vermesi neticesinde, İran’ın devrimci radikalizmini 1990’lar itibarıyla yitirmeye başladığı ve giderek ideolojik çıkarlar ve yaklaşımlar yerine milli çıkarlarını ön plana alan statükocu bir güç haline geldiğı yaygın olarak kabul gören bir kanaattir. Bu dönemde İran’ın radikal söylemi artık Körfez tarafında bulunan monarşileri veya “Amerikan İslamcılarını” hedef almamakta; İran’ın radikal söyleminin hedefinde sadece ve sadece İsrail ve ABD vardır. Zira, İsrail ve ABD düşmanlığı İran’ın bölgesel siyaset anlayışında mezhep engelini aşmasını ve daha büyük kesimlere ulaşmasını mümkün kılmaktadır.²⁰⁶ S. Rıza Nasr, devrimci İran’ın etkilerinin azaltılması ve İran’ın devrimci aktivizminin eskisine göre küçülmesinin ardından Şiiliğın, 2. Körfez Savaşı sonrası yeniden ayağı kalkarak ortaya çıktığını söylemektedir. Saddam yönetiminin devrilmesinden sonra Şiiler Irak’ta güçlü bir siyasi unsur olarak ortaya çıkmışlardır.

²⁰⁴ Cabbar, a.g.e., s. 119

²⁰⁵ Bayram Sinkaya, *Şii Eksenli Tartışmaları ve İran*, Avrasya Dosyası, Cilt No. 13, Sayı No. 3, s. 45

²⁰⁶ Sinkaya, a.g.e., s. 53

Iraklı Şii siyasi hareketlerin kendi aralarındaki farklılıklara rağmen Şii siyaseti, kültürü ve dini değerleri Irak'ın politikalarının belirlenmesinde, Sünnilerden ve Kürtlerden daha etkili olmaya başlamıştır. Şiiilerin Irak politikasında bu yönde etkin bir güç olarak ortaya çıkmaları ve ABD ile işbirliği halinde olmaları Selefilerin hedefi haline getirmiştir. Fakat Nasr'ın bakış açısına göre, Irak'ta ortaya çıkan Şii karşıtı şiddet, Irak'taki son gelişmeler sonucunda değil, bölgede Şiiiler ve Sünniler arasındaki derin tarihsel rekabetin ve karşılaşmanın bir sonucudur. Nitekim, muhafazakar konumdaki Arap rejim anlayışlarının “Şii Hilali”nin popüler yükselişi sonucu hissettikleri kaygı ve korkuyu açık bir dil ile ifade etmeleri ve kendi yaşadıkları ülkede Şii nüfusu bir tehdit unsuru olarak görmeleri, Prof. Nasr'ın mezhep odaklı analizlerine malzeme çıkarmaktadır.²⁰⁷

Herhangi bir ülkeye bağımlı olmayan tek Şii ülkesi olan bölgesel ekseninde etkinliğini artıran İran ile Şiiiliğin bir tutulması, Suudi Arabistan, Mısır ve Ürdün'ün Irak eski Devlet Başkanı Saddam Hüseyin döneminde radikal ve Şii karşıtı olan Irak'ın Şii etkisine girmesiyle Şam-Tahran-Bağdat - Hizbullah Şii eksenini Sünni blokta korku yaratmaktadır.²⁰⁸

İran'ın büyümesini sağlayan nedenler; SSCB'nin dağılması ve İran'ın kuzeyinde yeni bazı bağımsız ülkelerin ortaya çıkması, ABD'nin demokrasi götüreceğiz bahaneleri ile Afganistan'ı ve Irak'ı işgal ederek buralarda İran rejimine düşman birlikleri ortadan kaldırması hatta yok etmesi ve bu kuvvetlerin yerine gelecek güçlü başka odakların ortaya çıkmamış olmasıdır. Son on yıldır petrol fiyatlarının çok yükselmesi İran'a çok geniş ekonomik olanaklar sağlamıştır. Ayrıca bölgede Arap milliyetçiliği çöktüğü için ardından yerini alabilecek güçlü bir ideolojik yapının olmaması ve Suriye dışındaki Arap devletlerinin direnişçi gruplara verdikleri destekleri azaltması İran'ın bölgesel anlamda gücünü arttırmıştır. Bununla beraber artık bölgede sadece İran ideolojik olarak ortaya argümanlar

²⁰⁷ Sinkaya, a.g.e. , s. 41

²⁰⁸ Fırlalı, *İmam Ali*, s. 41

koyabilmektedir. Bu sayede İran hem Filistin’de İslamcı gruplaşmalarda patron imajı ile Arap kamuoyunda büyük bir ayrıcalık kazanmıştır.

4.4. Şii Hilali’nin Çelişkileri

Son zamanlarda Irak ve Lübnan gibi ülkelerde yönetimdeki merkezîyetçilik anlayışının zayıflamasıyla, bu ülkelerdeki etnik ve mezhebi grupların kendi ülkelerinin dışındaki ülkelerle kimlik temelinde işbirliği artmıştır. Bu süreç İkiz Kuleler olayları ile hız kazanmıştır. 11 Eylül İkiz Kuleler olayı, ABD’nin dış politikasını ve Ortadoğu’daki yeni dengeleri önemli derecede etkilemiştir.²⁰⁹

Bu bağlamda dengeler ve terazilerin farklılaşması, dış diplomasiyi istediği kıvama getiren ABD’nin 11 Eylül sonrası dış siyasetine dayanmaktadır. 11 Eylül sonrası Büyük Ortadoğu Projesi gibi söylemlerle birlikte Ortadoğu’daki ülkeleri ve yaşamsal alanlara demokrasi götürme ve Ortadoğu ülkelerini Batı’nın ürettiği uluslararası anlayış ile bütünleştirme çalışmasını içeriyordu. Demokrasi götürme ile birlikte en çok bahsedilen konulardan biri Ortadoğu devletlerindeki azınlıkların konumuydu. Özellikle Körfez ülkelerinde yaşayan Şii azınlık gruplarının kendilerini ifade edebilme ihtimali ve İran ile ilişkilerinin bölgedeki siyasi dinamikleri nasıl değiştireceği üzerinde en çok konuşulan konulardan biriydi. Belki de İran’ın etki alanını genişleteceği korkusuyla ABD, bir süre sonra demokratikleştirme ifadelerinde ısrar etmedi.²¹⁰

Filistin, Irak, Suriye, Lübnan gibi ülkelerde son zamanlarda İran rüzgârının artması, bu ülkelerin İran’ın dış politika anlayışına ilgi duymaları, Şii hilali söylemini güçlendirmiştir. İran bölgede bir tür patronaj ilişkisi ortaya koymuş ve bu zaman

²⁰⁹ Eşref Yalınkılıçlı, *Şii Jeopolitik ve Ortadoğu’yu Yeniden Tahayyül Etmek*, Adam Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi, Sayı No. 1, 2007, 12/09/2012

²¹⁰ Öz, a.g.e. , s. 132–140

zarfında kendisiyle aynı çizgide yol alan gruplara ciddi anlamda destek vermiştir.²¹¹ Nükleer anlamda büyük bir gücünün olması bu ilişkilerin yoğun bir şekilde artmasına etki etmiş olabilir. Bu nedenle Ortadoğu’da oluşabilecek yeni dengeleri ve Şii hilali bu açıdan yeniden değerlendirilmelidir. Ancak bu değerlendirmeleri yaparken İran’ın dış siyasetinde ve bu politikadaki araçlarını incelemek gerekir.²¹²

Nükleer gücü olan ve Ortadoğu’da etkilediği ülkeler gün geçtikçe çoğalan ve sürekli gelişen ve büyüyen İran, Türkiye ile olan ilişkilerinde nasıl bir yol alacak bu farklı bir tartışma konusudur. Bundan dolayı Türkiye-İran ilişkilerini kronolojik çerçevede ele alıp, son dönem Türk dış politikası ile birlikte Türkiye’nin bölgede oluşabilecek bu yeni dengelere karşı nasıl bir politika izlemesi gerektiği uluslararası sistem ve bölgesel yansımaları çerçevesinde tartışılmalıdır.

4.5. İran’ın Orta Doğu Şii Politikası

Yapılan araştırmalara göre dünyadaki Şii nüfusu Müslüman nüfusun %10-13’ünü oluşturmaktadır. Bu oran 154 ile 200 milyon arasında bir nüfusa tekabül etmektedir. Şiiilerin nüfus olarak en yoğun oldukları yerler İran, Hindistan, Pakistan ve Irak’tır. İran’da yaklaşık olarak 70 milyon Şii yaşarken diğer saydığımız ülkelerin her birinde en az 16 milyon Şii yaşamaktadır.²¹³ Ancak İran’ın etki alanına girebilecek Şii nüfus başta Irak olmak üzere Ortadoğu ülkelerindedir. Bölgede en büyük Şii nüfus İran’ın ardından Irak’tadır. Irak’taki toplam nüfusun yarısından fazlası yani 20 milyon kadar insanın Şii olduğunu düşünüyor.²¹⁴

Lübnan’daki Şii nüfus oranı yaklaşık 1,5 milyon Bahreyn’de 800bin, Kuveyt’te 800 bin, Katar’daki 350 bin Birleşik Arap Emirlikleri’ndeki 1 milyon

²¹¹ Uygur Aktaş, *Şii Hilali, Suriye, ABD ve İsrail*, <http://www.timeturk.com/tr/2011/07/06/sii-hilali-suriye-abd-ve-israil.html>.

²¹² Emrah Usta, *Arap Baharı ve Şii Hilali*, Zaman Gazetesi, 07/01/2012

²¹³ Luis Lugo, *Mappin The Global Muslim Population*, Pew Research Center, 2009, s. 8- 9

²¹⁴ Öz, a.g.e. , s.142

Suudi Arabistan'daki 1,5 milyon Suriye'deki 2,5 milyon (Nusayri) ve Yemen'deki 10 milyon kadardır (Zeydi).²¹⁵ Ancak bu ülkelerin geneline baktığımızda İran'ın etkisine giren Şiiler sadece Suriye, Irak, Lübnan ve Körfez ülkelerindeki Şiilerdir.

4.5.1 Lübnan Şiileri

Günümüzde Lübnan devleti tarafından geçerli din olarak görülen 18 dini grup bulunmaktadır. Nüfus sayımı yapan bir ülke olmadığı için en son 1932 yılında resmi bir sayım olduğundan sayılar her zaman tahmini hesaplanmıştır. Önceleri eşit olan Müslüman ve Hristiyanlar yıllar geçtikçe Hristiyan nüfusun Müslümanlardan daha yüksek olduğu kabul edilmiştir. Ancak % 1 kadar da olsa Dürzîler ide unutmamak gerekir. Günümüzde Lübnan'da nüfus yapısının değiştiğini söyleyebiliriz. Ülkedeki iç savaş sonrası oluşan dış göçler ve hem sınıfsal hem de kültürel nedenlerden dolayı gruplarda gelişen farklı doğum oranları nüfus yapısının değişiminde etkili olmuştur. Nüfus oranlarının değişmesi ile grupların günümüzdeki gerçek nüfus oranları resmi kesin olarak bilinmemektedir. Her ne kadar bu bilgiye sahip olsak bile Hizbullah lideri Nasrallah yaptığı açıklamalarda her fırsatta Şiilerin Lübnan'daki en büyük grup olduklarını ifade etmektedir.²¹⁶ Lübnan'da Şii nüfus olarak Lübnan'ın kuzeydoğusunda Bekaa Vadisi bölgesinde, Tarım ve hayvancılığın yapıldığı Başkent Beyrut'un 30 km kadar doğusu ve güneyinde yaşamaktadır. Yaklaşık olarak daha öncede bahsettiğimiz gibi toplamda 1,5 milyon kadar bir nüfus vardır. Bu Şii nüfusun Lübnan'ın en fakir kesimini oluşturduğunu söyleyebiliriz.²¹⁷

Lübnan bağımsızlığını kazandıktan sonra bu bölgedeki Şii nüfus kendilerini temsil edecek ve haklarını savunacak siyasal bir birleşme gerçekleştiremediler. Şiileri politik anlamda ilk kez örgütleyen kişi 1960'ların sonunda Musa el-Sadr'dır. Sadr ve sonrasında irili ufaklı birçok Şii hareketi görüldü. Sadr, Şiileri devlet katında temsil edecek örgütü, Yüksek Şii Konsey'ini kurdu ve 6 yıl sonra 1975 yılında,

²¹⁵ Şahin, a.g.e. , s. 40- 41

²¹⁶ Atilla Sandıklı, *Şii Hilali ve Arap Baharı*, Bilgesam, 2011, ss. 9

²¹⁷ Cnn Arabic, *Middle East*, http://arabic.cnn.com/2007/middle_east/4/9/shiite.lebanon/index.html, 17.05.2012

Lübnan İç Savaşı döneminde, hukukçu olan Nebih Berri tarafından Emel Hareketi kuruldu. Ardından Hizbullah, Emel Hareketi'nden ayrılarak 1985'te ayrı bir oluşum olarak ortaya çıktı. Hizbullah, kuruluş aşamasında kendine İran devrimini örnek aldığını belirtmiştir. Hizbullah'ı ön plana çıkaran ve ismini diğer ülkelere de aşılayan önemli olay 1989 yılında yapılan Taif Antlaşması olmuştur.²¹⁸ Çünkü bu anlaşma ile Hizbullah ülke içinde yasal olarak silahlı güç bulunduran tek hareket olma özelliğini kazanmıştır. Bu ayrıcalığın Hizbullah'a verilmesinde tek neden İsrail'e karşı mücadele etme beklentisidir. İsrail karşısında büyük bir azimle durması ve direniş ile mücadele etmesi halk tarafından da olumlu karşılanmaktadır.

Bu gelişmelerden dolayı İran ve Suriye, Hizbullah'ın İsrail karşıtı bakış açısından dolayı desteklerini esirgemeyeceklerdir. İran bu anlamda maddi ve manevi ve hatta silah anlamında Hizbullah'a destek vermiştir. Lübnan'da yaşayan Hristiyan nüfusun bu desteği verdiğini de söylemekte fayda var.²¹⁹

İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Ekim 2010'da gerçekleştirdiği Lübnan ziyaretinde Hizbullah yanlısı kitleler tarafından İran bayrakları ile karşılanmıştır. Ahmedinejad'ın Güney Lübnan'da konuşma yaptığı alanın (Bint Jbeil) İsrail sınırına sadece 5km uzaklıkta olması oldukça anlamlıdır. İran bayrakları ile yapılan bu gösteri İran'ın etki alanının İsrail karşıtlığı çerçevesinde geliştiğini de göstermektedir.²²⁰

4.5.2 Suriye Şiileri

Şiilik mezhebinde irili ufaklı birçok alt kol olmasına rağmen bunlardan en önemli dördü Nusayrilik, İsmailiye, İmamiye ve Zeydiyye kollarıdır. Suriye'ye baktığımızda Şiiler Nusayri olanlardır. Suriye'de Sünnilerden sonra yaklaşık 2,5

²¹⁸Cnn Arabic, *Middle East*, http://arabic.cnn.com/2007/middle_east/4/9/shiite.lebanon/index.html, 17.05.2012.

²¹⁹Sandıklı, a.g.e., s.10

²²⁰Sandıklı, a.g.e., s.11

milyon Nusayri yaşamaktadır.²²¹ Nusayriler yoğun olduğu bölgeler Türkiye'nin Hatay sınırının 70km kadar güneyindeki Lazkiye kentidir. Nusayrilerin yönetimde söz sahibi olmaları Hafız Esad ile gerçekleşmiştir. Esad 1970'te Nusayri kökenli ilk devlet başkanı olmuştur. İktidara geldikten sonra güç ve kudretini sağlamlaştırmak için ülkenin en önemli noktalarına Nusayri kimlikli kişileri görevlendirmiştir. Nusayriler Esad döneminde iç istihbarat, El muhaberat, özel kuvvetlerde önemli görevler almışlar ve ordunun komuta kademesini kontrol etmişlerdir. Ancak Suriye'nin iç ve dış politikasında Nusayri kimliğini dile getirmek mümkün olmamıştır.²²² Esad yönetimi dış politikada daha çok Arap milliyetçiliğini ön plana çıkaran söylemler çerçevesinde bir siyaset izlemeye çalışmıştır.

Arap milliyetçiliği konuşmalarını gereğinden fazla kullansa da aslında Hafız Esad, faydacılık esasına dayalı bir dış politika izlemiştir. Bu gelenek oğlu Beşar Esad tarafından da devam ettirilmektedir. Esad'ın Irak ve İsrail olaylarında ortak ülkesel çıkarları bulunması nedeniyle Suriye, İran'a 30 yıl boyunca yakın bir dış politika izlemiştir. İran'ın ile Irak'ın tam sekiz yıl süren savaş boyunca Suriye, Irak'ın Baas yönetimine karşı olan davranışları nedeniyle İran'a destek vermiştir. Batı'nın ve Arap dünyasının İran'a karşı olduğu bu savaşta Suriye'nin İran'a destek vermesi her iki ülkeyi stratejik ortak olarak göstermiştir.²²³

Esad, İran'ın ABD ve İsrail karşıtlığı sebebiyle Arap ülkeleri tarafından desteklenmesi gerektiğini düşünmüştür. Fakat Arap ülkeleri bu tarzda bir yaklaşım sergilememiş ve Suriye, İran'ı bu anlamda destekleyen tek ülke olmuştur. Irak-İran arasında süre 8 yıllık savaşı sonrasında bile Esad, İran ile ilişkilerini sıcak tutmuştur. Bunun en önemli sebebi İran'ın ABD'yi ve İsrail'i düşman olarak görmesi çıkar açısından ortak bir paydada buluşmalarıdır. İsrail düşmanlığı anlayışı ile belli bir

²²¹ Wikipedia, *Nusayriler*, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Nusayriler>, 22/ 03/ 2013

²²² Ayşegül Sever, *"Bağımsızlıktan Bugüne Suriye"*, Atacan, F. , *Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 194- 208.

²²³ Sandıklı, a.g.e., s.13

zaman sonra Lübnan'da bulunan Şiiler de İran ve Suriye'ye yakın durmak istemişlerdir.²²⁴

4.5.3 Irak Şiileri

Irak'ta 20 milyon kadar Şii nüfus vardır. Şii nüfusun tamamı Arap değildir. Türkmen ve Kürtler arasında da Şiiler bulunmaktadır. Burada en önemli olgu, Şiilerin Irak tarihi boyunca nüfus bakımından büyük bir çoğunluk teşkil etmelerine rağmen, politik anlamda azınlıkta kalmaları gerçeğidir. Şiiler bu durumdan memnun olmadıkları için 1920 ve 1991 yıllarında iki büyük Şii isyanı yaşanmış ancak başarılı bir sonuç vermemiştir. Takvimler 2003 yılını gösterdiğinde ya da daha doğru bir açıklama yapmak gerekirse ABD Irak İşgali sonrası Şiiler nüfus gücünü kullanarak seçim ile iktidar olabilmektedir.²²⁵

Irak Şiilerinin büyük bir çoğunluğu Bağdat ve Irak'ın güneyinde yaşamaktadır. Şiilerin en yoğun olarak yaşadığı bölge Bağdat'ın doğusunda yer alır. Irak'ın en büyük ikinci şehri Basra'da ise yine Şii çoğunluğu bulunmaktadır. Bu şehirde yaşayan Şii nüfusu 1,5 milyon kadardır. Şiiler için dini ve manevi anlamda kutsallığı büyük olan Bağdat'ın 150km güneyinde olan Necef ve Bağdat'ın 105km güneybatısında olan Kerbela şehirleri de Iraklı Şiilerin yoğun olarak yaşadıkları iki şehirdir. Türkmen Şiiler ise daha çok Selahattin kentine ait Tuzhurmatu ve Musul iline bağlı Telafer şehirlerinde yaşamaktadır.²²⁶

Günümüzde Şiileri temsil eden üç önemli grup bulunmaktadır. Bunlar Başbakan Maliki'nin grubu, Ammar el-Hekim başkanlığında İslam Yüksek Devrim Konseyi ve Mukteda el-Sadr önderliğinde Sadr grubu. Seçimlere ittifaklar ve farklı

²²⁴ William L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, Westview Press, 2009, s. 405- 406.

²²⁵ Joyce N.Wiley, *The Islamic Movement Of Iraqi Shi'as*, Lynne Rienner Pub, Colorado, s. 32-37

²²⁶ Wiley, a.g.e. , s. 48

isimlerle girseler de bu üç grubun toplum içinde önemli bir tabanının olduğunu söyleyebiliriz.²²⁷

Irak'taki Şii nüfus ülkede ve dünyadaki duruma göre değişiklik gösterse bile genel olarak İran ile ilişkileri sıcak ve pozitif yöndedir. Özellikle Şii nüfus içinde lider konumda olan Hekim grubu Saddam Hüseyin baskıları sebebiyle 1980'lerden itibaren İran'a sığınmıştır. Bu gruba bağlı olan yaklaşık 50 bin silahlı milis gücü bulunan Bedir Tugayları örgütü İran tarafından desteklenmektedir. Bedir Tugayları İran Devrim Muhafızları tarafından eğitilmekte ve silah yardımı almaktadır.²²⁸ Hekim grubu gibi İran ile iyi ilişkiler içinde bulunan diğer bir grup Dawa Partisi geleneğinden gelen hatta Dawa Partisinin geçmişte silahlı gücü olan Nuri al-Maliki'nin grubudur.

Maliki, özellikle ABD'nin Irak'taki askerlerini çekmesi yönündeki talebiyle ve İran ile çıkar birliği sağlamak konusundaki istekli tutumuyla Tahran'la olan iyi ilişkilerini geliştirmektedir. Ayrıca Maliki döneminde Irak'ta bulunan İran yönetimine muhalif gruplar ülkeden çıkarılmıştır. Mukteda el-Sadr ile bu nedenle birçok konuda anlaşabilmektedirler.²²⁹

4.5.4 Körfez Ülkelerindeki Şiiler

Körfez ülkelerinin buyurgan yani otokratik yönetim biçimleri Sünni odaklıdır. Bu ülkeler başta Arabistan olmak üzere Bahreyn Krallığı, Katar Emirliği, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Umman Sultanlığı ve Yemen Cumhuriyet'idir. Saydığım bu devletlerde Şii gruplar uzun yıllar boyunca yok sayılmış ve görmezden gelinmiştir. Nüfusa yoğunluk açısından en fazla Şii Bahreyn'de bulunmaktadır. Şiiliğin bir kolu olan Zeydiler Yemen'de 10 milyona yakın bir nüfus oranına sahiptir.

²²⁷ Kenneth Katzman, *Iran's Influence in Iraq*, CRS Report for Congress, 2005, s. 2- 3

²²⁸ Kenneth Katzman, a.g.e. , s. 39

²²⁹ Wiley, a.g.e. , s. 49

Katar Emirliği, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirliği'nde %10 ile %30 arasında farklı oranlarda Şii nüfusu bulunmaktadır. Suudi Arabistan'da nüfusa endeksli Şii oranı çok azdır ancak Şii nüfus kazançlı petrol kaynaklarının bulunduğu bölgelerde yaşamaktadır.²³⁰

Son zamanlarda Körfez ülkelerinde yaşayan Şii Halkı iki nedenden dolayı gündemdedirler. Bunlardan ilki Bush Doktrini sonrasında gelişmeye başlayan Ortadoğu'daki demokratikleştirme söylemleridir. Bu söylemin gelişmeye başlaması ile birlikte Körfez'de yaşayan Şii Halkın durumu yeniden gündeme gelmiştir. İkincisi neden ise İran'ın bölgedeki sürekli artan etki alanı ve Körfez'deki Şii halk ile İran'ın ilişkisi sürekli tartışmalara ve araştırmalara konu olmuştur.²³¹

Körfez ülkelerine kronolojik anlamda göz attığımızda sürekli uzun yıllardır büyük bir İran korkusu yaşadıklarını söyleyebiliriz. Çünkü Ayetullah Humeyni yönetime geldiği andan itibaren Körfezdeki ülkelerinin Batı ülkeleri ile sağladığı pozitif yakınlaşmalardan memnun kalmamış ve bu yakınlaşmalara şiddetle karşı çıkmıştır. Humeyni'ye göre; ABD dünya genelinde Büyük Şeytan", Sovyetler Birliği ise ABD sonrası "Küçük Şeytan" ve Körfezdeki ülkeleri ise "Mini Şeytanlar" olarak isimlendirmiştir.²³² Körfez ülkelerinin Batı ile ilişkileri halen bu gün bile olumlu yönde devam ettiği için İran halen bugün bile Körfez ülkelerini menfaat düşkünlü olarak görmektedir.

Körfezde bulunan ülkeler İran'ı iki açıdan kendilerine tehdit olarak görmektedirler. Birincisi İran'ın Umman Körfezi ve Basra Körfezi arasında bulunan Hürmüz Boğazı'nı kapatma olasılığıdır. Ortadoğu petrolü; daha doğru bir ifade ile Dünya'da tüketilen petrolün %20'si Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'ndan

²³⁰ Bülent Aras, *İran'ın Değişen Güvenlik Dengesi Çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri ile İlişkileri*, Avrasya Dosyası, Cilt No. 3, Sayı No.3, Ankara, 1996, ss. 168

²³¹ Öz, a.g.e. , s.143

²³² Radikal, *Humeyni "ABD'ye ölüm"den Dönmüş*, www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=230571, 21/ 08/ 2012

geçmektedir.²³³ Körfez ülkeleri ile yapılan ihracat da bu boğazdan geçmektedir. Diğer bir tehdit ise İran'ın Körfez ülkelerinde yaşayan Şiileri, bu ülkelerde kargaşa çıkarmak ve bu ülkelere yatırım yapmak isteyen yabancılara karşı kışkırtmak için kullanmasıdır. Ayrıca İran'ın bütün uyarılara rağmen ısrarla nükleer çalışmalarına devam etmesi de bir tehdit unsuru olarak Körfez ülkelerinin büyük bir korku yaşamasına neden olmaktadır.²³⁴

²³³ James Leigh, Predrag Vukovic, *Potential Iranian Hegemony*, MP1, 2010, s. 30

²³⁴ The Telegraph, *Iran Poised To Strike In Wealthy Gulf States*, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1544535/Iran-poised-to-strike-in-wealthy-Gulf-states.html> , 22/03/2013

SONUÇ

Ortadoğu coğrafyası ile Orta Asya coğrafyasının kesim noktasında yer alan İran İslam Cumhuriyeti, yönetim anlayışı ve özel olarak yaratıp yaşattığı kendi anlayışına özgü siyasal sistemi nedeniyle, Arap milliyetçiliği kimliğiyle dolaşmayan , içindeki çoğunluklu Şii nüfusu, farklı etnik yapısı ve nükleer teknolojik gücü ile, kendi bölgesiyle tüm dünyada siyasi dengeleri yerinden oynatabilecek bir devlet olduğunu ispatlamıştır. 2000 li yıllara yaklaşıldığında sil baştan çizilen dünya düzeninde faydacı bölgesel politikasıyla kendine ülkeler arasında bir yer edinme amacıyla olan İran, bu bağlamda da büyük oranda Ortadoğu merkezli izlediği siyasetini Orta Asya eksenine çevirmiştir. Çok taraflı işbirlikleri, karşılıklı ticari ilişkiler çerçevesinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile yakınlaşma yoluna gitmiş ve bu anlamda da ABD'nin uyguladığı yaptırımları siyasi ve ekonomik dezavantajlarından kurtulmayı hedeflemiştir.

“Şii Hilali”nin zamanla güç kazanması ile genel olarak İran’ın öncülüğünde Hizbullah içindeki, Suriye’deki, Irak ve Körfez ülkelerindeki Şii halkından oluşan, Ortadoğu’da güç dengelerini sarsan bir Şii oluşumu anlatılmaktadır. Fakat bu araştırmalar birçok faktör ve aktörler ile ortaya konulsa bile sağlam bir temele dayanmamaktadır. Bunun nedeni ise örneğin bu belirtilen aktörlerin kimlikleri Şii olsa bile, Şiilik onların politik rengini belirleyen esas argüman olmamıştır. Hatta bu eksenin merkezinde olduğu iddia edilen İran’ın bile uluslararası ilişkiler açısından güttüğü siyasetinde Şiilikten ziyade bölgesel faydaları ön plandadır. İran’da milliyetçilik anlayışı gelişerek arttığı için, Velayeti Fakih sistemi değerinden bir şey yitirmemiştir. Bu nedenle İran’ın içinde bulunduğu politik, ekonomik ve sosyal sorunlar İran’a böyle bir eksene öncülük edecek imkâna izin vermemektedir.

Öte taraftan “Şii uyanışı” ve Şiiliğin Orta Doğu politikasında yükselmeye başlayan önemli bir olgu olmaya başladığı tezi belirli bir gerçekliği bünyesinde barındırsa da, Orta Doğu’daki politik faktörlerin Şii uyanışına yüklediği anlamlar birbirinden farklıdır. Bu tezin mimarlarından biri olan S.Vali Nasr, İran’da devrimci

anlayışın bittiği varsayımından yola çıkmakta ve bu bakış açısının merkezine Irak'ta yaşayan Şii nüfus ile Körfez ülkelerinde yaşayan Şiilerle ilgili gelişmeleri almaktadır. Nasr'a göre Şii uyanışı, Orta Doğu'nun yapısının demokrat bir hale gelmesi için büyük bir fırsattır. Bugün Batı ülkelerinin menfaati için bu bölgedeki en büyük tehdit Şiiler değil Sünni militan anlayış ve Muvahhidûn" veya "Davet adı ile bilinen Vahabi faaliyetleri oluşturmaktadır. Saddam Hüseyin ve baskıcı rejiminin sona ermesinden sonra Şii nüfus Irak'ta demokratik anlayışın en büyük savunucusu olmuşlardır. Bununla beraber Irak'taki bu olumlu gelişmeler sonrasında bu rüzgârında etkisinde kalan Körfez ülkelerindeki Şii nüfus da harekete geçmiş, demokratik anlamda temsil arayışlarına girmişlerdir. Böylece, baskıcı yönetimlerden kurtulan Şii halkı bulundukları devletlerde demokratik anlayışın gerçekleşmesini kolaylaştıracak ve bu ülkelerin dünya iktisadına bütünleşmelerini sağlayacaklardır. S.Nasr, bu şekilde “Şii Uyanışı”na Müslüman dünyanın farklılaştırıcı bir görev yüklemektedir.

“Şii uyanışı” İran İslam Cumhuriyeti için bu bağlamda bölge ekseninde nüfuzunu arttırması için karşısına çıkan güzel bir gelişmedir. Öte taraftan “Şii uyanışı”, İran karşıtı bir ittifakın ortaya çıkmasına ve Ortadoğu bölgesinde mezhep odaklı çatışmaların yayılmasına neden olabilmesi nedeniyle, İran için de birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Şii Hilali uyanışı tezine rağmen İran, dış ülkelerle politik anlamda kurduğu ilişkilerde Şii odağını merkezine alan bir yaklaşım benimsemeyerek, kendi ulusal amaçları çerçevesinde Şii uyanışından bazı bazı faydalanmaya çalışacaktır.

Sonuç olarak, İran İslam devrimi sonrası, Şii Hilali vardır diye başladığımız yolculukta, bu hilalin aslında bölgede oluşan şekilsel anlamda sadece coğrafi bir hilal olduğu, İran'ın bu hilali ortaya çıkarmak ya da kurmak için bir çaba sarf etmediği, kendi Şii yapısının dışında da diğer mezhepsel anlayışlara çok rahat ve yapıcı bir şekilde sahip çıkmıştır. Bu çalışmada Şii Hilali temel anlamda ve şekilsel anlamda görülse bile amaç ve rasyonellik açısından Şii Hilali yoktur.”Şii Hilali tezi ile birlikte Orta Doğu'daki “kırılma noktalarına” çok yeni bir argüman daha

eklenmiştir. İran'ın Humeyni Devrimi ile birlikte Şii eksenli bir yapıya doğru hilal biçiminde bir gidişinin dünya ve özellikle Ortadoğu'da büyüyerek gerek ABD gerek İsrail gerek Batı meraklısı bazı Sünni yönetim odaklı Müslüman ülkelerin karşısında kendisini ve tüm dünyadaki Şii halkı için korumacı bir tavır aldığını ifade edebiliriz. Bu hilal istenmeden şekilsel oluşan ama oluştuktan ve fark edildikten sonra İran tarafından istenmeden kendi lehine çevrilen bir yapıdadır. Ancak hilal diye düşündüğümüz bu yapı, Sünni yönetim anlayışlarını Şii odaklı bir yapıya çevirmek isteyen iktidar çerçevesindeki mezhepsel yaklaşım ile bir tehdit ve baskı unsuru oluşturmaktadır. Ancak mezhep anlayışında yaklaşımlar bütün iddiasına karşın, bu hazırladığım tezde ortaya koyduğum gibi, Orta Doğu siyasetini ve Ortadoğu'daki Şii nüfusuna bakışı tam olarak açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bunun en büyük nedeni de Ortadoğu siyasetinin tam oturmuşluk seviyesinde olmaması ve bazı aktörlerin ve faktörlerin etkisi ile pamuk ipliği gibi kendi ekseninde merkezsiz açıdan farklılıklar göstermesidir

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abrahamian E, **Modern İran Tarihi**, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011,
- Alavi H, **Aşla Va Adavle Al-Kvniy Fil Irak 1914-1990 İran**, Suphan Yayınevi, 1991
- Algar H, **Religion and State in Iran**, University of California Press, California, 1969
- Ali A., **Kapitalizm Öncesi İran**, Avesta Basın Yayın, İstanbul, 2006
- Alpar C., **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, Ankara, 1987
- Amir A.F., **Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi**, Mızrak Yayınları, İstanbul, 2009
- Arı T., **Geçmişten Günümüze Ortadoğu : Siyaset Savaş Ve Diplomasi**, Alfa Yayınları İstanbul , 2004
- Attar A.(Haşimzade), **İran'ın Etnik Yapısı**, Divan Yayıncılık, Ankara, 2006
- Bakhtair A. , Abdolrashidi A. A., **Iran- Man, Nature, Life**, Gooya House of Culture&Art, Tahrân-İran, 2010
- Baylak A., Humeyni İmam, İlke Yayınları, İstanbul, 2012
- Brezekinski Z., **İran'ın Zamanı Geldi**, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2008
- Cabbar F., **Irakta Şii Hareketi**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004

- Caşın M.H., **Uluslararası Terörizm**, Nobel Yayınları, 1999
- Cleveland W. L., **A History of the Modern Middle East**, Westview Press, 2009
- Çağlayan S., **İran (Mehdi'yi Beklerken)**, Cinius Yayınları, İstanbul, 2012
- Çandar C., **Dünden Yarına İran**, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1981
- Çetirge Y., **Namludaki karanfilden Şeriata İran**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1997
- Çetinkaya N., **Kızılbaş Türkler Tarih Oluşumu Ve Gelişimi**, Kripto Yayınları, İstanbul, 2013
- Demirel E., **Kudüs Savaşçıları**, IQ Yayınevi, İstanbul, 2005
- Dilek K., **İran'ın Orta Asya Politikaları**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan, 2011
- El-Katip A., **Sünnilik- Şiilik**, Mana Yayınları, İstanbul, 2009
- El-Musavi M., **Şia ve Şiilik Mücadelesi**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1995
- Erkilet A., **Ortadoğu'da Modernleşme ve İslam Hareketleri**, Yöneliş Yayınevi, İstanbul, 2000
- Fığlalı E. R., **İmamiye Şiası**, Ağaç Kitabevi, İstanbul, 2008
- Garthwaite G. R., **İran Tarihi (Çev. Fethi Aytuna)**, İnkılap Kitabevi, 2012
- Gold D., **Iran, Hizbullah, Hamas and the Global Jihad**, Jerusalem Center for Public Affairs, 2007
- Göka E., **Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi**, Asam Yayınları, İstanbul, 1999
- Gökçek M., **Burjuvazinin Yükselişi**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999
- Gölpınarlı A., **Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik**, Derin Yayınları, İstanbul, 1997

- Gündoğan Ü., **İran ve Ortadoğu**, Adres Yayınları, Ankara, 2010
- Hatem H., **İran İslam Cumhuriyeti Anayasası**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980
- Herzig E., **Iran and The Formel Soviet South**, The Royal Of International Affairs, Great Britian, 1995
- Hizmetli S., **İslam Tarihi (İlk Dönem)**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1979,
- Hunter S, **Iran and The World : Continuity In a Revolutionary Decide**, India Univ. Press., 1990
- İzzeti İ., **İran Ve Bölge Jeopolitiği**, Küre Yayınları, İstanbul, 2005
- Jeurgensmeyer M., **Yeni Soğuk Savaş: Dini Milliyetçilikler Seküler Devleti Tehdit Ediyor**, (Çev: A. Yalçın), Pınar Yayınları, İstanbul, 2001
- Karadeniz Y., **İran Tarihi**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2012
- Keneş B., **İran Siyasetinin İç Yüzü**, Timaş Yayınları, 2013
- Kepel G., **Cihat, İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi**, (Çev: H. Bayrı), Doğan Kitap, İstanbul, 2001
- Khosrokhavar F., Roy O., **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, Metis Yayınları, İstanbul, 2000
- Kurzman C., **The Unthinkable Revolution in Iran**, Harvard Collage, USA, 2004
- Leigh J., Vukovic P., **Potential Iranian Hegemony**, MP1, 2010
- Malmvig H., **The US and the Middle East from the War in Iraq to the War in Gaza**, Royal Danish Defence College, 2009
- Marshall P., **İran'da Devrim ve Karşı-Devrim**, (Çev: Bernar Kutluğ), Z Yayınları, İstanbul, 1994

- Mohannef A, **Avvalin Tarihe Şi'a**, Kum Yayınları, 1995
- Moin B., **Khomeni: Life of The Ayotullah**, I.B. Tauris and Co Ltd., London, 2009
- Musevi S. M., **Peşaver Geceleri Şiilik-Sünnilik Üzerine Münazara**, Sahaf Kitabevi, İstanbul, 2011
- Mutlu İ., **Dört Halife Devri**, Mutlu Yayıncılık, İstanbul, 1998
- Mutlu İ., **Sünnet Anlayışı Nasıl Şekillendi?**, Mutlu Yayıncılık, İstanbul, 2007
- Noreng Q., **Petrol ve İslam**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998
- Oğuz S., **Hatemi'nin İran'ı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000
- Öz M., **Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Koları**, Ensarr Yayınevi, İstanbul, 2011
- Rabinovich I., **Orta Doğu'da Etnisite Çoğulculuk ve Devlet**, Avesta Yayınları, 2004
- Sandıklı A., **Şii Hilali Ve Arap Baharı**, Bilgesan Yayınları, İstanbul, 2011
- Sarıkaya Y., **İran'da Milliyetçilik**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2008
- Sever A., **“Bağımsızlıktan Bugüne Suriye”**, Atacan, F. , **Değişen Toplamlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 194-208
- Sönmezoğlu F., **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 2001
- Şahin M., **Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar Ve Engeller**, Ortadoğu Yayınları, Ankara, 2006
- Şahin M., Yılmaz T., **Ortadoğu Siyasetinde İran**, Barış Platin Basın Yayın, Ankara, 2011

Shirazi A., **The Constitution of İran: Politics and the State in the Islamic Republic**, I.B Tauris, London, 1997

Şeraiti A., **Şia**, Fecr Yayınevi, Ankara, 2012

Tülümen T., **İran Devrim Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998

Uyar M., **İran’da Modernleşme ve Din Adamları**, Emre Yayınları, İstanbul, 2008

Üşür S., **İdeolojinin Serüveni**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997

Üstün İ., **Humeyni’den Hamaney’e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1999

Wiley J.N., **The Islamic Movement of Iraqi Shi’as**, Lynne Reinner Pub, Colorado,

Yergin D., **Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995

Yılmaz T., **Uluslararası Politikada Ortadoğu**, Barış Platin Kitabevi, Ankara, 2009,

Sürelî Yayınlar, Gazete, Dergi, Makale

Alfaaj N., **Kiam Alarş Assudi**, Riyat, 1998, s. 59

Alhalidi S., **Alkerakat Al İslamiye**, Fi Al Kuveyt Almanar, 1996

Aras B., **İran’ın Değişen Güvenlik Dengesi Çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri ile İlişkileri**, Avrasya Dosyası, Cilt No. 3, Sayı No. 3, Ankara, 1996, s. 168

Atay M., **İran İslam Devriminde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler**, Avrasya Dosyası, Sonbahar, 1999, Cilt No. 5, Sayı No. 3, s. 137

Buchta W., **Who Rules Iran?** ,The Structure of Power In The Islamic Republic, USA:A Joint Publication of The Washington Institute for Near Eastern Policy and The Konrad Adenauer Stiftung, 2000, s. 60-61

Büyükkara M. A., **İslam Mezhepleri Tarihi**, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Yayın No. 1089, s. 99- 105

Çelik M., **İslam Tarihinde Dinin Politikaya Alet Edilmesinin İlk Örnekleri**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2000, Cilt No. 10, Sayı No. 1, s. 29 -49

Demirtepe T., **Tahran’da Değişim Sürecinde İktidar Mücadelesi**, Avrasya Dosyası: İran’a Özel, Cilt No. 5, Sayı No. 3, 1999, s. 8-34

Fırlı E. R., **Haricilerin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler**, A. Ü. İ. F. D. , Cilt No. 20, 1975, s. 241

Haji-Yousefi A. M., **Whose Agenda Is Served by The Idea of A Shia Crescent?** , Alternatives: Turkish Journal of International Relations, Vol. 8, No. 1, 2009, s. 122

Hatemi S. M., **Hissin Doğusu ve Aklın Batısının Buluşmasına Bir Davet**, Avrasya Dosyası: İran Özel, Cilt No. 3, Sayı No. 3, 1999, s.359

Kamrava M., **The Political History of Modern Iran: From Tribalism To Theocracy**, London, 1992, s. 92

Katzman K., **Iran’s Influence in Iraq**, CRS Report for Congress, 2005, s. 2- 3

Mirbaghari F., **Shi'ism and Iran's Foreign Policy** ",The Muslim World, Vol.94, 2004

Moshaver Z., **Revolution Theocratic Leadership and Iran's Foreign Policy: Implications Form Iran- EU Relations**, The Review of International Affairs, Vol. 3, No.2, 2003

Ocak A. Y., **Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt No. XXX, Sayı No. 4, 2005, s. 4-8,

Sinkaya B., **Şii Eksenli Tartışmaları ve İran**, Avrasya Dosyası, Cilt No. 13, Sayı No. 3, s. 45

Stork J., **Bahrain's Crises Worsens**, Middle East Report, 1997, s. 34

Sürücü C., **Otokrasi, Modernite, Devrim: İran'ın En Uzun Yılı**, Avrasya Dsoyası, Sonbahar 1999, Cilt No. 5, Sayı No. 3, s. 43

Şahin M., **Şii Jeopolitiği: İran İçin Frsatlar ve Engeller**, Akademik Ortadoğu, Cilt No. 1, Sayı No. 1, 2006, s. 40

Usta E., **Arap Baharı Ve Şii Hilali**, Zaman Gazetesi, 07/01/2012

Weintroub J., **Why Iranians Like America**, The Washington Post, 06/09/2006

Wright R., Baker P., **Iraq, Jordan See Threat from Iran**, Washington Post, 8.12.2004

Wright R., **The Last Great Revolution: Turmoil and Transformation in Iran**, ABD,2001, s.178

Tezler, Araştırmalar, Arřivler

Bozan M., **Karşılaştırmaıı Kamu Yönetimi/ İran**, Proje, Bartın Ünivesitesi, 2013

Gök G. , İran'ın **Bölgesel Politikaları ve Türk İran İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknolojisi Enstitüsü, 2005

Roshandel J., **Overdue Strategic Partnership Between Iran and India**, Asia Program Special Report, Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2004

Yalınkılıçlı E., **şii Jeopolitik ve Ortadoğu'yu Yeniden Tahayyül Etmek**, Adam Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi, Sayı No. 1, 2007

İnternet

Aktaş U., **şii Hilali, Suriye, ABD ve İsrail**, <http://www.timeturk.com/tr/2011/07/06/sii-hilali-suriye-abd-ve-israil.html>

Al Shia, **Gaybet-i Sügra**, <http://www.al-shia.org/html/tur/books/mhd1/003.htm>, 22/04/ 2013

Bahtiyar A., Ahmedinejad's Achilles Heel: Iranian Economy, 2007, www.payvand.com/News/07/jan1295.html, 23/05/2012

BBC News, **Iran In Maps**, www.bbc.co.uk, 15/03/2013

BBC News, **Iran Who Holds The Power?**, 2013, news.bbc.co.uk/iran_power/guardian-council.stm, 04/03/2013

BBC Türkçe, **İran Seçimi ve Ruhani**, www.bbc.com.uk, 15/06/2013

CIA, **World Factbook/Iran**, www.cia.gov, 02/03/2013

Cnn Arabic, **Middle East**,
http://arabic.cnn.com/2007/middle_east/4/9/shiite.lebanon/index.html,
17.05.2012

Durmuş M., **Şah'tan Hatemi'ye İran Dış Politikası**, www.turksan.org/tr/a653.html,
04/08/2012

Eliçalışkan M., **Devletler-İran**, www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/iran.htm,
12/03/2013

Hugles D., **Iran's Ahmedinejad says America Entrusted Itself to The Devil**,
http://abc.news.go.com/politics/OTUS/irans_ahmedinejad_america_entrusted_devil/story?id=17328593, 26/03/2013

Iran Chamber Society, **The Constitiuns of Islamic Repblic of Iran**,
www.iranchamber.com, 02/03/2013

Iran Chamber Society, **The Structure of Power in Iran**, 2008,
www.iranchamber.com/goverment/articles/structure_of_power.php,
07/02/2013

İmanın İlmî, **Mehdilik Konusunu İncelemenin Gerekliliği**, <http://www.al-shia.org/html/tur/books/mhd1/001.htm>, 01/05/2013

Keskin Y., **İmami Kaynaklarda Muhammed el-Mehdi Üzerindeki Tartışmalar**,
http://dergi.ilahiyat.omu.edu.tr/Makaleler/715073493_20082710043.pdf, ss.
300, 22/03/2013

Onat H., **Şiiliğin Doğuşu Meseler (Birinci Hicri Asır)**,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/781/10021.pdf>, 21/03/2013
Radikal, **Humeyni “ABD’ye ölüm”den Dönmüş**,
www.radikal.com.tr/haber.php.?haberno=230571, 21/ 08/ 2012

Taflıoğlu S., **Soğuk Savaş Sonrası İran Dış Politikası**, www.aysam.gen.tr/yay_news.php?newsid=210, 20/06/2013

T.C Tahran Büyükelçiliği, **İran Tarihi**, www.tahrab.be.mfa.gov.tr, 15/06/2013

The Telegraph, **Iran Poised To Strike In Wealthy Gulf States**, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1544535/Iran-poised-to-strike-in-wealthy-Gulf-states.html> , 22/03/2013

The Univesity Of Texas, **Perry Castaneda Library Map Collection**, www.lib.utexas.edu, 20/02/2013

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **İran'ın Ekonomisi**, <http://www.mfa.gov.tr/iran-ekonomisi.tr.mfa>, 01/ 03/ 2013

Vahdet, **Umman**, <http://www.vahdet.info.tr/isdunya/dosya4/1104.html>, 12.05.2013

Wikipedia, **Nusayriler**, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Nusayriler>, 22/ 03/ 2013

Worldbank, **Iran Overview**, www.worldbank.org., 21/03/2013

World Statistic, **Iran**, www.world-statistic.org, 12/03/2013

Yılmaz M., **İslamcılık: Devrim ile Demokrasi arasında**, www.derindusunce.org., 01/10/2012

ÖZGEÇMİŞ

18 Mayıs 1982 İstanbul doğumluyum. İlk, orta ve liseyi İstanbul'da tamamladıktan sonra, 2000–2005 yılları arasında Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünde lisans eğitimimi tamamlayıp mezun oldum. 8 yıldır bankacılık ve portföy yönetimi sektöründe özel bankacılık departmanlarında çalışmakta ve bağımsız özel bir portföy yönetimi şirketinde portföy satış müdürü olarak görev alıyorum. Yabancı dilim İngilizce olup evliyim.

Sefer HUMAR